

קבצי הערות התמימים ואנ"ש ללקו"ש בענין הענקה

- חלק י"ט שיחה ד' לפרשת ראה, וחלק כ"ד שיחה ב לפרשת ראה -

קובץ הערות התמימים ואנ"ש 770 גליון צו (תשל"ח)

בלקו"ש ראה ש.ז. מבאר שאפ"ל ב' אופנים בגדר מצות הענקה - שכר או צדקה; ושיטת הרמב"ם בענין זה יש לברר ממה שבספר המצוות מונה מצות הענקה בסמיכות למצות צדקה (ולא לדיני עבד ואמה).

ולהעיר ממורה נבוכים ח"ג פל"ט, שכותב: "כל המצוות אשר ספרנום בהלכות עבדים כולם חמלה רחמנות וחנינה לאביונים", ומונה כמה דברים (בעבד כנעני), ולא הזכיר מצות הענקה.

קובץ הנ"ל גליון צט (תשל"ט)

בלקו"ש ראה תשל"ח, ס"ג מבאר בדעת הרמב"ם, דסובר שמוכר עצמו אינן לו הענקה הוא משום דכתיב "הענק תעניק לו" - "לו ולא למוכר עצמו", והרי"ז מיעוט דוקא למוכר עצמו, משא"כ זה שאינו בגדר "מוכר עצמו" אף שגם לא כמכרוהו ב"ד, שפיר אית ליה הענקה עיי"ש בארוכה.

ולכאורה קשה מהא דאיתא בקידושין יז, ב. וכו' ברמב"ם פ"ג מהל' עבדים הי"ג דילפינן מזה "שנאמר ואף לאמתך תעשה

כן - שכשם שמצות עשה להעניק עבד עברי כך מעניק אמה העברית

והרי אמה העברית אינה בגדר דמוכר עצמו - כי אבי מכרה וא"כ לפי מ"ש בשיחה מדוע צריך לימוד מיוחד לרבות שיש לה הענקה.

אך הביאור בזה ע"פ מש"כ המל"מ על הרמב"ם שם (בנוגע לענין אחר) דהענקה לא הוי ילפינן דהוי לאבי אי לאו דכתבי קרא בהדיא, וכך כתב שם עוד "דאי לאו דכתב קרא בהדיא ואף לאמתך לא היינו מרבים הענקה באמה. . משום דהוה אמינא דלו מיעט לו ולא לה" עיי"ש ולפ"ז א"ש גם לנדר"ד וק"ל.

הרב שלום דובער הכהן
נחלת הר חב"ד

קובץ הערות וביאורים אהלי תורה גליון מד (תש"מ)

ב. בלקו"ש פ' ראה תשל"ח מבואר בענין הענקה שמביא את דעת החינוך במצוה תפ"ב שלמרות שחיוב המצוה חל רק "בזמן שהיובל נוהג" כי בזמן שאין היובל נוהג אין דין של עבד עברי אפשר בכל זאת ללמוד מזה גם בזמן הזה "ישמע חכם ויוסיף לקח שאם שכר מבני ישראל ועבדו זמן מרובה, או אפי' מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו ה' יתברך".

ומביא שה"מנחת חינוך" כותב ע"ז שזה רק אם פוסקים שמוכר עצמו מעניקין לו, אפשר ללמוד מזה גם לזמן הזה, אבל אם פוסקים שמוכר עצמו אין מעניקים לו, א"א ללמוד מזה גם בזמן הזה. שהרי זה שצריך להעניק לו, הוא מצד "מוסרו הטוב". ואם מוכר עצמו אין מעניקין לו אינו יכול להיות מצד "מוסרו הטוב", כי מצד "מוסרו הטוב" אין לחלק בין מכרוהו ב"ד, למוכר עצמו.

אך ה"מנחת חינוך" נשאר בקושי: שהרי הרמב"ם פוסק שהענקה נוהגת רק במכרוהו ב"ד, ולפי ה"חינוך" יוצא שחיוב הענקה הוא גם במוכר עצמו "ולא שכיח שהרב המחבר (החינוך) יהי' נוטה מדעת הרמב"ם אם לא שפירש להדיא".

ומבאר בשיחה שזה תלוי אין לומדים את הדין ד"לו - ולא למוכר עצמו", האם הדגש הוא רק שמוכר

עצמו אין מעניקין לו, ולפי זה אפשר ללמוד ממכרוהו ב"ד לשכיר בזה"ז. כי הדיוק הוא רק "ולא למוכר עצמו" שמוכר עצמו אין מעניקין לו, (אבל לשכיר בזה"ז מעניקין). או שהביאור בזה הוא שרק מכרוהו ב"ד מעניקין לו. ולפי זה א"א ללמוד ממכרוהו ב"ד לשכיר בזמן הזה, כי "אין לך בו אלא חידושו".

ובהע' 10 ז"ל: "ואולי זה תלוי באם הלימוד הוא מ"לו - ולא למוכר עצמו" שאז החידוש הוא בזה שמוכר עצמו נתמעט מהענקה (ולא למוכר עצמו) או מפני שלא יליף הגז"ש שכיר שכיר. שאז החידוש הוא בזה שמעניקים למכרוהו ב"ד, (ואא"פ ללמוד מוכר עצמו ממכרוהו ב"ד במה מצינו, וראה רש"י קידושין יד, סע"ב ד"ה "לא") וראה לקמן הערה 20, עכ"ל.

וממשיך בשיחה שזה תלוי אם הענקה היא בגדר שכר פעולה, אז זה חידוש וגזירת הכתוב במכרוהו ב"ד שמקבל הענקה (נוסף על כל השכר ששולם לו תמורת כל העבודה) ו"אין לך בו אלא חידושו" ומה שאומרים שמוכר עצמו אין לו הענקה, הכוונה שרק מכרוהו ב"ד מטעם שזה חידוש שיש לו הענקה, אבל אם נאמר שהענקה היא בגדר צדקה - שהאדון נותן כהערכה לעבודת העבד, לפי הגדרה זו מחייב השכל שהחידוש וגזירת הכתוב הוא בכך שמוכר עצמו לא מקבל הענקה, שהרי הענקה למכרוהו ב"ד היא "מילתא בטעמא" - כנ"ל - וא"כ אפשר ללמוד ממכרוהו ב"ד לשכיר בזה"ז.

ולכאורה מהע' 10 ומהשיחה משמע שאם לומדים שמוכר עצמו אין מעניקין לו, הוא מהלימוד "לא ולא למוכר עצמו" א"כ הענקה הוה מטעם צדקה כהערכה לעבד, ואז הדגש שרק מוכר עצמו אין מעניקין לו, מה ההכרח ללמוד כך, הלא אפשר ללמוד שהענקה הוה מטעם שכר פעולה ומ"מ צריכים את הלימוד "לו - ולא למוכר עצמו", לומר שלא נלמד בגז"ש שכיר שכיר שגם מוכר עצמו מעניקין לו, וע"ז בא הלימוד "לו - ולא למוכר עצמו", שלא לומדים הגז"ש שכיר שכיר,

ואולי אפשר לבאר שלכן בהע' 10 מציין להע' 20 ששם כותב וז"ל: "וי"ל שהמנ"ח ס"ל כתי' הב' בש"ך שם שהרמב"ם ס"ל דמוכר עצמו אין לו הענקה מפני שלא ילפינן גז"ש שכיר שכיר (או - כמ"ש במשנה למלך שם הי"ב) וא"כ החידוש הוא בזה שמעניקים למכרוהו ב"ד (כנ"ל הערה 10) ואא"פ ללמוד מזה בנוגע לשכיר בזמן הזה" עכ"ל.

ולפי"ז אפשר לבאר שהכוונה בהערה 10 שלפי

המסקנא בגמ' וברמב"ם שמוכר עצמו אין מעניקין לו, הנה זה תלוי אם לומדים שמוכר עצמו אין מעניקין לו כמו שמתרץ הש"ך בסי' פ"ו סק"ג בתי' הב' תירוץ הריטב"א. וכן המשנה למלך בפ"ג הלי"ב שמה שהרמב"ם פוסק שמוכר עצמו אין מעניקין לו, וכן פוסק בהט"ו שאין גובים חוב מהענקה אפילו שהוא ביד העבד. וכן פוסק בהלכות מלוה ולווה ה"ו כרבי נתן שמוציאים מזה ונותנים לזה. שמתרצים שהרמב"ם לומד שמוכר עצמו אין מעניקין לו מהלימוד או משום דלא ילפינן גז"ש שכיר שכיר כהריטב"א או משום שלומדים שדין הענקה הוה רק במכרוהו ב"ד ששייך בו כי "משנה שכר שכיר עבדך" שמכאן שרבו מוסר לו שפחה כנענית, ולכן הלימוד מ"לו" מיותר. ולומדים מזה "ולא לבעל חובו" - כהמשנה למלך.

לפי תירוץ זה אפשר לבאר שהענקה הוה מטעם שכר פעולה, ולכן רק מכרוהו ב"ד מעניקין לו, ולא מוכר עצמו, ולא שכיר בזמן הזה.

אבל לפי תי' הג' בש"ך שם וכן המל"מ. שמה שהרמב"ם לומד בהלכה ט"ו שאין גובין חוב מהענקה, זה מסברא מטעם דהוה כמו צדקה, כמו שמבאר בתוספתא פ"ד דפיאה ומצדקה אין גובין חובות, ומובא ברמב"ם פ"ו הי"ז מהלכות מתנות עניים, ועיין בשו"ע יו"ד סי' רנג סעיף ב'. ולכן אייתר "לו" ללמוד "לו" - ולא למוכר עצמו". אז הביאור שרק מוכר עצמו אין מעניקין לו כי הענקה הוה מטעם צדקה. וזה גופא ההכרח לפי תירוץ זה שהענקה הוה מטעם צדקה, היות ולומדים "לו" - ולא למוכר עצמו". ולא לומדים "לו" - ולא לבע"ח", שזה יותר מסתבר ללמוד כדמוכח בגמרא בסוגיא שיותר מסתבר ללמוד "לו" - ולא לבע"ח" מהלימוד "לו" - ולא למוכר עצמו", משום שהגמרא (דף טו ע"א) מקשה על הת"ק למה לא לומדים "לו" - ולא לבע"ח". ולומדים "לו" - ולא למוכר עצמו" משמע שמסתבר יותר ללמוד "לו" - ולא לבע"ח", ולפי תירוץ זה יש הכרח שהרמב"ם לומד "לו" - ולא למוכר עצמו". מצד שיש כמה מקומות בגמרא שפוסקים בהם כר' נתן, וכן א"א לפסוק שמוכר עצמו מעניקין לו - כר' אליעזר - דשמותי הוא (תוס' שם דף טו ע"א ד"ה ואידך) ולומדים גז"ש שכיר שכיר כמו שהוכיח הפנ"י (שם ד"ה תוס' ואידך), אז ע"כ מזה שלומדים "לו" - ולא למוכר עצמו" ולא לומדים "לו" - ולא לבע"ח" שזה מסתבר יותר, א"כ מוכרח לומר שהענקה הוא מטעם צדקה, ויודעים "לו" - ולא לבע"ח" - מצד הסברא.

ואם הענקה הוא מטעם צדקה, ע"כ הלימוד "לו" - ולא למוכר עצמו" - שרק מוכר עצמו אין מעניקין לו,

(כמו שמבאר בהע' 11 ביאור המהרש"ל - עיי"ש).

ובסוגיא שלנו או שלומדים שהענקה הוה מטעם
שכר פעולה, כמו שמבאר שם המל"מ בתירוץ האחרון שלו,
ואז יובן יותר מה שהגמרא אומרת "שכיר קריא רחמנא,
מה שכיר פעולתו ליורשיו, אף האי נמי פעולתו ליורשיו",
ועיין בשיטה שזה אחד הראיות שהענקה הוה מטעם שכר
פעולה.

או כתי' הג' בש"ך שם (כמו שמבאר בהע' 14, 19)
שבגמרא (קידושין טו, א) לומדים שזה מטעם צדקה ומה
שכתוב בגמרא "שכיר קריא רחמנא וכו' אף האי פעולתו
ליורשיו" אפשר לומר שבאמת הענקה הוה מטעם צדקה,
ומ"מ רק לגבי הדין שהענקה עובר ליורשיו אז שכיר
קריא רחמנא, ולהעיר שגם בצדקה יש דיעות שעובר
ליורשיו, ועיין בשו"ע יו"ד סי' רנ"ב סעיף ז'.

כמה מחלמידי ישיבה קטנה
נחלת הר חב"ד - אה"ק

ה ע נ ק ה

א. בקידושין דף ט"ו ע"א איתא : מ"ט דת"ק דאמר מוכר עצמו אין מעניקין לו מיעט רחמנא גבי מכרוהו ב"ד הענק תענק לו ולא למוכר עצמו ואידך ... לו ולא לבע"ח וסב"ל כר"נ ות"ק בעלמא לא סב"ל כר"נ.

והנה הרמב"ם בהל' עבדים פ"ג הי"ב פסק כת"ק דלמוכר עצמו אין מעניקין לו, וקשה איך פסק כאן הרמב"ם כת"ק דהא בפ"ב מהל' לזה ומלוה פסק כר"נ ומסוגיין יוצא דת"ק לא סב"ל דר"ג, דלפי ר"נ צריך את המיעוט למעט לו ולא לבע"ח ?

ב. הריטב"א מתרץ דברי הרמב"ם דבכמה מקומות בש"ס קיי"ל כר"נ ובסוגי' משמע דת"ק לא סב"ל כר"נ והוא : דאם אמרין דת"ק לא יליף את הג"ש דש"ש א"כ נתמעטו כל אלו הדינים אצל מוכר עצמו — בלי שום מיעוט מיוחד — אלא פשוט דלא ילפינן מנמכר בב"ד, ממילא אצל הענקה מיותר הקרא דלו ודרש לי' למעט בע"ח וכדר"נ. והא דאמרין הכא דת"ק לית לי' דר"נ היינו דוקא לרב טביומי משמי' דאביי דס"ל דכ"ע יליף ש"ש, וא"כ איצטריך מיעוט מיוחד לפי הת"ק למעט לו ולא למוכר עצמו ולא דרש לו ולא לבע"ח ואלו הי' אשכח אביי תנא אחר דלא יליף ש"ש הי' מקיים מה שדחה, אבל מכיון דלא מצא תנא כזה ותלמודא אמר לעיל מאן תנא דלא יליף ש"ש אית לן למימר דזהו הת"ק דס"ל הכי; ממילא מתורצים דברי הרמב"ם שפסק כת"ק וכדר"ג, דלפי המסקנא שאין תנא שיסבור דלא יליף ש"ש ע"כ ת"ק הוא דס"ל הכי, וא"כ המיעוט מיותר ובא למעט בע"ח וע"כ כדר"נ ס"ל, עכת"ד.

ג. ועי' בש"ך סי' פ"ו סק"ג מביא תירוץ בשם תשוב' מהרש"ך וגי' תרומה דהרמב"ם מפרש את הגמרא כפי' הר' נתנאל דהמחלוקת של ת"ק ור"א אם בשכירות קיי"ל כר"נ או לא, וכ"כ המל"מ ספ"ב מהל' מלוה. וכ"ז לא נהירא לי' — כתב הש"ך — דא"כ הו"ל להרמב"ם לחלק ולכתוב בשום מקום דבשכירות אין מוציאין מדר"נ ולכן נראה יותר תירוץ של הריטב"א או כפי' הרשב"א שכתב דאפי' את"ל דהלכתא כת"ק בהענקה אפשר נמי דהלכתא כר"נ, והא דדרשינן לו ולא למוכר עצמו ולא דרשינן למעט בע"ח לאו משום דבעלמא לית לן כר"נ אלא משום דמסתברא קאי בעבד ממעט מילי דעבד אחר — אבל קאי גבי עבד וממעט בע"ח (בתמיה), ומשמעות

דורשים איכא בינייהו דר"א ממעט בע"ח ולא מוכר עצמו, ות"ק להיפך, אבל שניהם סב"ל כר"נ, והא דאמרינן בגמ' ואידך בעלמא לא ס"ל כר"נ ולא אמר כנ"ל משום דניחא ל' למיתלי טעמא בת"ק בדין גמור מלחלות במשמעות דורשים, אבל אפשר דטעמא דת"ק לאו משום ה"ט אלא דטעמא כדפי' ואנן דקיי"ל כר"נ אי סב"ל נמי כת"ק מפרשים טעמו של ת"ק כנ"ל.

ועוד תירץ לדעת הרמב"ם בדרך של הר' נתנאל — דלפי דברי ר' נתנאל דבשכירות לא ס"ל כר"נ. וזה א"א לומר לדעת הרמב"ם כמש"כ לעיל על המל"מ דהו"ל לחלק בזה אלא שהרמב"ם מפרש — בעלמא — פי' בכל מילי דצדקה לא ס"ל כר"נ, והדבר ידוע דהענקה הוא מדין צדקה כדמשמע בקרא ובקידושין, לכן לא איצטריך למעט בע"ח משם משום דגם בעלמא — בשאר צדקה נמי — לא ס"ל כר"נ כדתניא בתוספתא דפאה, מעשר עני אין משלמים בו החוב. וכן פסק באמת הרמב"ם פ"י דמתנות עניים, עכת"ד.

ובקצוה"ח סי' פ"ו סק"ג הקשה ע"ז דמלשון הרמב"ם משמע דאין בע"ח גובה מהענקה אפי' כבר גבה העבד, וא"כ אכתי איצטריך לו ולא לבע"ח לומר דאפי' היכא דכבר גבה לא יתן לבע"ח. ותירץ עפ"י מש"כ במרדכי פ"ק דב"ב באחד שהיו נושין לו מנה ונצטרך לבריות ושט אחר פרנסתו עד שהביא ר' זו"י ותובעו הנושה ולוה השיב לו, לא רחמו עלי אלא כדי לפרנס בני ביתי ולא לפרוע חובי ושאלו לר"א העזרי ופטרו דתניא בתוס' דפיהא מעשר עני אין פורעין ממנו מלוה וכו' אלא שרבינו שמחה מחייבו משום דאפילו התנה שאין לבע"ח רשות בו לא מהני ודמו לאין קנין לאשה בלא בעלה ע"ש, אבל כבר כתב הרא"ש בתשו' דמהני ע"מ שאין לבע"ח רשות. ומש"ה ניחא דאפילו כבר גבה הענקה אין בע"ח גובה, דמסתמא אין אדון נותן אלא כדי לפרנס עצמו ולא לפרוע לבע"ח דהענקה דין צדקה יש לה.

אלא דלכאו' יש להעיר על זה דיש לעיין אי שייך לומר בהענקה דהוה אומדנא ודאית בדעת' דבעה"ב הנותן, שאינו רוצה שיגבה בעל חוב של העבד, דלכאו' לא דמי לצדקה שנותן להעני לרחם עליו, ואפילו כשנתינתו היא מצד מצות צדקה לבד, ולא משום דדעתו קרובה לעני זה, מ"מ כיון דיכול לתת לעני אחר ונותן לזה מסתמא רוצה לפרנסו ולא לשלם לבע"ח, אבל הענקה דגזה"כ הוא לתת לעבדו, ואולי לפעמים נותן לו שלא בטובתו, א"כ מהיכי תיתי נאמר דרוצה בדוקא שיהי' לעבדו ולא לבעל חובו.

ואפשר לתרץ הקושיא באופן אחר, וע"ד שכתב בהמקנה דסב"ל להרמב"ם ז"ל דאי ס"ד דהעבד מחוייב לשלם הענקה לבעל חוב א"כ הפוכי

מטרתא ל"ל דסוף סוף העבד יצטרך לשלם לבע"ח, אע"כ דכוונת התורה דאין משתלם כלל מן הענקה אלא כיון דבעלמא מוצאין מן הלוח השני והוא נקרא בע"ח של ראשון שייך שפיר לכתוב פטורה ידידה גבי אדון וה"ה אם כבר נתן לו.

ד. והמל"מ בפ"ג דעבדים הי"ב מתמה על דברי הש"ך הנ"ל דאין לתרץ הרמב"ם לפי מש"כ הרשב"א, דלפי הרשב"א סב"ל הת"ק כר"נ, גם בהענקה ואין לו מיעוט למעט בע"ח כיון דאיצטריך המיעוט למוכר עצמו, והרמב"ם כותב בפירוש ענק ע"ע לעצמו ואין בע"ח גובה הימנו? לכן מתרץ המל"מ דלכאורה קשה למ"ל מיעוט למוכר עצמו מהענקה תיפוק ל"י דכל הטעם של הענקה הוא מטעם משנה ש"ש היינו שרבו מוסר לו שפ"כ, ומאחר שמוכר עצמו ס"ל לת"ק דאין רבו מוסר לו שפ"כ ממילא יודעים שאין אצלו הענקה? וי"ל דאה"נ דלפי המסקנא שיודעים את המיעוט אצל מוכר עצמו — דאין מוסרין לו שפחה — באמת מיותר המיעוט, "לו" ומוכרחים למעט בע"ח וע"כ כדר"נ ס"ל, ומיושב הרמב"ם לפי המסקנא.

ואף די"ל דאביי מפרש כך את הת"ק גם לפי המסקנא, דיש לתרץ (כמוש"כ בתוס' גבי מוכר עצמו אינו נרצע) דאע"ג דלא שייך ב"י משנה ש"ש הו"א דחייב בהענקה משום הג"ש דש"ש, מ"מ אפשר לומר דמאן דס"ל דר"נ ס"ל פירוש הת"ק כמוש"כ דלהענקה ל"צ מיעוטי.

אבל יש להקשות על המל"מ, דלדבריו בע"ע שמכרוהו ב"ד ולא הי' לו מקודם אשה ישראלית ובנים דאז הדין הוא דאין רבו מוסר לו שפחה כנענית כדפסק הרמב"ם בהדיא (פ"ג מהל' עבדים הל' ד), נמצא דאין לרבו אז חיוב הענקה, א"כ הו"ל להרמב"ם לפרש זאת, ומדסתם בהל' י"ד שם שכתב, "כל השולח עבדו ואמתו ריקם עובר בל"ת ומחויב להעניקו" ולא ממעט אלא מוכר עצמו דאין מעניקים לו, מוכח מזה דסב"ל דבמכרוהו ב"ד אף שלא הי' לו מקודם אשה ובנים דאין רבו מוסר לו שפ"כ בכ"ז מחויב בהענקה, וא"כ מוכח להדיא דהרמב"ם לא סב"ל דחיוב הענקה תלוי במסירת שפ"כ כמ"ש במל"מ, דאפי' היכא דאין מוסר לו שפ"כ מחויב בדין הענקה, וא"כ הדרא הקושיא לדוכתא, מנין לו להרמב"ם למעט מוכר עצמו דאין מעניקים לו כיון דאיצטריך "לו" למעט בעל חובו.

ה. ועוד יש לתרץ את דברי הרמב"ם לפי דרכו של הש"ך: דהרמב"ם ס"ל דהענקה היא מטעם צדקה ממילא ל"צ מיעוט למעט בע"ח, אפילו אי ס"ל כר"נ ומיותר המיעוט למוכר עצמו, רק לא כמו שפירש הש"ך, דבעלמא פירוש בצדקה אלא דר"ט משמ"י דאביי ס"ל דהענקה לא הוי מטעם

צדקה לכן מוכרח לומר דלא ס"ל כר"נ, ובוה מתורץ הרמב"ם דס"ל דענק ע"ע לעצמו ואפי' שהגיע לידו אינו מוסר לבע"ח. וקשה עליו דא"כ אפילו אם לא ס"ל כר"נ אכתי צריך את המיעוט למעט על בע"ח אם הגיע לידו דהרמב"ם דס"ל דהענקה הוא מדין צדקה א"כ פשיטא דאפילו כשהגיע לידו שאינו חייב לתת לבע"ח כמו שאין משלמים החוב ממעשר עני אפילו אחר כשהגיע לידו ול"צ שום מיעוט ע"ז, ומיותר ה"ל"ו למעט מוכר עצמו. ור"ט משמי' דאביי דלא ס"ל דהוי צדקה ולא ס"ל דר"נ באמת אינו ממעט הענקה לבע"ח רק אם עדיין לא הגיע לידו, וע"ז ל"צ מיעוט, מאחר דלא ס"ל כר"נ, אבל לפי האמת וכמו דס"ל הרמב"ם דהוא צדקה, פשיטא דאפילו בהגיע לידו אינו חייב בשאר צדקה.

ולפי"ז אין צורך לומר דהרמב"ם חולק עם רש"י, כמ"ש קצת מהאחרונים, שכנ"ל שיטת הרמב"ם דאפי' אחר שבא ליד העבד אין בע"ח גובה ממנו, ומלשון רש"י משמע דהמיעוט הוא רק שהאדון אינו משלם לב"ח אבל אחר שכבר גבה העבד, גובה הבע"ח מן העבד, וז"ל רש"י בד"ה ולא לבעל חובו: אין האדון מחויב להגבות הענקו לבעל חובו כו', ע"כ. משמע מזה דדוקא האדון אינו מחויב אבל כשכבר גבה, הבע"ח גובה, אבל לפי הנ"ל אפ"ל דלא פליגי דרש"י קאי כאן לשיטת ר"ט משמי' דאביי דלא סב"ל דהענקה הוה מדין צדקה, ואיצטריך מיעוטא, ולא ממעט אלא האדון גופא, אבל הרמב"ם קאי לפי האמת דסב"ל שהוא מדין צדקה, ובמילא גם אם כבר גבה העבד, אין בע"ח גובה ממנו.

ו. והנה יש לקשר כ"ז בהמבואר בלקו"ש פ' ראה תשל"ח (נדפס בריש הקובץ) דמביא ראי' דשיטת הרמב"ם היא דהענקה הוה מדין צדקה ממה שהביא מצוות הענקה (בספר המצוות שלו) לא בין הדינים של עבד עברי, אלא אצל מצוות צדקה, משמע מזה ברור דהענקה הוא מדין צדקה, ועפי"ז מתרץ שם מ"ש החינוך דגם בזמן הזה יש ללמוד דרכי המוסר להעניק לפועל שעבד עבורו, והקשה במנחת חינוך דכ"ז יתכן אם סב"ל דהענקה הוה גם במוכר עצמו, אבל לפי פסק הרמב"ם דמוכר עצמו אין מעניקים לו נמצא שיש גוה"כ מיוחדת במכרוהו ב"ד וא"כ איך אפשר ללמוד ממנו גם לזמן הזה, ומתרץ בהשיחה שם דכיון דשיטת הרמב"ם דהענקה הוה מדין צדקה, א"כ לפי"ז אמרינן דיש חידוש מיוחד דמוכר עצמו אין מעניקים לו (דבשלמא אם הענין דהענקה הוה ענין של שכר פעולה, א"כ החידוש הוא להיפוך דבמכרוהו ב"ד יש-חיוב הענקה, אף שכבר שילם לו שכר פעולתו, ולפי"ז אי אפשר ללמוד ממנו על זמן הזה, אבל כיון דסב"ל שהוא מדין צדקה א"כ החידוש הוא להיפוך דמוכר עצמו לא), וא"כ אמרינן דדוקא במוכר עצמו יש האי חידוש, משא"כ בזמן הזה דאיירינן לענין פועל, דאין בו הענין דעבדות,

א"כ זה לא ממועט בהתורה, עיי"ש.

וזה מתאים להג"ל דהרמב"ם לשיטתו קאי, ולכן סב"ל בפשטות — ואי"צ לזה שום מיעוט — דאפי' אחר שכבר גבה העבד אין בע"ח גובה כמו שהוא במעשר עני.

ז. והנה עפי"ז אפשר לתרץ תמיהת המל"מ על הכס"מ, דהנה בסוף פ"ג מהל' עבדים כתב הרמב"ם וז"ל: ענק אמה העבריה לאביה, ואם מת אביה קודם שיבוא לידו הרי הן של עצמה ואין לאחי' בהם כלום שאין אדם מוריש זכות שיש לו לבתו לבנו עכ"ל, ומקורו הוא מהסוגיא דף טז, ב, עיי"ש. אלא דבגמ' יש לפרש דאיירי כשכבר מת אבי' קודם יציאתה לחירות, אבל מלשון הרמב"ם שכתב „ואם מת אבי' קודם שיבוא לידו" משמע שמת אחר שיצאה בתו שכבר נתחייב האדון בהענקה ואפי' כבר גבתה הבת את ההענקה מ"מ כיון שלא בא ליד האב אינו מוריש לבניו, וע"ז הקשה בכס"מ דבפ' נערה מוכח דאפי' בקנס כל שבא ליד הבת כבר זכה האב ממנה ומוריש לבניו, ומתרץ שצ"ל דבא לידה כבא לידו דמי, ולא בא הרמב"ם למעוטי אלא היכא שגם ליד הבת לא בא, עיי"ש בכס"מ.

ותמה ע"ז במל"מ שם דאפי' אם לא בא ליד הבת נמי זכה האב בקנס, אם הי' העמדה בדין, כמבואר בר"פ נערה, והענקה דאינו קנס אלא ממון, אפי' לא עמדה בדין כבר זכה בו האב ממנה וכמו מעשה ידי' דהוה של האב אפי' בלא עמדה לדין, וא"כ עדיין לשון הרמב"ם תמוה, דמדבריו משמע דאף אם כבר יצאה לחירות ויש כבר חיוב דהענקה, מ"מ כיון דלא גבאו אותו עדיין אינו מוריש זה לבניו והוא תמוה?

אבל עפ"י המבואר לעיל דשיטת הרמב"ם דהענקה הוה — לא חיוב מצד שכר פעולה, אלא — מצד דין צדקה, וכפי שהביא בהדיא בלקו"ש הנ"ל ממה שהרמב"ם הביא מצוה זו ביחד ובסמיכות לדין צדקה, אפשר לתרץ תמיהה זו, דהענקה אינו חיוב ממון ככל חיובי ממון, אלא דמצד מצוות צדקה יש עליו מצוה להעניק, נמצא דאפי' אחר שיצאה לחירות אין כאן זכות ממון להבת, ולכן כל זמן שלא גבתה הבת ההענקה, לא שייך לומר שזכה בו האב, דאין האב זוכה אלא זכותי ממון שיש לבתו, אבל לא מה שיש מצוה ליתן ממון לבתו, ובמילא א"ש בפשטות דברי הכס"מ, דדוקא אחר שגבתה ההענקה נעשה זה של האב, אבל אם מת מקודם לא, וא"ש מאד.

ח. ועג"כ בתומים ספ"ו ס"ק ג' מה שכ' ליישב ד' הרמב"ם דכאן קאי לאביי דשל"ד, עיי"ש בארוכה. והנה הוא כתב שם בפשטות דאם אין האדון רוצה ליתן כופין אותו עיי"ש כמו שכופין על המצוות, אבל

עיין במל"מ (הל' עבדים שם פ"ג הי"ד) דמסתפק בזה אם הוי כשאר מ"ע דמכין אותו עד שתצא נפשו או"ד דשאני הענקה דמתן שכרה כתובה בצדה כדכתיב לא יקשה בעיניך וגו' וברכך ה' אלקיך בכל אשר תעשה, ואמרינן בפ"ק דקידושין בדף י"ד שפסוק זה הוא להרצות על הענקתו שלא יקשה בעיניו, והגמרא בחולין דף ק"י אומרת „שכל מצוות עשה שמתן שכרה בצדה אין ב"ד של מטה מוזהרין עליה". והמל"מ כותב שיש לפשוט ספק הנ"ל מהגמרא בב"ב שכתוב שם רבא אכפייה לר"נ ב"ר אמי ושקיל מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה, והקשו שם התוס' דהא צדקה היא מצות עשה שמתן שכרה בצדה שכתוב „פתוח תפתח את ידיך וברכך“, א"כ למה רבא הכריח את ר"נ לתת צדקה? ותירץ ר"ת שהכפייה של רבא הי' בדברים, ולר"י נראה דבצדקה כופין משגם דאית בי' לאו שהוא „לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידיך“. והנה נראה דלר"ת ה"ה בהענקה דאין כופין אפי' יש בה לאו כי מתן שכרה כתובה בצדה, אבל לשיטת הר"י אם יש לאו במ"ע שמתן שכרה בצדה כופין אותו והכי גם בהענקה יש לאו של „לא תשלחו ריקם“.

והנה רוב הפוסקים הסכימו עם שיטת ר"י וכמוש"כ בשו"ע יו"ד סי' רמ"ח וגם דעת הרמב"ם כמו הר"י שאם יש לאו כופין אותו וה"ה בהענקה.

אבל עיי"ש במל"מ שכתב דאפשר דאפי' לשיטת ר"ת דאפי' במקום שיש לאו אין כופין אפ"ל דמצוות הענקה שאני משאר מצוות שמתן שכרה כתוב בצדה, דאפשר דאין המתן שכר דהענקה אלא על מה שלא יקשה בעיניו ומעניק לו בלב טוב ונפש חפצה ואם אינו מעניק לו בלב טוב זהו ענשו שלא יהי' מבורך מה' אבל על הענקה עצמו לא שמענו לא עונש ולא שכר, ובמילא כייפין לי'.

בענין הענקה

במס' קידושין ד' י"ד ע"ב מחלוקת ר"א ורבנן בדין אם מוכר עצמו מעניקין לו. דת"ק סובר דמוכר עצמו אין מעניקין לו ור"א סובר מוכר עצמו מעניקין לו. והגמ' רצתה לתלות מחלוקתם. אי ילפינן גז"ש שכיר שכיר, דלת"ק דאין מעניקין לו לא ילפינן גז"ש שכיר שכיר, משא"כ לר' אליעזר שסובר שמוכר עצמו מעניקין לו ילפינן שכיר שכיר, ובע"ב שם הגמ' אומרת מאי טעמא דתנא קמא דסובר מוכר עצמו אין מעניקין לו מיעט רחמנא גבי מכרוהו ב"ד הענק תעניק לו ולא למוכר עצמו. ואידך (כלומר ר"א מה יעשה עם הלימוד לו) ההוא מבעיא ליה לו ולא ליורשיו. יורשיו אמאי לא שכיר קרי רחמנא מה שכיר פעולתו ליורשיו אף האי פעולתו ליורשיו. אלא לו ולא לבעל חובו מדסבירא לן בעלמא כר' נתן דתניא אמר ר"נ מנין שמוצאין מזה ונותנים לזה ת"ל ונתן לאשר אשם לו. אתא לו לאפוקי (כלומר שהלימוד לו בא ללמד שאין מעבירין הענקה מהאדון לבעל חוב ועיין רש"י ד"ה ולא לבעל חובו וז"ל אין האדון מחוייב להגבות הענקו לבעל חוב ע"כ). ואידך בעלמא נמי לא סבירא ליה כר' נתן כלומר ואידך התנא קמא שלומד הלימוד ב"לו" ש"לו ולא למוכר עצמו. ולמה לא לומד שהלימוד "לו" בא למעט לו ולא לבעל חובו שאין מעבירין הענקה מהאדון לבעל חוב שזה יותר מסתבר ללמוד הלימוד כך שזה ממעט שהענקה צריך לתת רק עלבד ולא לאחר. מלימודים אחרים שזה דברים צדדים).

יוצא מהגמ' כאן שאם פוסקים הל' כר' נתן שמוצאין מזה ונותנין לזה על כרחך צריך את הלימוד "לו" שלו ולא לבעל חובו וא"כ אין לו לימוד דמוכר עצמו אין מעניקין לו. וא"כ צריך ללמוד מגז"ש שכיר שכיר שמוכר עצמו מעניקין לו.

וקשה דהנה הרמב"ם בפ"ב מהל' מלוה ולוה הל' ו' פסק כרבי נתן וז"ל ראובן שהיה חייב לשמעון מאה ולוי חייב לראובן מאה מוציאין מלוי ונותנין לשמעון וכו' ועיין במגיד משנה: וז"ל זה מחלוקת בברייתא דת"ק ור' נתן בפ"ק בקידושין ובהרבה מקומות פסק כר' נתן וכן פסקו הפוסקים ז"ל. עכ"ל.

ובפ"ג מהלכות עבדים הלכה י"ב באמצע וז"ל מוכר עצמו אין מעניקין לו מכרוהו ב"ד מעניקין לו וכו' ע"כ ובהל' ט"ו כתב באמצע וז"ל ענק עבד עברי לעצמו ואין בעל חוב גובה הימנו וכו' עכ"ל.

ועיין במשנה למלך בהל' י"ב שם וז"ל ויש לתמוה על רבנו דאידך פסק כאן כת"ק דקאמר מוכר עצמו אין מעניקין לו ובפ"ה מהל' מלוה ולוה פסק כר' נתן דהא משמע דתנא קמא לא סבירא ליה כר' נתן, ועי"ש שמביא שגם הש"ך בסי' פ"ו מקשה את זה וממשיך שא"א לתרץ שהרמב"ם סובר כמו ר' נתנאל בתוס'

ד' ט"ו ע"א ד"ה ואידך שלגבי מלוה כולי עלמא לא פליגי דקיי"ל כמו ר' נתן אלא דפלוגתייה הוא בשכירות אי איתא לדר"נ דר' אליעזר סבירא ליה דאף בשכירות כר"נ ואיצטריך לו למעוטי ות"ק ס"ל דלא קיי"ל כרבי נתן בשכירות וא"כ אייתר "לו" למעט מוכר עצמו. דא"כ היה לו לרבנן חלק בפירוש בין מלוה לשכירות. ועיי"ש שמדחה עוד תירוץ זה.

ומביא תירוץ הש"ך בסי' פ"ו שכתב דרבנן (הרמב"ם) סבירא ליה כמו שכתב הרשב"א בחידושי בפרק השולח גיטין ד' נ"ו ריש ע"ב דמאן דס"ל כרבי נתן לא מוקי פלוגתא דר"א ות"ק בדרכי נתן אלא דכלוהו אית להו דר' נתן וטעמא דת"ק דקאמר לו ולא למוכר עצמו. ולא דריש לו ולא לבעל חובו משום דמסתברא קאי בעבד ממעט מילי דעבד. אבל קאי בעבד וממעט מילי דבע"ח, ומשמעות דורשין איכא בינייהו עכ"ל. (כלומר שיותר מסתבר למעט לו ולא למוכר עצמו מהלימוד לו ולא לבעל חובו). ומקשה בזה המל"מ ותמהני לפי דברי הרשב"א הללו ע"כ אית לן למימר דת"ק אית ליה לדרכי נתן אף בהענקה, דהא לית לן מיעוטא למעט בע"ח מהענקה כיון דאיצטריך לו למעט מוכר עצמו. ורבנן כתב בפרוש (בהלכ' ט"ו) ענק עבד עברי לעצמו ואין בעל חוב גובה הימנו, כלומר איך מסתבר שהרמב"ם לומד שגם מוכר עצמו אין מעניקין לו וגם שלו ולא לבעל חובו.

וכן צ"ע על התירוץ זה של הרשב"א שמאין המקור לרמב"ם נגד הגמ' שיותר סברא ללמוד לו ולא למוכר עצמו משום דקאי בעבד ממעט מילי דעבד מהלימוד לו ולא לבע"ח שבגמ' כתוב להיפוך וגם מהסברא משמע להיפך וצ"ע.

ועיין בש"ך חו"מ סי' פ"ו סק"ג שמביא תירוץ ב' וז"ל י"ל כמ"ש הריטב"א פ"ק דקידושין וז"ל ואיכא למידק דהא דקיי"ל הכא כרבנן דר"א יחדא הוא ושמותי הוא כיון דכן לית הלכתא כרבי נתן דהא רבנן פליגי עליה ואנן אשכחן בכולה ש"ס דמייתי הא דרבי נתן להדיא ומוקמינן מתנייתא ומתני' כוותיה והנכון דודאי קיי"ל הכא כרבנן וקיי"ל כר' נתן. והא דאמרינן הכא כרבנן לית להו דר' נתן היינו לרב טביומי דקסבר דת"ק יליף שכיר ומדאצטריך לו למעוטי מוכר עצמו ולא דרשינן לו ולא לבעל חובו. ואילו הוה משכח רב טביומי תנא דלא יליף שכיר שכיר אית לן למימר דש"ס דאמר לעיל. אלא למאן דלא יליף שכיר שכיר בדוקא קאמר ליה, ומשום דידע דת"ק הוא דלא יליף ליה והיינו דמיעוט מוכר עצמו מכל הגי' דיני משום דלא כתיבי ביה ולא יליף להו ממכרוהו ב"ד, ותו לא מצרכינן לההוא מיעוטא ודריש לו ולא לבע"ח כרבי אליעזר וכרבי נתן וכו'. ומסיים וזה הנכון וברור וכן מצאתי לרמב"ם ז"ל שפסק כר' נתן וכרבנן למימר דלא פליגי ואתא שפיר לפי מאן דפרישנא עכ"ל הריטב"א. כלומר דהרמב"ם פוסק דלא ילפינן שכיר שכיר לכן מוכר עצמו אין מעניקין לו, ואייתר הלימוד לו ולומדים לו ולא לבעל חובו ואפשר לפסוק כמו ר' נתן כי הגמ' מיירי אי לומדין הגז"ש שכיר שכיר.

ועל תירוץ זה מקשה הפנ"י בד' טו ע"א בד"ה על התוס' ואידך וז"ל אלא דא"א לומר כן דלקמן ד' כ' ע"א לגבי הדין דהכסיף והשבית לענין עבד

עברי שאין מחשבין אלא מנה מייתי הש"ס ברייתא דבנמכר לישראל ילפינן הא מילתא בגז"ש שכיר שכיר ומדפסקה הרמב"ם ז"ל בהלכותיו בפ"ב מהל' עבדים הלכה ט' וז"ל כל עבד עברי או עבריה שיצא בגרעון כסף והבריא והוסיפו דמיו וכו' מחשבין להקל עליו וכו' ע"כ.

ובמל"מ שם מתרץ עוד תירוצ' וז"ל ולי נראה דרבנו סבירא ליה דהא דאיצטרכו בגמ' לומר דת"ק לא ס"ל דרבי נתן היינו מקמי דידעינן טעמא דת"ק דס"ל דמוכר עצמו אסור בשפחה כנענית, אבל לפי האמת דדרשינן אם אדוניו יתן לו למעט מוכר עצמו, משום דבעל כורחו מכי משנה שכר שכיר נפקא. תו לא אצטריך לו דהענקה למעט מוכר עצמו משום דקרא דכ' משנה שכר שכיר שפירושו הוא שמסר לו שפחה כנענית. ממילא משמע דמוכר עצמו דאסור בשפחה כנענית ממעוטא דלו אינו חייב להעניק, וא"כ אייתר לן לו בהענקה למעט בע"ח ע"כ. (ולפי תירוצ' זה גם מובן דהרמב"ם פוסק בהל' ט"ו שאין בעל חוב גובה הימיו שהלימוד לו הולך על לו ולא לבעל חובו. דמוכר עצמו אין מעניקין לו משום דרבו אין מוסר לו שפחה כנענית). אבל גם תירוצ' זה צ"ע. כמו שמקשה המל"מ מהתוס' בד' י"ד ע"ב שכתבו התוס' וז"ל למ"ל אוזנו למעוטי דמוכר עצמו אינו נרצע תיפוק ליה במוכר עצמו אינו נרצע דאין רבו מוסר לו שפחה כנענית (כדלקמן דף כ"א) דבענין אהבתי את אשתי ואת בני. וי"ל דאי לאו אוזנו הוה ילפינן מגז"ש דשכיר שכיר ממכרוהו ב"ד דאף על גב דלא מצי אמר אהבתי את אשתי ה"א דנרצע קמ"ל בלא ע"כ.

ולפי דברי התוס', א"כ גם כאן בהענקה אע"פ שמכרוהו ב"ד צריך הענקה רק אם יש לו שפחה כנענית מטעם דמשנה שכר שכיר עבדך וגו'. אבל מוכר עצמו היינו לומדים מהגז"ש שכיר שכיר שאפי' שאין לו שפחה כנענית מ"מ יש לו דין הענקה. וזה שמדחיק שאלה שפוסקים כמו ר' נתן ילמדו אחרת מהתוס' צ"ע, ומתרץ תירוצ' ג' שגם הש"ך מתרץ באופן כזה רק בשינוי קצת וז"ל עוד נראה לומר דרבנו ס"ל דמאן דס"ל כרבי נתן קאמר דטעמא דת"ק דמעט מוכר עצמו ולא מיעט בעל חוב הוא משום דהענקה מדין צדקה. (והש"ך מוסיף וכדמשמע בקרא ובש"ס פרק אלו מציאות ובקידושין בכמה דוכתי (והנראה דמשמעות הקרא כמ"ש בלקו"ש פ' ראה תשל"ח בהע' מס' 18 וז"ל כהסדר בקרא דסמיך מצות הענקה למצות צדקה ע"כ) ושנינו בתוספתא פ"ד דפאה דמעשר עני אין משלמים בו החוב (ופסקה הרמב"ם בפ"ו מהל' מתנות עניים וכן בשו"ע יו"ד סי' רנ"ג) המרדכי פק' דב"ב בשם האביעזרי על א' שהיו נושים בו מנה ונתנו לו צדקה וא"כ לא איצטריך לו למעט בע"ח דס"ל לת"ק כרבי נתן. ורב טביומי ס"ל דהענקה לאו מדין צדקה הוא אלא כמו שכר שכיר הוא ומשו"ה איצטריך לומר דטעמא דת"ק משום דלא ס"ל כרב נתן עכ"ל. (כלומר שאין מעניקין לבע"ח זה אנו לומדים מצד הסברא שהיות וזה צדקה, וצדקה אין מעבירין לבעל חוב ולכן ה"ל מיותר ללמוד "לו ולא למוכר עצמו". ומכל מקום אפשר לפסוק כרבי נתן וההכרח על זה הוא כמש"כ המל"מ עצמו. שמזה שמצינו גמ' בהרבה מקומות בתלמוד שמוכח מינייהו דהלכתא כרבי נתן "וכמ"ש התוס' בד' ט"ו ע"א ואידך

והרשב"א עיי"ש), וקיי"ל גם כת"ק שמוכר עצמו אין מעניקין לו שר' אלעזר שמותי הוא (וכן הרמב"ם פוסק שלומדים הגז"ש שכיר שכיר כמו שהבאנו מהפנ"י לעיל) לכן על כרחך לומדין מצד הסברא שלבע"ח אין מעניקין לו כי אחרת היה צריך להיות הלימוד לו ולא לבע"ח (כדמשמע בגמ' שזה מסתבר יותר) ואם לומדים הגז"ש שכיר שכיר היה צ"ל ולפסוק דמוכר עצמו מעניקין לו. וא"א ללמוד כך משום דרבי אליעזר שמותי הוא. ע"כ צריך לומר דזה שאין מעניקין לבעל חוב זה מצד הסברא מטעם דהענקה הוה מטעם צדקה ולכן אין מעבירין הענקה לבעל חוב.

אבל הגמ' בסוגיא לומדת דהענקה הוה מטעם שכל פעולה כדמשמע גם בגמ' בד' ט"ו ע"א שמדחה למה לא לומדים לימוד לו ולא ליורשיו דשכיר קרי' רחמנא מה שכיר פעולתו ליורשיו אף האי נמי פעולתו ליורשיו רואים אנו דהענקה הוה מטעם שכל פעולה ולכן אין צריך לימוד לו ולא ליורשיו. ולכן אי אפשר ללמוד מצד הסברא שאין מעבירין הענקה לבע"ח. משום דהוה שכל פעולה ולכן יותר מסתבר ללמוד הלימוד לו ולא לבע"ח רק אם סוברים כר' נתן משום דלפי רבי נתן היה הוה אמינא להעביר לבעל חוב.

ולפי"ז יתורץ גם קושית המפרשים המקנה והפנ"י והנחל"מ על רש"י ד' ט"ו ע"א ולא לבעל חוב ע"כ. משמע שאם הענקה ביד העבד הבע"ח יכול לגבות. אבל הרמב"ם בפ"ג הט"ו כתב ענק ע"ע לעצמו ואין בעל חוב גובה הימניו עכ"ל. משמע שאפילו שזה ביד העבד גם אין הבעל חוב יכול לגבות. וא"כ לפי"ז למה הגמ' אומרת? שתנא קמא לא לומד הלימוד דלו ולא לבע"ח משום דבעלמא לא ס"ל כרבי נתן ולכן אין לו מה למעט בע"ח משום דבעל חוב בדעלמא גם לא יכול לגבות. הלא הוא צריך הלימוד שאפי' בא ליד העבד גם הבעל חוב אין יכול לגבות הימניו כמ"ש הרמב"ם, ובזה אפשר למעט אפי' כשסוברים כמו רבנן דרב נתן שאין מוציאים מזה ונותנים לזה דכשזה ביד העבד או המלוה בודאי מעבירים לבע"ח השני ולכן צריך למעט.

ולפי"ז יובן שהרמב"ם סובר שהענקה הוה מטעם צדקה כמ"ש המל"מ והש"ך בחו"מ סי' פ"ו סק"ג ולכן בצדקה אפילו שזה הגיע ליד העבד והעני גם אין צריך להעביר לבעל חוב כמ"ש המל"מ בהלכה ט"ו בפ"ג מהל' עבדים. (ועיין ביו"ד סי' רנ"ג סעיף י"ב ובביאור הגר"א שם) אבל הגמ' בסוגיתנו לומדת שהענקה הוה מטעם שכל פעולה ולכן אין שום הוה אמינא למעט כשזה בא ליד העבד שלא יצטרך לתת הענקה לבע"ח כמ"ש רש"י.

ולפי"ז יובן היטב שיחת כ"ק אדמו"ר שליט"א בלקו"ש תשל"ח פ' ראה (הובא ביגדיל תורה גליון א (יג) תש"מ) שמביא דעת החינוך במצוה תפ"ב שלמרות שחייב המצוה הענקה חל רק בזמן שהיובל נוהג אפשר בכל זאת ללמוד מזה גם בזמן הזה ישמע חכם ויוסף לקח שאם שכר מבנ"י ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו הש"י.

על כך אומר המנ"ח שהלקח ממצות הענקה לגבי שכיר בזה"ז שמצד מוסרו הטוב של המעביד עליו להעניק לו בצאתו מעמו — היא רק לפי הדיעה שחובת הענקה היא הן בעבד שמכרוהו ב"ד והן בעבד שמוכר עצמו אבל לפי הדיעה

שמוכר עצמו אין מעניקין לו הרי הטעם של מצות הענקה אינו מטעם המוסר, שכן אם מצד המוסר אין מקום לחלק בין שני סוגי העבדים ולפיכך אין ללמוד מכאן לשכיר בזה"ז.

והמנ"ח נשאר בקושיא שהרמב"ם פוסק שמוכר עצמו אין מעניקין לו ולא שכיח שהרב המחבר (החינוך) יהיה נוטה מדעת הרמב"ם אם לא שפירש להדיא ומבאר בשיחה שאת הלימוד שהענקה נוהגת רק במכרוהו ב"ד ולא במוכר עצמו אפשר ללמוד בב' אופנים:

(א) החידוש שבהענקה הוא שיש להעניק לעבד שמכרוהו ב"ד (הענק תעניק לו) ומאחר שכלל הוא אין לך בו אלא חידושו הרי ממילא אין הענקה למוכר עצמו.

על פי זה אין ללמוד ממכרוהו ב"ד לשכיר בזמן הזה.

(ב) החידוש הוא (לא בכך שהנמכר ע"י ב"ד מקבל הענקה כי אם) לו ולא למוכר עצמו כלומר — העובדה שמוכר עצמו אינו מקבל הענקה. לפי אופן זה יוצא שאפילו לפי הדיעה שלגבי מוכר עצמו אין הענקה אפשר ללמוד בכל זאת מדין הענקה במכרוהו ב"ד לגבי מקרים אחרים (שבהם יחול חיוב מסוים של הענקה) — אם רק אינם בגדר מוכר עצמו שבפירוש נתמעט מהענקה.

ובהע' מס' 10 כותב וז"ל ואולי זה תלוי באם הלימוד הוא מלו ולא למוכר עצמו, שאז החידוש הוא בזה שמוכר עצמו נתמעט מהענקה (ולא למוכר עצמו): או מפני שלא יליף הגז"ש שכיר שכיר שאז החידוש הוא בזה שמעניקים למכרוהו ב"ד (וא"א ללמוד מוכר עצמו ממכרוהו ב"ד במה מצינו. ראה רש"י קידושין דף י"ד סע"ב ד"ה לא) וראה לקמן הע' מס' 20 ע"כ.

וממשיך בשיחה שזה תלוי אם הענקה הוא או, מטעם בגדר שכר פעולה כפי שמשמעו מהגמ' שכיר שכיר קריא רחמנא מה שכיר פעולתו ליורשיו אף האי גמי פעולתו ליורשיו לפי הגדרה זו מסתבר שהחידוש והגזירת הכתוב הוא בכך שהעבד שמכרוהו ב"ד מקבל הענקה שכן מתן הענקה בתורת פעולה (נוסף על כל השכר ששולם תמורת כל עבודתו) מהוה חידוש.

(ב) הענקה היא בגדר צדקה שהאדון נותן כהערכה לעבודת העבד. לפי הגדרה זו מחייב השכל שהחידוש והגזירת הכתוב הוא בכך שמוכר עצמו אינו מקבל הענקה שהרי הענקה למי שמכרוהו ב"ד היא מילתא בטעמא כאמור. ע"כ.

ולפי"ז משמע מהשיחה — ומהע' מס' 10 שאם לומדים שהלימוד שמוכר עצמו, אין מעניקין לו, מטעם הלימוד ולא למוכר עצמו אז הוה הענקה מטעם צדקה. והחידוש הוא רק שמוכר עצמו אין מעניקין לו, אבל אם הלימוד שמוכר עצמו אין מעניקין לו מפני שלא לומדים הגז"ש שכיר שכיר (או כמ"ש בהע' מס' 20 ע"ש) מפני שמוכר עצמו אין לו שפחה כנענית. אז הדין דהענקה הוה מגדר שכר פעולה ולכן הנה רק חידוש במכרוהו ב"ד וא"א ללמוד לא על מוכר עצמו ולא על שכיר בזה"ז.

ולכאורה צריך להבין הלא אפשר ללמוד ללמוד גם שהענקה הוה מגדר שכר פעולה ובכל זאת מצד שיש גז"ש שכיר שכיר הייתי לומד שגם מוכר עצמו

מעניקין לו ולכן יבא הלימוד לו ולא למוכר עצמו לומר שאין מעניקין לו ולא לומדין ממכרוהו ב"ד, אבל לא להדגיש שדוקא מוכר עצמו אין מעניקין לו. ולפי"ז אפשר לתרץ שהכונה בשיחה לפי המסקנא ברמב"ם שפוסק כמו ר' נתן (בהל' מלוה ולוה פ"ב ה"ו וכן פוסק שמוכר עצמו אין מעניקין לו או ע"כ לא לומדין כמו הגמ' שהיה מטעם שכר פעולה אלא מטעם צדקה (וכדהכרחנו לעיל) וא"כ ע"כ הפירוש בלימוד לו ולא למוכר עצמו דגש שרק מוכר עצמו אין מעניקין לו (וכמו שמסביר בהע' מס' 11 המהרש"ל יש"ש קדושין שם סכ"ב) בזה שמוכר עצמו אין מעניקין לו הוא מפני שעבר על הענין כי לי בני עבדים ולא עבדים (לעבדים) משא"כ לפי הגמ' בסוגיתנו שלומדים שהענקה הוה מטעם שכר פעולה וכמו שמביא בהשיחה מה שכיר פעולתו ליורשיו אף האי נמי שזה ראי' שהענקה הוה מטעם שכר פעולה אז אם אין סוברים כרבי נתן לומדים הלימוד לו ולא למוכר עצמו רק לשלול שלא נלמד מגז"ש שכיר שכיר שמוכר עצמו כן יעניקו לו. אבל הרמב"ם שיש לו הכרח שהענקה מטעם צדקה (וכמ"ש לעיל בשם המל"מ שם) אז ע"כ הלימוד לו ולא למוכר עצמו להדגיש שמוכר עצמו אין לו ענקה ודו"ק.

מטעם דאם לומדים "לו ולא למוכר עצמו" ולא לומדים לו ולא לב"ח שזה מסתבר יותר כמו שכתבנו לעיל ע"כ צ"ל שיודעים מצד הסברא היות והענקה הוה מטעם צדקה ולכן יודעים ולא לבע"ח מצד הסברא ואם הענקה הוה מטעם צדקה ע"כ. הלימוד "לו ולא למוכר עצמו" להדגיש שמוכר עצמו אין מעניקין לו. ולפי"ז אפשר להבין גם למה הרמב"ם אינו מביא הדין שיורשיו של העבד אין מקבלין הענקה (עיין באנצקלופדיא תלמודית ערך הענקה בד' תרפ"ב בהע' מס' 150 ועיין בצפנת פענח פ' ראה) משום דלומד שהענקה הוה מטעם צדקה כההכרח בלעיל ופוסק דמוכר עצמו אין מעניקין לו משום דר' אליעזר שסובר שמעניקין שמוותי, ע"כ הענקה הוה מטעם צדקה והלימוד לו הוא, ולא למוכר עצמו וא"כ ממילא מובן שאין מעבירים ליורשים מטעם דצדקה אין מעבירים ליורשים ועדיין צ"ע (ועיין באנצקלופדיא ערך הנ"ל וכו') בשיחה בהע' מס' 13 וראה ספרי פר' ראה שם י"ד מלב"ים שם) שהמל"ם מסביר שהספרי לומד לו ולא ליורשיו מצד שהענקה הוה מטעם צדקה משום דהספרי סובר שמוכר עצמו מעניקין לו והא ראי' שלומד לו ולא ליורשיו ולא לו ולא למוכר עצמו" לכן הלימוד לו מלמד ולא ליורשיו ומכאן לומדים דהענקה מטעם צדקה.

אבל הרמב"ם לומד שהלימוד לו הולך על ולא למוכר עצמו וא"כ יש הכרח שזה מטעם צדקה מהכרח שהבאנו לעיל וא"כ ממילא א"צ לימוד מיוחד שלו ולא ליורשיו היות והוא מטעם צדקה (ועיין בהשיחה בהע' מס' 17 18 ובפנים מזה שהרמב"ם בסה"מ מעמיד בין מצות צדקה וכן בתורה סמך מצות הענקה למצות עיי"ש).

ואולי אפשר לבאר יותר הע' מס' 10 בהשיחה ומדויק שבכמה מקומות בהע' שהענקה הוה מטעם צדקה. מציין לש"ך בחו"מ ס' פ"ו סק"ג ולא להמל"מ פ"ג מהלכות עבדים י"ב ט"ו (כמו בהע' 14 וז"ל ש"ך חו"מ שם תי' הב' הע' 19 וז"ל

בפרט שהש"ך מתרץ שם עפ"י דעת הרמב"ם שהש"ך מסביר וז"ל ג' ע"כ) וכותב וז"ל עוד נ"ל לפרש לדעת הרמב"ם דכמו שמפרש רבנו נתנאל לת"ק בעלמא לא ס"ל כרבי נתן כי בזה הדרך מפרש הרמב"ם אלא שהר' נתנאל מפרש בעלמא בשכירות לא ס"ל כר' נתן וזה אי אפשר לומר לדעת הרמב"ם דא"כ הו"ל לכתוב בשום מקום דבשכירות אין מוציאים מדר' נתן וכמ"ש למעלה אלא, הרמב"ם מפרש בעלמא בכלי מילי דצדקה כגון מעשר שני ושאר צדקה נמי לא ס"ל כרבי נתן דהדבר ידוע שהענקה הוא מדין צדקה וכדמשמע בקרא בש"ס בפרק אלו מציאות וקידושין בכמה דוכתי (והנראה דקראה כונתו למש"כ כ"ק אדמו"ר שליט"א בשיחה שהבאנו לעיל בהע' מס' 18 וז"ל כהסדר בקרא דסמך מצות הענקה למצות צדקה ובגמ' אלו מציאות דף ל"א ע"ב שכתוב שאפילו לא נתברך הבית בגללו מעניקין לו ואם זה שכר פעולה היה צ"ל חילוק בין נתברך או לא נתברך וכן בקידושין ד י"ז ע"ב) (ואולי גם הלימוד לו ולא למוכר עצמו לפי הביאור בשיחה בהע' 9), הלכך לא איצטריך למעוטי ב"ח בעלמא דבשאר צדקה נמי לא ס"ל כרבי נתן בהא, כהא דתניא בתוספתא בפ"ד דפאה מעשר שני עני אין משלמים בו החוב ופסקה ברמב"ם בפרק ו' מה' מתנות עניים (ועיין ביו"ד סי' רנ"ג סעיף י"ב שפסקו כך וביאור הגר"א שמביא דעת החולקים מהמדכי ועיין באנציקלופדיא תלמודית ערך מצות הענקה ד' תרפ"ב הע' 135) וכ"כ המרדכי פ"ק דב"ב בשם האביעזרי על א' שהיו נושים בו מנה ונתנו לו צדקה דפטור לשלם ממעות זה החוב מהך תוספתא מ"ש, א"כ היינו דקאמרינן בעלמא לא ס"ל כר' נתן וברור ע"כ.

ויוצא לפי שיטת הש"ך שגם הגמ' בד' ט"ו בסוגייתנו לומדים שהענקה הוה מטעם צדקה וא"כ למה כתוב שאם סוברים כמו ר' נתן צריך ללמוד לו ולא לבעל חובו הלא יודעים מצד הסברא שממעטים בע"ח.

אלא הביאור שהגמ' לומדת שהדין של ר' נתן הוה גם בצדקה וע"ז שואלת הגמ' למה ת"ק אינו ממעט בע"ח וע"ז הגמ' מתרצת שבעלמא לא ס"ל כר' נתן הכונה בצדקה בעלמא מצד הדין הנ"ל שצדקה אין משלמים חובות. ולכן לפי השיטה זו אם לומדים לו ולא למוכר עצמו היות והענקה הוה מטעם צדקה הביאור הוא רק למוכר עצמו אין הענקה משא"כ בשכיר שבזה"ז וכמ"ש שם בהשיחה בהע' 9.

ומה שלכאורה קשור מחלוקת ר' נתן ורבנן בשעבודא דרבי נתן ששם מדובר בנוגע להעביר מבע"ח זה לזה אבל לא שהכסף הגיע ללוה, ואם הכסף הגיע ללוה כולם יודו גם ת"ק שמעביר לבע"ח, וכאן בצדקה שהגיע ליד העבד אין מעבירין לבע"ח. עיין בקצוה"ח סי' פ"ו סק"ג שהקשה ותירץ שם עיי"ש ודו"ק (ועיין בתומים סי' פ"ו סק"ג אך מה שקשה לכאן משיטת הש"ך דהלא בגמ' כתוב מפורש בד' ט"ו שכיר קריא רחמנא מה שכיר פעולתו ליורשיו אף האי נמי א"כ רואים שזה שכר פעולה.

ואולי אפשר לומר בדרך אפשר שהחידוש בגמ' הוא שאפי' שהענקה הוה מטעם צדקה מ"מ לגבי דין שזה עובר ליורשין דומה לשכיר וצ"ע.

קובץ הערות התמימים ואנ"ש כזבלנקה גליון ה (תשמ"א)

ב. בהליקוט לפ' ראה ש.ז. (באות ה') מסביר שבהענקה ישנם ב' חלקים, א) נתינת האדון, ב) קבלת העבד, וביציאת מצרים המדובר הוא מצד קבלת העבד אשר לכן ביצי"מ לא הי' צריך להיות הענקה רק מדברים שהם בכלל ברכה, כיון שמצד העבד "שלימות השחרור והחירות שלו" לא צ"ל דוקא פעולה נמשכת אלא גם דברים שאינם בכלל ברכה (היינו שאין להם פעולה נמשכת), כי עצם הענין שאפשר לו לקבל מתנה הרי"ז מראה שהוא בן חורין.

ובאות ו' מסביר שזה שצריך לתת הענקה ושנה לו וברוחב יד אי"ז מצד חיוב האדון כ"א מצד קבלת העבד, והיינו שמצד האדון יש שיעור עד כמה צ"ל ההענקה, אבל מצד קבלת העבד אין שיעור כי כל מה שיקבל יותר זה מראה יותר שהוא בן חורין אשר לכן צ"ל "הענק לו ושנה לו ברוחב יד".

ולכאורה צלה"ב, דממנ"ט א) אם נאמר שמצד העבד כל מה שיקבל יותר זה מראה יותר על החירות שלו, אז למה במצרים לא הי' ההענקה מדברים שהם בכלל ברכה?

דהנה לכאורה בהגדר דברים שהם בכלל ברכה ישנם ב' פרטים, א) פעולה נמשכת, ב) זה יקר יותר מדברים שאינם בכלל ברכה (שהרי סוכ"ס יש להם פעולה נמשכת), אז אמר שמצד פרט הא' לא צ"ל דברים שהם בכלל ברכה שהרי לא נוגע להעבד שיהי' פעולה נמשכת - העיקר הוא שהוא בן חורין, אבל מצד פרט הב', הרי גם מצד קבלת ושחרור העבד צ"ל דברים שהם בכלל ברכה שהרי הם יותר יקרים מדברים שאינם בכלל ברכה,

ב) ואם נאמר שמצד העבד אפי' אם מקבל משהו זה כבר מראה על שחרורו ולא צ"ל פעולה נמשכת, אז למה צ"ל הענק לו ושנה לו וברוחב יד

מנחם מענדל משוטוב

קובץ הערות וביאורים אהלי תורה גליון קמח (תשמ"ב)

טו. בהתוועדות דש"פ ראה ש.ז. ביאר ענין הענקה בעבודת האדם שכללות הענין ד"הענקה" אינו בתור שכר על העבודה, ולכן, אין הדבר תלוי באופן ומלעת עבודת העבד אלא בעשירותו של האדון, "הענק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך אשר ברכך ה' אלקיך מכל מה שברכך בוראך.. מכל מין ומין (פרש"י עה"פ), ז.א. שהענין ד"הענקה" הוא למעלה מכללות ענין השכר התלוי לפי ערך העבודה, אלא זוהי המשכה נעלית יותר ע"כ.

הנה מובן, שענין הענקה אינו בתור שכר על העבודה ולכאן אין זה כביאור המובא בלקו"ש פ' ראה תשמ"א בס"ד ד': "דאס וואס דער אדון דארף געבן הענקה איז פארבונדן מיט דער (פריערדיקער) עבדות: די נתינה איז הכרת טובה צום עבד פאר זיין ארבעט אלס עבד [ביז אז עס איז דא א סברא, אז הענקה איז נישט נאר בתורת צדקה, נאר עס] האט א גדר פון שכר פעולה"

ונ"ל, ע"פ מה שמבאר בלקו"ש הנ"ל, שבענין הענקה יש שני חלקים (א) די נתינת האדון, (ב) קבלת העבד - דאס וואס ווערט אויפגעטאן דורך איר אין דעם עבד, ומבאר בסעי' ו' שמצד חיוב הענקה שעל האדון, ישנו שיעור בכמה יוצאים ידי חובה לכתחלה (כמה מספיק בכדי לתת סימן של הכרת טובה לפי גודל עבודתו), אבל מצד הפרט השני שפועל שלימות בפד' של העבד, בזה אין שיעור - ומה שיותר מקבל, יותר מתוסף בחירות שלו.

ולכן מובן מדוע כ"ק אד"ש ביאר בהתוועדות ש"הענקה" אינו בתור שכר, כי י"ל שבהתוועדות ביאר רק ענין השני של הענקה, מה שמקבל העבד יותר ממה שמגיע לו בתור הכרת טובה לגודל עבודתו, שפועל שלימות בחירות שלו, וענין זה אינו בתור שכר, וכמבואר בהנחה לה"ק סעי' לז, "שאמיתית ענין ההמשכה שלמעלה ממדידה והגבלה לגמרי" - הרי זה הענין ד"הענקה" שזוהי המשכה ממקום נעלה ביותר ששם אין עבודת האדם מגעת כלל (כאמור לעיל ש"הענקה" אינה נמדדת לפי ערך אופן העבודה אלא לפי ערך עשירות האדון) - היינו בחי' אתעדל"ע שלמעלה מהאתעדל"ע הנפעלת ע"י האתעדל"ת דעבודת האדם.

מיכאל לוזניק

- ישיבה גדולה ניו הייווען -

קובץ הערות התמימים ואנ"ש תורת אמת גליון ה (תשמ"ב)

ה. בשיחת פ' ראה תשמ"א מבאר אד"ש, וכותב דלכאו' צ"ל איך מובא בספרי דביזת מצרים היה בתורת הענקה, ואף נלמד מזה דין ד"אף אתה שנה לו", וזהו דין הענקה באדון עכו"ם. ועוד, דצ"ל בדבר שבכלל ברכה ולא בכספים (ועוד דהחירוב הוא באדון, ולא על הקב"ה). ומביא בהערה 13 בהקשר להקושיא דבעינן דבר שבכלל ברכה-דבפ' דרכים שם, שהכספים כו' היו בתור תשלום על עבודתם, והענקה הוא המקנה כבוד מאד (שזהו בכלל ברכה, המעתיק). ומביא ראיה ע"ז מ"מה שאמרו בספרי" (ובראה שכוונתו למכילתא) על הפסוק (בא י"ב ל"ח) "מקנה כבוד מאד-כאן בתקיים ואח"כ יצאו ברכוש גדול" אבל במכילתא שלפנינו, לכאורה יש לדייק להיפך ממה שמסיים "עם יציאתן ממצרים אני ממלאן כסף וזהב" (הדגש בגוף ההערה עכ"ל אד"ש בהערה. ולעיל בהערה 12 על עצם הקושיא דהענקה צ"ל בדבר המביא ברכה, ולא בכספים, מביא אד"ש: ואף שהיא מח' התנאים וכו' הרי נתנו להם כלים, דלכו"ע אינם בכלל ברכה, ועוד, הרי מרא דשמעתתא דממעטים כספים, הוא ר"ש, ו"סתם ספרי ר"ש". ע"כ העתקה מהערה 12.

ומעתה יש להתבונן, מה ואיך ראה אד"ש לשלול דעת ה"פרשת דרכים"

בהערה 13, הרי כיון שבעצם י"ל דכספים אף הם בכלל ברכה כדברי ראב"י (קידושין י"ז א.) א"כ שפיר ישנו רא"י לדברי הפרשת דרכים, שהרי במכילתא שם שמעתיק בפרשת דרכים, הביא, ד"כאן בתקיים ואח"כ יצאו ברכוש גדול, דזהו מקבה, והרי"ז בכלל ברכה לכו"ע ואף שמסיים עם יציאתו אני ממלא כסף וזהב אין כל סברא לדחות דברי הפרשת דרכים, שהרי יתכן דאזיל לשיטת ראב"י דיש הענקה בכספים, וב' ההוכחות לדחות שיטת ראב"י שהובאו בהערה 12, לא קיימי הכא, שהרי ההוכחה הא' דנתנו להם גם כלים, זה בפשוטו לא שייך כאן דאדרבה כאן לא מעתיק במכילתא אלא ב' הדברים שבכלל ברכה, שהם, מקבה כבוד מאד, וכסף וזהב למ"ד שיש הענקה בכספים, והם בכלל ברכה. אבל כלים לא הי' בכלל הענקה אלא בתור תשלום על עבודתם, שהרי אינם בכלל ברכה לכו"ע, וכדברי הפרשת דרכים. ואף ההוכחה הב' שהובאה בהערה 12: מרא דשמעתא כו' וסתם ספרי ר"ש. זה כבר אינו שייך לכאן דהרי אד"ש הוסיף בסוגרים "(ובראה דכוונתו למכילתא)" היינו כדברי הפרשת דרכים מושתתים על המכילתא, ולא על הספרי (כהנראה בפשטות ע"פ דברי הפרשת דרכים לולא תיקון אד"ש). וא"כ שוב יט' לנו הוכחה מדברי הספרי-מכילתא, דשייך שפיר לומר דלא כל מה שמובא בקרא הי' בתורת הענקה אלא חלק ממנו שהוא בכלל ברכה.

ועתה, שוב עומדים יציב דברי הפרשת דרכים אף בנוגע לדברי הספרי בדד"ד, דאחר שיש להוכיח מדברי הספרי - מכילתא, ואף לדברי המכילתא שלפנינו - דודאי לא הי' הכל בתורת דין הענקה אלא רק מה שיש בו בכלל ברכה, יש להמשיך דהמכילתא, כיון שאזיל לשיטת ראב"י דאף כספים הם בכלל ברכה, ושוים להענקה, והדבר היחיד שלא ראוי הי' להענקה הם הכלים - הוא למד דנדין הענקה נתנו רק המקבה והכספים (כראב"י) ומשא"כ הכלים נתנו בתורת תשלום על עבודתם, (וכשיטת הפרשת דרכים). וכיון שהגענו למסקנה זו, עכ"פ ליסוד זה (וכההוכחה מהמכילתא, כב"ל-) דלאו דוקא הכל ניתן בתורת דין הענקה, י"ל דהספרי, דמרא דשמעתא הוא ר"ש שסובר, קידושין י"ז א. דאין הכספים בדין הדברים שבכלל ברכה. הוא יסביר, בשינוי מקצת מדברי המכילתא, אך באותו היסוד, דהיינו. לדידו, המקבה בלבד, היה מדין הענקה, כיון שהוא הדבר היחיד שבכלל ברכה, אבל הכספים שלר"ש אינם בכלל ברכה, וכן הכלים, שלכו"ע אינם בכלל ברכה - ניתנו בתורת תשלום לעבודתם בלבד, ולא מדין הענקה וע"פ שיטת ה"פרשת דרכים" עכ"פ יסודו של הפרשת דרכים הבנוי על אדני ההכחה מדברי המכילתא (ולא ספרי) ואף לזה שלפנינו. ולא במצא עדיין הסבר הגון לשלילת דבריו של הפרשת דרכים, כפי העולה מהערה 13 והדבר צריך בירור?!

* * *

ו. וממשיך בהערה 18, על הקושיא הג' דאיך אפשר שיבוא

העבקה מהקב"ה, בשעה שצריך לבוא מהאדון? - רז"ל בהערה שם :
ואף שלכמה דעות כופין על העבקה, מ"מ צריך ביאור מדוע
מתייחסת ההעבקה להקב"ה (ועוד: בביזת הים לא היתה בתיבה
(מהמצרים), ולקחת הביזה היתה לאחר מיתת המצרים
מן ההפקר (שפת הים). - ואולי י"ל שזהו בגדר דביזת מלחמה
ובלשון הכתוב הוי' בלחם לכם). מוסגר ע"י המעתיק.

ומבאר בגוף השיחה על כל הקושיות הנ"ל ד-י. אין העבקה
זייבען דא צוריי חלקים: א) די בתיבת האדון ב) קבלת העבד -
דאס וואס ווערט אוף געטאן דורך איר אין דעם עבד. דאס וואס
דער אדון דארף געבן העבקה. איז פארבונדן כו' משא"כ די
הבאה ותועלת וואס דער עבד וכו' איז דאס הפרט וחלק פון זיין
שחרור כו' וממשיך ומת' וויבאלד אז דער פסוק רעדט וועגען
דער פדיית העבד, עס זאל זיין חירות בשלימות, איז אין דעם
א) קיין אויטערשייד נישט ביי וועמען ער איז פריער געווען
אן עבד. ב) ס'איז ביט(אזוי) בוגע פון וועמען די העבקה קומט
קומט באר-דאס וואס דער עבד האט די עבקה בהוה ובעתיד-מצב
דחירות. דערמיט כו'.

וממשיך בסעיף ז' בבוגע להדיוקים ברשימת הרלוי"צ:-
דערבאך איז ער מחדש אין דער רשימה באך אן עבין: "העבקה צריך
להיות מהאדון שהי' עבד לו, ד.ה. אז אויך אין דער שלימות
פון שחרור העבד קומט צו דורך א העבקה וואס דער אדון אליין
איז מעביק-ווארומ ווען ער קריגט א מתנה פון דעם זעלבען
מעבטשען וואס האט אים פריער געהאלטען אלס עבד, איז זיין
מצב החירות אין א פיל שטארקען אופן. עכ"ל ועיין.

והשתא תא ונתבונן, צוטט לעיל מהערה 18 דהקושיא שהקשה
דהעבקה צריכה להתקבל מצד האדון ולא מצד הקב"ה-היא במשמעות
שובה לפי המ"ד דכופין על העבקה, ובייבנו: למ"ד שכופין על
העבקה, הרי בע"כ שגם בדין העבקה שבנדו"ד כפה הקב"ה, והקב"ה
הי' הגורם ליתן את העבקה שמחוייב האדון לתת, וכדין התורה
בכל דוכתי דכופין על העבקה, וא"כ לפי"ז לא שייך שוב
להקשות באופן הרגיל-איך מובא דהקב"ה בתן העבקה בשעה שע"כ
בא ע"י אדון שהרי האדון צריך ליתן, וא"כ מדוע ואיך נתנו
הקב"ה, כך היא אופן הקושיא המובאת בפנים השיחה, וזהו דוקא
למ"ד דאין כופין על העבקה. אבל למ"ד שכופין על העבקה הרי
מה שמובא בתתי לך שביתי לך כו' הוא משום שבמציאות כך היו
פני הדברים, דודאי המצרים לא רצו ליתן להם העבקה, והוצרך
הקב"ה להכריחם כדין "כופין על העבקה", ולכן שייך לומר
שהקב"ה נתן שהרי הוא הי' המוביל. ולכן לא שייך להקשות
כפשוטו מדוע כתוב שהקב"ה נתן, בשעה שלא יתכן שהעבקה יבוא
שלא מן האדון-לפי המ"ד שכופין על העבקה וודאי
שייך שיבוא ע"י גורם אחר, והוא ע"י בי"ד שכופין על העבקה
אלא שבנדו"ד הוא ע"י הקב"ה! וע"ז מביא בהערה 18 שגם כאן
שייך שפיר להקשות: מ"מ צריך ביאור מדוע מתייחסת העבקה
להקב"ה? הייבו, דהן אמת שהקב"ה הי' הגורם כו' אך למה לבו
לייחס הפעולה להגורם, בשעה שמן הדין צריך לבוא מן האדון
ומוטה לבו לייחסו להאדון, זוהי כוונת הדברים.

וא"כ השתא בשאלת השאלה, דע"י הביאור בגוף השיחה לקמן, שבדין העבקה לשלימות שחרור העבד הועלבו שא"צ שיבוא מן האדון וכו' וראה בגוף השיחה. אבל עדיין זהו רק תשובה להקושטא, איך אפשר שיבוא ע"י הקב"ה והא הדין הוא שצריך לבוא מן האדון, ע"ז קא משני שפיר, דשייך בחלק הב' שבהעבקה כו' אבל למ"ד דכופין על העבקה, הרי ע"פ שהקב"ה כאן כפה על המצרים כדין העבקה בכל דוכתי, ורק השאלה היא מדוע בייחסו להקב"ה, בשעה שאפשר לייחסו להאדון שממנו בדין שיבוא העבקה שהרי בפועל נתנו המצרים-האדונים, אלא שהי' ע"י כפייתו של הקב"ה? וע"ז שוב לכאורה לא שייך לת' כהנ"ל, דאינו מוכרח לבוא מן האדון כו', דאה"ב אין הדבר בהכרח שיבוא מן האדון לגבי דין הב' שבהעבקה (שלימות העבד)-אבל הרי כיון שסו"ס הקב"ה הכריח המצרים, מדין כופין על העבקה, ורק בשאלת השאלה מדוע ייחסו להקב"ה, א"כ אף שעתה לא משני מיד, ואין כל צורך לייחסו להאדון, כיון שבדין הב' שבהעבקה האדון ככל אדם אחר, וא"צ שיבוא מן האדון דוקא. -אבל סו"ס ישנו יתרון גדול כשבא מן האדם שהי' אדונו גופא, ומוסיף אף יותר שלימות לשחרור העבד כשבא מן האדון דוקא, וכהמצוטט לעיל מסעיף ז', בבוגע להעדות הרלו"צ: ד.ה. אז אויך אין דער שלימות פון שחרור העבד קומט צו דורך העבקה וואס דער אדון אליין איז מעציק" וא"כ כיון ששוב ישנו יתרון אף בצד שלימות שחרור העבד כשבא מן האדון עצמו, הקושיא (ע"פ המ"ד כופין על העבקה) - במקומה עומדת! למה לא ייחסו להמצרים את עבין העבקה; הרי עילוי יש בזה שבא מן האדון גופא, להשלמת שחרור העבד!?

ובע"כ העולה מהנ"ל הוא חידוש גדול לדינא, והוא: החלק הב' שבעבין העבקה, הזיתן להרגשת השחרור של העבד, ולהשלמת העבד, המורחב בביאור בהשיחה, הרי הוא מורכב מכמה דברים לחיוב (חוץ מהעביבים של שלילה: שאיבו מוכרח לבוא מן האדון ואין צריך לו דבר שהוא בכלל ברכה, והם: א. שנה לו. ב. וברוחב יד. ג. לאו דוקא באדון עברי. וא"כ צ"ל ע"פ הנ"ל דבאמת לגבי הדינים המיוחדים שבהעבקה הצריכים לחלק שבהשלמת שחרור העבד, אין בהם דין כפי'!

והשכל הישר מורה כן, שהרי ע"פ האמור בהשיחה, אין הדינים הללו אלא לשלימות העבד, ועד כ"כ שאף קוף בעלמא יכול ליתנם להעבד, שאיבו בא אלא להשלמת הרגשת העבד בשחרורו, ועד כ"כ אין לו קשר להאדון, וא"כ ודאי שאין כל טעם לכופו לתת, דבשלמא בחלק הצריך לבוא מן האדון שייך בו עבין הכפי', שהרי ממנו צריך לבוא (ועליו ישנו הלאו, ראה אנציקלופדי' תלמודית ערך העבקה תרעה-שזהו הטעם למ"ד כופין מל"מ, עיי"ש). אבל החלק השני אין לו כל קשר להאדון! וא"כ איך שייך בזה דין הכפי'.

וע"פ הנ"ל דבבוגע לדין העבקה שלצורך שחרור השליח, לא שייך לכופו, א"כ במצרים (ע"פ הישוב שבשיחה) כיון שכולו הי'

מדין הב' שבהעבקה, לצורך הרגשת העבד, שהרי היו תחת יד אדון עכו"ם וכו' -א"כ ונדאי לא הי' שייך כאן ענין הכפי', ושוב אף למד שכופין על העבקה, הרי בנדו"ד, ניתן ע"י הקב"ה, ולא ע"י המצרים, כפי שהי' בראה לומר בפשטות למ"ד כופין על העבקה וד"ל. וא"כ שוב אף למ"ד כופין על העבקה אין הקושיא אלא כפשוטה, אין יתכן שהקב"ה נתן, והרי צריך לבוא מהאדון. וע"ז שפיר שייך התי' דכיון שה"ז רק מהטעם ומדין הב' שבענין העבקה-לצורך שלימות שחרור העבד, א"כ א"צ שיבוא מהאדון דוקא וכהמבואר בהשיחה. והכל על מקומו יבוא בשלום.

וצמצא לצו בהכרח מהשיחה חידוש גדול לדינא, דלמ"ד דכופין על העבקה א"ז אלא על פעם אחת, ולא על"שנה לו"י "רוחב יד" וכו'. דע"ז אין כופין! (ואף שלא הובא בפסוקים דין זה. (הערה 7) אבל ראה באבצ'י' תלמודית, שם, דמעתיק דברי הספרי, עמ' תרפ"ז. ואעפ"כ לא הביא דלמ"ד כופין על העבקה, -בזה אין כופין!).

ואגב בהערה 6 מובא דביזת הים היתה גדולה מביזת מצרים, ויש להסביר זאת ע"פ המובא בהשיחה דרוחב יד אינו אלא לשלימות שחרור העבד. והרי גם ה"שנה לו"י שהוא הביזה שעל הים, גם הוא הי' דוקא לשלימות השחרור, ולכן ביזת הים דוקא הוי ברוחב יד, (וביזת הים ג"כ, ונדאי לא בא מן המצרים, וראה הערה 18 בסוף, וצמצא דכל הג' פרטים א. הרחבת יד ב. שנה לו ג. לאו דוקא מן האדון. ובע"כ שלא מן המצרים. כל ג' פרטים אלו, שבדין העבקה שבשלימות העבד, קוימו בפ"א, באמצעות הביזה שעל הים!).

הת' פרץ אוריאל בלוי
ש"ג י"ג תורת אמת חב"ד
ירושלים

ד. בלקו"ש חלק י"ט שיחה ד' לפ' ראה מבאר כ"ק אד"ש הגדר בשכר הענקה, האם הוא גדר של שכר פעולה או הוא גדר בצדקה ובאות ג' כתב, וז"ל: ווי איז די שיטה פון רמב"ם אין דעם? קען מען עס ארויסלערנען דערפון וואס אין ספר המצות שטעלט דער רמב"ם די מצוה פון הענקה (ניט צווישן די מצות פון עבד ואמה, נאר) גלייך נאך דער מצוה פון צדקה; פון דעם סמכה לה צו מצות צדקה איז משמע, אז לפי דעת הרמב"ם איז הענקה אין גדר פון צדקה, עכ"ל.

והנה יש להעיר ממ"ש בספר "דבר שבמנין" על ספר המצות להרמב"ם במצוה קצ"ו, וז"ל: רבנו הכניס מצות הענקה בתווך, בין מצות צדקה שקדמה לה לבין מצות גמ"ח שלאחרי', וזה מלמד מלמדנו שהענקה היא גם כן ממצוות החסד כמו צדקה.

והנה לפי מה שכתב רבנו להלן במצות גמ"ח "וזה מצוה היותר חזקה ויותר מחויבת מכל מצוות צדקה, כי מי שנתגלה ונתבזה לשאול מיד האנשים אין צרת עניו כמו צרת המסתתר

שירצה להעזר עד שלא יתגלה עניו ויתבזה" וכ', ובדרך זו י"ל דהענקה שייכת למצות החסד שחיובה גדול מהצדקה לעני שכבר רגיל בעניו; כי מאחר שכל השנים הי' בבית אדוניו וכל מחסורו עליו, והוא רגיל שיהי' לו משען, ובסוף שש הוא מוצא עצמו עזוב, ואין לו גם האפשרות של עני פשוט, שמכירים אותו והוא כבר רגיל לבקש נדבה, משא"כ העבד שהשתחרר שהוא כקטן שנולד באין מי שידאג לו והוא בעצמו טרם למד לדאוג לעצמו, ולכן יפה סידר רבנו מצות הענקה בין שתי המצוות של צדקה וחסד, וכן במנין הלאוין מנה אותן באותו הסדר יעו"ש. ובש"ך (חו"מ סי' פ"ו ס"ק ג') דעתו ג"כ דהענקה היא מדין צדקה, עכ"ל.

א' קדוש

קובץ הערות וביאורים אהלי תורה גליון שנג (תשמ"ו)

ט. בקשר למצות הענקה המדובר בפרשתינו - ראה - כותב בלקו"ש חכ"ד ע' (87) 89 ואילך בהענקה יש שני חלקים: (א) נתינת האדון, (ב) קבלת העבד - זה שנפעל ע"י הענקה בהעבד, זה שהאדון צריך ליתן הענקה קשור עם העבדות שלפני"ז: הנתינה הוא הכרת טובה להעבד על עבודתו כעבד (עד שיש סברא שהענקה אינו רק בגדר צדקה, אלא שיש לו גם גדר דשכר פעולה), משא"כ ההנאה והתועלת שהעבד מקבל מהענקה, הוא פרט וחלק דשחרורו: שלימות השחרור הוא אם (אינו יוצא ריקם, אלא) הוא מקבל אז מתנה מיוחדת, שמבטל (והיפך) העבדות, הוא נהי' במצב של חירות, רוחב יד וכו', ופרט הב' בהענקה - שלימות השחרור של העבד - הוא מודגש בהטעם "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה'א על כן אנכי מצוך גו'", מכיון שהיו ישראל עבדים ו"ויפדך ה'א", לכן מחוייבים לעשות שהפדיל' של העבד יהי' כדבעי ...

ועפ"י"ז מבאר ג' שאלות על מ"ש בספרי על פסוק הנ"ל (וזכרת ...) "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים - הענקתי לך ושניתי לך, אף אתה הענק לו ושנה לו; מה במצרים נתתי לך ברוחב יד אף אתה תתן לו ברוחב יד, וכן הוא אומר אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף זו ביזת מצרים, ואברותי' בירקרק חרוץ זו ביזת הים; תורי זהב נעשה לך זו ביזת הים, עם נקודות הכסף זו ביזת מצרים". היינו: שכוונת הפסוק לומר: שמכיון שהקב"ה פדה ישראל ממצרים ונתן להם הענקה כפולה ("ביזת מצרים" ו"ביזת הים") - "על כן אנכי מצוך את הדבר הזה" - מצות הענקה לע"ע ואמה עברי'. וע"ז שואל: ע"פ הידוע שלמידים דבר אחד מהשני בהלכה הרי שני הדברים הוא בדיוק ממש, ובנדו"ד: מכיון שלמידים מאופן יצי"מ הדין הענקה ובפרטיו "אף אתה הענק לו ושנה לו וכו'", מובן, שביזת מצרים וביזת הים הם ענין "הענקה" ממש, ולא סתם נתינה לעבד כיציאתו מעבדות, ועפ"י הנ"ל תמוה:

(א) דין הענקה הם דוקא בענינים שהם בכלל ברכה, ולא בכספים - וביזת מצרים וביזת הים הי' בעיקר מכסף וזהב ובגדים (כמפורש בכמה פסוקים ומדרשי חז"ל).

(ב) בעבד הנמכר לעכו"ם אין בכלל הדין הענקה - ולכן איך אפשר לומר שהביזה שישראל קיבלו מהמצרים יהי' לו דין הענקה?

ג) החיוב הענקה הוא על האדון - וכאן בספרי הוא מדגיש, שהענקה ביצי"מ הי' ע"י הקב"ה (שעשה שהמצריים יתנו לישראל כלי כסף וכו') "הענקתי .. ושניתי .. נתתי"?

ועפ"י הנתבאר לעיל בב' החלקים במצות הענקה, יובן: מכיון שהפסוק מדבר בנוגע לפדיית העבד, שיהי' חירות בשלימות אין בזה א) שום חילוק אצל מי הי' מקודם עבד, וב) זה לא

(כ"כ) נוגע ממי בא הענקה, אלא זה שהעבד בעבר יש לו הענקה בהווה ובעתיד וכו' - מצב דחירות. ועפ"ז יובן גם למה הענקה (ביצ"מ) הי' יכול להיות גם מדברים שאינם בכלל ברכה: התנאי שהענקה צריך להיות מדברים שישנם בכלל ברכה הוא שייך מצד חיוב ההענקה שעל האדון (שהוא צריך ליתן הענקה כזה שאפילו לאחר זמן יהי' ניכר ההכרת טובה שלו וכו'). אבל בנוגע לפעולת ההענקה על העבד (שלימות השחרור והחירות שלו) - שהיא נעשית ברגע נתינת המתנה, אינם צריכין אח"ז פעולה נמשכת בזה, מכיון שהוא הרי בן חורין. ע"כ הוא תוכן משיחה הנ"ל.

במלים אחרות (ובמלים קצרות): כשמדובר אודות הפעולה דהאדון (הנותן) אז צריכים שנתינתו יהי' לו פעולה נמשכת, מכיון שנתינתו הוא הכרת טובה (ואפילו שכר פעולה וכו'), ולכן צריכים שנתינתו יהי' דוקא מענינים שהם בכלל ברכה (פעולה נמשכת). משא"כ כשמדובר אודות העבד בעבר (המקבל הענקה, והיוצא לחירות), אז צריכים רק שבאותו רגע יהי' ניכר שהוא בן חורין, והוא ע"י נתינת הענקה, שמבטל העבדות שבו, ולכן מצד המקבל אינם צריכים דוקא שיהי' דברים שהם בכלל ברכה, כי הטעם שהענקה צריך להיות מדברים שיש להם ברכה, הוא משום שיהי' פעולה נמשכת, משא"כ מצד המקבל אינם זקוקים לזה. וכן בנוגע להפרט בהענקה שהוא דוקא כשהי' מכור לישראל, כ"ז הוא דוקא חשבון מצד הנותן, אבל מצד המקבל, הרי א' אינו חילוק למי הי' עבד קודם - והענין דחירות צריך לבצא כאן באיזה אופן שיהי', ב' אין חילוק מי נותן לו הענקה בכלל, העיקר שהוא יהי' בן חורין. ע"כ.

והנה בסברא זו של החילוק בין הנותן והמקבל הענקה,

יש לעיין קצת, שהרי: זה שהענקה פועל הענין דחירות באותו רגע, הוא לא מצד שקיבל כסף או מתנה, אלא מצד שנותן המתנה וכו' הוא האדון, וע"י שהאדון נותן המתנה, עי"ז מראה וניכר שהאדון שיחרר את העבד. וא"כ למה כשמדובר אודות קבלת העבד ההענקה, אין חילוק מי הוא הנותן המתנה? וגם: הא גופא שמצות הענקה הוא דוקא כשהי' מכור לישראל, וכשהי' מכור לעכו"ם אין מצות הענקה וכו' כמובן, הרי זהו גופא ראי' שמצד המקבל (העבד בעבר, והיוצא לחירות) אינו זקוק להענקה, שהרי אם הוא זקוק להענקה, שיהי' ניכר שהוא בן חורין, אז הי' הציווי של הענקה גם כשהי' מכור לעכו"ם וכו', ומכיון שאינו שייך ולכן אין ציווי, הרי זהו גופא ראי' (מאיזה סיבה שתהי' - ואולי י"ל: שמצד "עבדי ולא עבדים לעבדים" הוא יותר מודגש בנכרי, ולכן העצם של הישראל לא הי' אף פעם עבד ... ויש לעיין בזה) שאינו זקוק להענקה, שהרי אם באמת חסר, איך אפ"ל שבכל המקרים שישראל הי' מכור לנכרי, הי' חסר בהפדי' שלו, שלא הי' ניכר שהוא בן חורין? וא"כ

איך אפשר לומר שמצד המקבל אין חילוק מי הי' האדון ישראל או נכרי, ולכן מצד המקבל צריך הוא לקבל הענקה אפילו מנכרי?

ולגופו של ענין יש להעיר מהמבואר בארוכה בהלקו"ש חכ"א ע' 12 ואילך בנוגע לביזת מצרים, שגם בזה י"ל בשני אופנים (שבהבטה קלה ובהשקפה ראשונה נראים אולי כאותו חילוק - ועיין לקמן). ובהקדמה: כתוב במדרש על הפסוק "ונתתי את חן העם הזה בעיני מצרים וגו'" - "מה שאמרתי לאברהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, אני עתיד לעשות אתכם לחן בעיני מצרים כדי שישאלום וילכו מלאים, בכדי שלא יהא פתחון פה לאברהם אבינו לומר ועבדום וענו אותם קיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם". וע"ז שואל (בלקו"ש שם); איך אפשר לומר שהטעם למה צריך הקב"ה לקיים הבטחתו לאברהם אבינו הוא משום שלא יהי' פתחון פה לאברהם אבינו כו' - לכאורה מאי הנפק"מ כאן הפתחון פה של אברהם אבינו - הרי הקב"ה צריך לקיים הבטחתו, מצד הבטחתו? וממדרש הנ"ל משמע לכאורה שלולא פתחון פה של אברהם אבינו לא הי' צריך הקב"ה לקיים הבטחתו? שלכאורה מאד תמוה!?

וע"ז כותב בהקדמת הגמרא של סנהדרין (צ"א ע"א) שבזמן אלכסנדרוס מוקדון באו בני מצרים אליו עם טענה, שישראל צריכים להחזיר להם הכסף וזהב שלקחו מהם. וענה להם גביהא בן פסיא "תנו לנו שכר עבודה של ששים ריבוא ששיעבודתם במצרים כו'". היינו (כן כותבים המפרשים על אתר): שהרכוש גדול שקיבלו ישראל מהמצריים הי' כעין תשלום לעבודתם במצרים. ומכיון שהכסף שלקחו בביזת מצרים הי' א' עונש להמצריים (כדלקמן). ב' תשלום על עבודתם. יכול להיות בזה שני אופנים (ואיזה מהם הי' העיקר):

א) זה שהמצריים היו צריכים ליתן לישראל הרכוש שלהם הי' בעיקר כעונש להמצריים (ששיעבדו את בני"), (ועפ"ז הפירוש של הפסוק "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", הוא שה"יצאו ברכוש גדול" הוא חלק והמשך מ"את הגוי" "דן אנכי"). היינו: שבעיקר יש העונש של "ונצלתם את מצרים", והטעם למה נתנו הרכוש שלהם לישראל דוקא הוא מצד שישראל עבדו בשבילם, לכן העונש שלהם הוא באופן כזה שהרכוש שלהם (העונש) ניתן לישראל (על שכר עבודתם - אבל כענין אגב וטפל).

ב) שה"רכוש גדול" נקבע מלכתחלה כשכר על ה"ועבדום וענו אותם", והא שכתוב בהמשך ל"דן אנכי", הוא משום שביחד עם שכר העבודה לישראל הי' זה ג"כ עונש להמצריים - שנלקח מהם רכוש גדול, עד ל"ונצלתם את מצרים" (אבל עונש שלהם הוא ענין אגב וטפל, והעיקר הוא שישראל מקבלים שכרם).

והחילוק בין ב' אופנים אלו:

לפי אופן הא':

(א) אין שום נפק"מ באיזה אופן הרכוש גדול מגיע ליהודים שהרי עיקר הכוונה הוא שהרכוש גדול ילקח מהמצריים, שהרי ענין זה שישראל מקבלים הרכוש הוא רק ענין צדדי, ולכן אין שום נפק"מ באיזה אופן מקבלים ישראל הרכוש גדול שלהם. לפי אופן הב':

(ב) מכיון שעיקר הכוונה של "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" הוא בעיקר שכר עבודה, על ה"ועבדום וענו אותם", הרי צריך להיות באופן של תשלום, ולכן צריך להיות גלוי וברגש שהמצריים הם הנותנים הרכוש גדול, היינו שהרכוש גדול שהם מקבלים הוא שכר עבודה שלהם.

ועפ"ז: לפי אופן הא': מכיון שהעיקר הוא עונשם של המצריים, לכן הי' מספיק הרכוש גדול שקיבלו ישראל במכת חושך, מכיון שלפעל נלקח מהמצריים רכוש גדול וזהו עונשם. אבל לפי אופן הב': מכיון שהעיקר הוא תשלום לישראל לא מספיק הרכוש גדול שקיבלו במכת חושך שהרי אז לא הי' ניכר וגלוי לכל, שהם הנותנים הכסף. (ובהערה 28 שם מסביר שאם הינו בני"י לוקחים את הרכוש מהמצריים בעל כרחם או גם שלא בדיעתם, כנ"ל, לא רק שבנ"י לא היו מרגישים בזה תשלום על העבודה, כ"א שהיו יראים שהמצריים יחזרו ליטול מהם כו').

ועפ"ז ממשיך לבאר שם המדרש שהטעם של "יצאו ברכוש גדול" הוא מפני פתחון פה של אברהם אבינו, שהרי מצד עצם הבטחתו של הקב"ה לאברהם הי' יכול לקוים ע"י הרכוש גדול שקיבלו במכת חושך, שהרי בהבטחת הקב"ה לאברהם לא הי' מפורש כדיוק הכוונה. משא"כ מצד אברהם שהוא יכול לבא ולטעון כ"אב" של עם ישראל: שהמכוון דהרכוש גדול יהי' בעיקר לטובת ישראל, (זהו הרי ענין של שכר על ה"ועבדום"), ודוקא עי"ז יש להם "תנחומין" על הגלות המר דמצרים. ע"כ תוכן השיחה שם.

שהרי ישראל יכול לטעון, אין הכי נמי שהם קיבלו עונשם, וכל אין זה תנחומין על העבודה שלנו, ולכן צריך להיות שיח' גלוי לכל שהם לקחו את זה כתשלום (אע"פ שלכאורה צרי מכיון שהם מקבלים כסף וכו', אז מהו החילוק אם זה גלוי לכל או לא? אבל מכיון שהציווי דמכת חושך הי' בעיקר לעונש המצריים, לכן אין זה תנחומין), ומוסיף שמכיון שהיו יראים שהמצריים ילקחו וכו' ... לכן אין זה תנחומין.

והנה לכאורה המבואר בשיחה זו הוא בסתירה להנחבאר בענין מצוה הענקה. שהרי:

(א) בנוגע למצות הענקה, ביחס להנותן, מסביר, שמצדו צריך להיות דוקא ענינים שבכלל ברכה הם, כדי שיהי' פעולה נמשכת, והכרת טובה וכו', משא"כ בחכ"א שם כותב שמצד המצריים וכו' אין כ"כ חילוק בכלל אם זה מגיע לבנ"י, העיקר הוא שהרכוש גדול לא יהי' אצליהם, היפך הנת' בשיחה הנ"ל?

(ב) ביחס להמקבל במצות הענקה, כותב: שמכיון שהעיקר הוא שיהא ניכר באותו רגע שהוא בן חורין, לכן אין שום חילוק אצלו, (א) אצל מי הי' עבד מקודם. (ב) ממי בא הענקה, שהרי העיקר הוא שהוא במצב של חרות באותו רגע. וגם ש: אינם צריכים להיות בכלל ברכה, משום שזהו רק מצד הנותן, אבל מצד המקבל העיקר הוא שבאותו רגע יהי' ניכר שהוא בן חורין. משא"כ בלקו"ש חכ"א שם מסביר שמצד ישראל (מקבל): צריך הרכוש גדול לבא דוקא ע"י המצריים (הנותן), וגם דוקא כשכר על עבודתם וכו'. שדוקא אז הוא התנחומין? היפך הנת' בשיחה הנ"ל.

והנה בגופו של ענין יש לומר שבלקו"ש חכ"א שם כשהוא מדבר אודות הנותן, הכוונה הוא בעיקר: עונש המצריים, ומצד עונש המצריים אז אין חילוק כ"כ בנוגע לישראל המקבל, משא"כ במצות הענקה וכו' מדבר בעיקר בנוגע להענקה, היינו פעולה של חירות.

היינו: כשמדבר שמצד המקבל אין החילוק ממי בא הענין של הענקה, וכו', ושאין צריך להיות בכלל ברכה, אז אינו מדבר בנוגע שיהי' להם תשלום וכו', ועי"ז הוא ענין של תשלומין, היינו שעוזר גם על העבר ... קבלת שכר, אלא מדבר בעצם הענין שעכשיו הוא בן חורין, ומצד זה באמת אינו חילוק וכו'.

וכן כשמדובר אודות הנותן במצות הענקה, אינו מדבר על עונשו שמצד זה צריך ... אלא שמדבר בעיקר על פעולתו שעכשיו יהי' בן חורין, וכו' ... שמצד זה צריך להיות שיהי' פעולה נמשכת, (משא"כ כשמדבר אודות הענין דעונש אז אין החילוק אצל הנותן, מי הוא מקבל וכו' ובאיזה אופן, העיקר הוא: שהם קיבלו עונשם, (ויש להאריך בזה יותר).

ובנוגע לביזת מצרים: כשמדובר בנוגע לישראל המקבלים, ביחס כפרה על העבר - שכר עבודה, אז יש חילוק שישראל יקבלו דוקא מהמצריים, ושיהי' ניכר וכו', אבל כשמדובר על הנקודה של חירות אז מצדם אין חילוק וכו' ממי הם מקבלים, וכו', העיקר הוא שהם יקבלו הכסף מהמצריים, וכו'. וזה שמדבר שבנוגע לישראל אז צריך להיות ניכר ממי בא וכו', זהו דוקא אם רוצים שיהי' תנחומין לישראל על העבר.

ובנוגע לביזת מצרים ביחס להנותן (מצריים): כשמדובר
אודות עונשם של המצריים, אז אין חילוק למי הולך הרכוש
גדול כ"כ, וכו', אבל כשמדובר אודות הפעולה שהם יעשו שיהי'
ניכר שעכשיו הם בן חורין, אז העיקר הוא שיבא לישראל וכו'.

במלים קצרות: כשהמדובר הוא בנוגע לתנחומין על העבר,
אז צריך להגיע דוקא לישראל, וכשהמדובר הוא אודות שעכשיו
יהיו בני חורין, אין צריך להגיע דוקא מהמצריים, (רק כשמו
אודות תנחומין על העבר, צריך להגיע דוקא ע"י המצריים)
וכו'.

וכשמדובר אודות עונש, אז אין חילוק למי זה מגיע
וכו', וכשמדובר אודות בן חורין (מצד הנותן), אז צריך
להגיע דוקא לבנ"י, ודוקא ממנו וכו'.

אבל בעיקר עוד נשאר השאלות דלעיל, לפני האריכות
מלקו"ש חכ"א שם, ועוד יש לעיין ולתווך בענין זה הרבה,
ואע"פ ש"שבעים פנים לתורה", אבל נעים יותר כששני הענינים
מתאמים: ואין סתירה ביניהם, ולכן אקוה שקוראי הגליון
יעלרו הערותיהם בענין הנ"ל. ותודה מראש.

הרב יצחק אהרן
- תושב השכונה

הענקה בגדר צדקה או שכירות

בלקו"ש חי"ט פ' ראה ע' 153 ואילך מביא מה שאיתא בספר החינוך שאצ"פ שמצות הענקת עבד נוהג רק בזמן שהיובל נוהג גם בזמנה"ז "ישמע חכם ויוסף לקח שאם שכר מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מעט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השי"ת" עכ"ל.

וע"ז כותב המנחת חינוך (מצוה תפ"ב) שזה דווקא להדיעה שהענקה הוא במכרוהו ב"ד וגם במוכר עצמו, אבל להדיעה שמצות הענקה הוא דווקא במכרוהו ב"ד ולא במוכר עצמו אז אין לומדים ממצות הענקה לזמן הזה, כיון, שאין הטעם בהענקה "מצד מוסרו הטוב" כיון שאין מעניקים למוכר עצמו.

והמנחת חינוך שואל הרי הרמב"ם פוסק בהל' עבדים פ"ג הי"ב שהענקה נוהגת רק במכרוהו ב"ד, ולפי החינוך הענקה הוא גם במוכר עצמו, ולא מצינו "שהרב המחבר (החינוך) יהי נוטה מדעת הרמב"ם אם לא שפירש להדיא"?

ובאות ב' שם, מבאר שהלימוד שמצות הענקה נוהג רק במכרוהו ב"ד ולא במוכר עצמו יש לבאר בב' אופנים, א) שהחידוש של הענקה הוא רק במכרוהו ב"ד

(העניק תעניק לו) "וכיון דאין לך בו אלא חידוש" הרי בדרך ממילא נתמעט מוכר עצמו מהענקה. (ב) החידוש הוא "לו ולא למוכר עצמו" שהמוכר עצמו אין לו הענקה.

ובאות ג' שם ויש לבאר ה' אופנים המובנים לעיל ע"פ החקירה במצות הענקה, (א) אם זה בגדר שכר פעולה (מאירי קידושין ט"ו. ועוד) ולפי זה מסתבר שהחידוש שבמכרוהו ב"ד יש לו הענקה (באופן הא') מתבטא, במה שמצות הענקה הוא בגדר שכר פעולה (בהוספה למה ששילם לו עבור עבודתו כל שש שנים) שזה חידוש גדול, ולכן "אין לך בו אלא חידוש" (ב) הרי זה בגדר של צדקה (ש"ך חו"מ ספ"ו סק"ג) מה שהאדון נותן לו יתר ממה שהרויח כהכרת טובה על עבודה שלו, ולפי"ז החידוש הוא במה שמוכר עצמו אין לו הענקה כאופן ה' כיון שע"פ שכל אם זה מצד צדקה הרי זה שייך לכאורה במוכר עצמו ג"כ.

ומברר שיטת הרמב"ם בזה, ממה שמצינו שבספר המצוות סומך הרמב"ם מצות הענקה למצות צדקה, ולכן מסתבר שדעת הרמב"ם הוא שהענקה הוא בגדר צדקה.

ועפ"ז מובן שהרמב"ם והחינוך אינם חולקים בזה, כיון שהרמב"ם אזיל באופן ה' שהענקה הוא בגדר צדקה, והחידוש הוא המיעוט דמוכר עצמו, ולכיוול ללמוד מזה גם לשכיר בזמנה"ז (כמו שכותב החינוך) שצריך להעניק לו מצד מוסרו הטוב, צדקה.

ובהערה 20 מתרץ דעת המנחת חינוך, וז"ל: וי"ל שהמנחת חינוך ס"ל כתי' ה' בש"ך שם שהרמב"ם ז"ל דמוכר עצמו אין לו הענקה מפני שלא ילפינו גז"ש שכיר שכיר, וא"כ החידוש הוא בזה שמעניקים למכרוהו ב"ד (כנ"ל הערות 7, 10) ואא"פ ללמוד מזה בנוגע לשכיר בזמן הזה. עכ"ל עיי"ש.

ובכלל צ"ב בדברי הרמב"ם, מדוע השמיט בהלי' עבדים פ"ג הט"ו הדין אם במיתת העבד הענקתו ליורשיו, (כדאי להדיא בקידושין דף ט"ו ע"א.) או לא?

ומצאתי במנחת חינוך (מצוה תפ"ב) תירוץ לזה וז"ל: וביצא דנתחייב בהענקה ואח"כ מת העבד צריך ליתן ליורשים, כן מסקנת הש"ס אליבא דכ"ע, והרמב"ם אין צריך לכתוב זה כי הו"א פשוט דהוא חוב ויורש יורש חובות עכ"ל.

ואפשר לומר שעד"ז לפי השיחה ששיטת הרמב"ם
 הוא דהענקה בגדר צדקה גם אין צריך לכתוב "דאין הענקתו
 ליורשיו" כיון דהוא פשוט דבצדקה אין נתינה ליורשים.
 היוצא לנו מכל הנ"ל דהמנ"ח ס"ל שהענקה הוא
 בגדר שכר פעולה (חוב) כמו שכותב בפירוש. וא"כ לפי מה
 שמבואר בפנים - שלפי אופן הא' שהחידוש דהענקה הוא
 דוקא במכרוהו ב"ד וזה תלוי בהשיטה דהענקה הוא בגדר
 שכר פעולה, ולכן הוי זה חידוש "ואין לך בו אלא חידושו"
 וכו', ולכן אא"פ ללמד ממכרוהו ב"ד לשכיר בזמן הזה.
 לפ"ז צ"ל - הלא המנ"ח כותב בפירוש בדעת
 הרמב"ם דהענקה הוא שכר פעולה, ויוצא לנו דאא"פ ללמד
 לשכיר בזמן הזה וא"כ אתי שפיר מה שכותב על החינוך
 "שנוטה מדעת הרמב"ם", ומה ההכרח לתרץ - שהמנ"ח ס"ל
 כתי' הבי' בש"ך שם, דמוכר עצמו אין לו הענקה מפני שלא
 ילפינן גו"ש דשכיר שכיר וכו' (עיי"ש בהערה 20) וצ"ע.
 ומה שכתבתי לעיל דפשוט הוא דבצדקה אין
 נתינה ליורשין וכו', ולכן הרמב"ם השמיט דין זה - לאו
 דוקא, דהרמב"ם בהל' מתנות עניים פ"ז ה"י במי שאיט רוצה
 ליתן צדקה... בית דין כופין אותו ויורדין לנכסיו בפניו ולוקחין
 ממנו מה שראוי ליתן, כותב הרדב"ז על אתר וז"ל: ונ"ל
 דשאני מ"ע של צדקה שיש בה תקנה לעניים והרי הוא כחוב
 עליו וכופין אותו לפרוע החוב ויורדין לנכסיו כאשר עושין
 למי שמסרב לפרוע החוב אשר עליו. עכ"ל. ולפ"ז אפשר
 דבצדקה נמי יש נתינה ליורשין, וצ"ע.

שמאל גרשון בלאק
 שליח כ"ק אד"ש בישיבה.

הענקה מדין צדקה

בשר'ע חושן משפט הלכות טוען ונטען סימן פ"ו סעיף א'. סימן קטן ג' מביא תשובת המהרש"ך חלק א' סימן י"ב וכן בספר גידולי תרומה ריש שער נ"א דף ס"א על מה שפסק הרמב"ם בפרק ג' דהלכות עבדים, כת"ק דמוכר עצמו אין מעניקים לו ובפרק ב' דהלכות מלוה ולוה פסק כר"נ, ובמסכת קידושין דף ט"ו עמ' א' אמרין דת"ק דסבירא ליה שמוכר עצמו אין מעניקין לו לא סבירא ליה כר' נתן שנושה בחבירו מנה וחבירו בחבירו שמוציאים מזה ונותנים לזה, ומתוך כך תירצו כפירוש ר' נתנאל בתוד"ה ואידך.

ודחה הש"ך תירוץ זה ומביא תירוץ אחר שהרמב"ם מפרש בעלמא בכל מילי דצדקה כגון, מעשר שני ושאר מילי צדקה נמי לא סבירא ליה כר"נ **שהדבר ידעו דהענקה מדין צדקה.**

ויש לתמוה מאין כ"כ ברור לש"ך שמצוות הענקה מדין צדקה. ויש לישב עפ"י שיחת כ"ק אדמו"ר שליט"א בלקו"ש חלק י"ט בפרשת ראה שיחה ד' שכתב שם בהערה 18 שהסדר **בפסוק** הוא שמצוות הענקה סמוך למצות צדקה וכן מצינו בספר המצוות שמסמך הרמב"ם מצוות הענקה לדין צדקה.

ועפ"ז יובן מהיכן לקח הש"ך שמצוות הענקה היא מדין צדקה.

הת' אריה ליב כהן

והת' חיים בנימין הלוי ברוד

את"ל ראשל"צ

התמים צבי הרשקוביץ

בדין הענקה

למוכ"ע" ובהלכות מלוה ולוה פ"ב הל"ו פוסק וז"ל: "ראובן שהיה חייב לשמעון מאה ולוי חייב לראובן מאה מוציאין מלוי ונותנים לשמעון" וא"כ רואים שפסק את דינו של ר"נ שלוי מתחייב לשמעון אע"פ שלא הלוח ממנו, והרי לגבי הענקה פוסק בפ"ג הל' עבדים הט"ו וז"ל: "ענק ע"ע לעצמו ואין בע"ח גובה הימנו" וא"כ צריך מיעוט מיוחד למעט דינו דר"נ מהענקה. ודוקא לר"א ממעטינן מ"ל"ו ולא לבע"ח אבל לת"ק שצריך "לו" למעט מוכר עצמו מהיכן ממעטינן שעבודא דר"נ והרי הרמב"ם פסק כת"ק וא"כ מהיכן יש מיעוט למעט דינו דר"נ.

והריטב"א כתב ליישב דבאמת ת"ק לא לומד גז"ש שכיר שכיר, וכמו שרואים שהגמ' שאלה "אלא למד"א דלא יליף שכיר שכיר מאי איכא למימר" רואים מזה שהגמ' למדה שיש כזה מד"א וזה ת"ק. ומכיון שהענקה כתוב לגבי מכרוהו ב"ד ממילא אין שום לימוד שגם במוכר עצמו יעניקו ומ"ל"ו ממעטינן בע"ח. ורק רב טביומי רצה ללמוד דכו"ע סוברים שכיר שכיר, ולפי"ז באמת בגמ' נסביר שמחלוקת ת"ק ור"א היא האם לומדים שכיר שכיר או לא דת"ק לא לומד ור"א לומד.

אך על תירוץ זה מקשה הפנ"י דהרי למסקנת הגמ' שניהם סוברים שלומדים גז"ש שכיר שכיר דאל"כ מה תוס' אומר שמכאן מדקדקין דאין הלכה כר"נ והרי כל זה דיחוי בעלמא ובאמת ת"ק לומד שלא לומדים גז"ש וממילא יש מיעוט לבע"ח אבל תמיד הלכה כר"נ אלא מוכח שגם ת"ק לומד גז"ש שכיר שכיר. וגם לפי הרמב"ם ישנה הוכחה שלומדים שכיר שכיר דהגמ' אומרת

גמ' דף טו: "תניא המוכר עצמו נמכר לשש ויתר על שש מכרוהו ב"ד אינו נמכר אלא לשש... מוכר עצמו אין מעניקין לו מכרוהו ב"ד מעניקין לו, רבי אלעזר אומר זה וזה אינו נמכר אלא לשש... זה וזה נרצע וזה מעניקין לו מ"ט דת"ק דאמר מוכר עצמו אין מעניקין לו מיעט רחמנא גבי מכרוהו ב"ד הענק תעניק לו, לו ולא למוכר עצמו ואידך ההוא מיבעי ליה לו ולא ליורשיו, יורשיו אמאי לא שכיר קרייה רחמנא מה שכיר פעולתו ליורשיו אף האי פעולתו ליורשיו אלא לו ולא לבע"ח וכו' מדסבירא לן בעלמא כר"נ ואידך בעלמא נמי לא סבירא לן כר"נ ע"כ. את מחלוקת ת"ק ור"א אפשר להסביר בכמה אופנים שונים והם: שיטת התוס' ד"ה "ואידך" בתחילתו שר"א סובר את דינו של ר"נ משא"כ רבנן לא סוברים את דינו וממילא אומר התוס' שמכאן רואים שאין הלכה כר"נ דהרי ר"א שאומר כמוהו שמותי הוא.

ר"ת ור"י פוסקים הלכה כר"נ והם יסבירו את מחלוקתם דת"ק ור"א שהם חולקים לגבי שכירות דלת"ק תמיד בשכירות אין דין שעבודא דר"נ ודווקא בהלואה יש את דינו משא"כ לר"א בשכירות תמיד ישנו הדין דשעבודא דר"נ ולכן צריך "לו" לאפוקי הענקה שאין בה דין שעבודא דר"נ.

ואפשר להסביר בעוד כמה אופנים שונים ובהקדים השאלה הידועה ברמב"ם:

הרמב"ם בפ"ג מהל' עבדים הי"ב כותב וז"ל: "מה בין מוכ"ע למכרוהו ב"ד וכו' מוכ"ע אין מעניקין לו מכרוהו ב"ד מעניקין לו" ומכאן מוכח דפוסק כת"ק שלומד "הענקה תעניק לו ולא

בקידושין דף כ' עמ' א' "נמכר במאתים והכסף ועמד על מנה מנין שאין מחשבין לו אלא מנה ת"ל כפי שניו אין לי אלא עבד הנמכר לעובד כוכבים הואיל ונגאל בקרובים ידו על התחתונה נמכר לישראל מנלן ת"ל שכיר שכיר לגזירה שוה". וכך פוסק הרמב"ם בפ"ב מהל' עבדים ה"ט א"כ רואים שהוא לומד גז"ש שכיר שכיר ולא מסתבר לומר שהוא לומד גז"ש רק מנמכר לעובד כוכבים לנמכר לישראל ולא לומד גז"ש ממכרוהו ב"ד למוכ"ע.

והלח"מ רצה לתרץ את הרמב"ם כפירוש רבינו חננאל שמוכר בתוס' ד"ה "ואידך" שדינו דר"נ זה רק בהלואה אבל בשכירות לא וממילא הענקה שהוא כשכיר אין בה דינו דר"נ גם לפי רבנן וממילא לא צריך מיעוט למעט בע"ח.

ומחלוקת ת"א ור"א לפי"ז דלת"ק לא קיי"ל כר' נתן בשכירות ולר"א אף בשכירות קיי"ל כר' נתן. אבל הלח"מ עצמו אומר שזהו דוחק וכמו"כ שואל עליו המשל"מ שהרמב"ם היה צריך בפירוש לחלק בין הלואה לשכירות.

והמשל"מ עצמו רצה לתרץ דת"ק לא צריך פסוק למעט מוכ"ע מההענקה וממילא מ"לו" ממעטינן בע"ח דמכיון שכל טעם הענקה הוא משום "כי משנה שכר שכיר" שרבו מוסר לו שפחה כנענית ובמוכ"ע שאין מוסר לו שפחה כנענית ממילא אין דין הענקה. וסברת ר"א אפ"ל לפי"ז שהוא לומד את הפשט "שכר שכיר" ששכיר רגיל זה ג' שנים והוא עבד כפול מזה שזה שש שנים ולא לומדים משכר שכיר שרבו מוסר לו שפחה כנענית.

אך על תירוצו זה קשה דהרי באמה עבריה לא נאמר "שכר שכיר" ובכל זאת מעניקין לה וא"כ לא מובן סברת ת"ק.

והמשל"מ מתרץ עוד תירוצו דת"ק לומד שהענקה הוא מדין צדקה ובצדקה הדין הוא שאין משלמים בו את החוב כדמצינו כתוספתא לגבי מעשר שני דאין משלמים בו את החוב, ור"א לומד שהענקה זהו מדין חוב. והרמב"ם שפוסק

כת"ק לומד שזה דין צדקה, ורק ר' טביומי שאמר בדברי ת"ק משום "דבעלמא לא סבירא ליה כר"נ" הוא למד בדברי ת"ק שזה לא מדין צדקה. והראיות לכך שהרמב"ם לומד שזה מדין צדקה:

א. כמו שכ"ק אדמו"ר שליט"א מסביר בלקו"ש חי"ט פר' ראה דמהא דהרמב"ם בספר המצוות כותב דין הענקה לא בין מצות עבד ואמה אלא אחרי מצות צדקה ולפני מצות הלואה לעני משמע שלומד שזה מדין צדקה.

ב. מהא דכתב הרמב"ם בהל' עבדים פ"ג ה"ט"ו לגבי אמה עבריה "ואם מת אביה קודם שיבוא לידו הרי הן של עצמה ואין לאחיה בהן כלום" עכ"ל. ואם נאמר שהענקה בגדר חוב א"כ האב כבר זכה בזה מחיים עוד שזה היה ביד האדון כמו כל חוב וא"כ הבנים היו צריכים לירש ולא היא, אלא ראייה שזה גדר מצות צדקה דלכן בחיי האב בכלל לא היה משועבד לו אלא רק בשעת יציאת האמה ואז כבר האבא מת.

ולפי תירוץ זה יצא דמחלוקת ת"ק ור"א היא, דלת"ק זהו דין צדקה משא"כ לר"א זהו חוב בעלמא.

אך לכאורה קשה על תירוץ זה כמה קושיות: א. אם זהו גדר צדקה מדוע הגמ' צריכה להביא בדף ט"ז עמ' ב' פסוק "והתנחלתם אותם" ללמד שענק אמה עבריה לעצמה ולא לאחין, הרי אין בכלל הו"א שיהיה שייך להם היות שזהו לא בגדר חוב.

ב. הרמב"ם בפ"ג הי"ד מהל' עבדים אומר וז"ל "כל המשלח עבדו ואמתו ריקם עובר בלאו תעשה... אחד היוצא בסוף שש... או במיתת האדון" עכ"ל. א"כ פסק שגם היורשים יהיו חייבים לשלב במקום האב הענקה, ולכאורה אם זהו צדקה מדוע שהיורשים יהיו חייבים לשלם במקום האב, אבל אם זה חוב זה מובן דהרי הבנים חייבים לשלם כל חוב של האב מצד שהנכסים משועבדים.

ובאמת הגר"א גורס כמ"ש בספרי "לו ולא

והמהר"ם בב"מ סוברים שדינו של ר' נתן הוא בין שנתחייב כבר לוי לשמעון בשעה שלווה שמעון מראובן ובין שעדיין לא התחייב לו. ולגבי הזמן שבו חל החיוב דהענקה כותב המנ"ח בסי' תפ"ב שהחיוב בשעת היציאה (וממילא יוצא שמנכסים שמכר האדון לפני היציאה לא גובה העבד הענקה) ואם נאמר שהרמב"ם לומד שזה בגדר צדקה א"כ האדון מתחייב בשעת היציאה דהרי הנתינה היא רק כדי לתמוך בו. והרי אפילו שנאמר בגדר חוב א"כ כל הדעות לומדות שמתחייב בשעת היציאה וכמו שהר"ש והראב"ד לומדים בתו"כ על הפסוק "כשכיר כתושב" שזה נאמר לגבי הענקה שביום שישלים עבודתו צריך לתת לו הענקה, וא"כ בהענקה שהאדון מתחייב רק בשעת היציאה והמלוה של העבד כבר הלוה לעבד לפני"כ שעל זה אומר הרמב"ם דענק ע"ע לעצמו ולא לבע"ח שהעבד התחייב לו, שברגע שהעבד צריך לקבל לא אומרים שהאדון יתן למלוה של העבד, והרמב"ם ילמד כהגהות אשר"י שבמקרה שלווה שמעון מנה מראובן ואח"כ לווה לוי משמעון אין שעבוד וא"כ במקרה שלנו בכלל לא שייך שעבוד ויורד הסתירה ברמב"ם דהרמב"ם פסק כת"ק וגם פסק דענק ע"ע לעצמו אבל לא צריך פסוק למעט דינו דר"נ היות שבהענקה בכלל לא שייך דינו דר"נ.

ליורשיו" דלא כגמרתינו ובאמת היורשים לא חייבים. אבל הרמב"ם יסביר את הספרי "לו ולא ליורשיו" שאם מת העבד לא צריכים לתת לבניו. ואפשר לבאר זאת בפשטות גם אם זהו גדר צדקה דהרי ישנה חקירה (עיין צפע"נ מכות ז'). מהו הגדר דיציאה במיתת האדון האם כל רגע ורגע ההולך זהו הפקעה משעבוד ורק משום שחייב לעבוד עוד זמן הוא נשאר עבד, זאת אומרת שכשהוסרה המניעה דהיינו שהאדון מת ואין לו את מי לעבוד יוצא לחרות ממילא וא"כ היציאה לפי"ז היא מן האדון, ולפי הצד הזה באם הענקה זהו גדר של צדקה לא מובן מדוע היורשים חייבים, אלא נצטרך לומר כמו צד ב' שמיתה זהו דין מיוחד שמוציאו לחרות א"כ לא יוצא מהאדון וא"כ מעיקרא החיוב על הבנים ומובן מדוע צריכין להעניק לו אפילו שזהו גדר צדקה.

ונראה ליישב בעוד אופן את הרמב"ם ובהקדים:

לגבי דינו של ר' נתן יש מחלוקת באיזה אופן חל השעבוד, דלהגהות אשר"י השעבוד חל דוקא היכא שלווה לוי מנה משמעון ואח"כ לווה שמעון מראובן דמוציאין מלוי ונותנים לראובן, אבל היכא שלווה שמעון מנה מראובן ואח"כ לווה לוי משמעון אין אומרים דין שעבודא דר' נתן. משא"כ בה"ת והטור בס' פו וכן היש"ש

קובץ הערות וביאורים אהלי תורה גליון תלו (תשמ"ח)

טז. בנוגע למצות הענקה כתב בלקו"ש (חכ"ד ראה ב') שיש בו ב' ענינים, וז"ל: א) די נתינת האדון. ב) קבלת העבד - דאס וואס ווערט אויפגעטאן דורך איר אין דעם עבד, דאס וואס דער אדון דארף געבן הענקה, איז פארבונדן מיט דער (פריערדיקער) עבדות: די נתינה איז הכרת הטוב צום עבד פאר זיין ארבעט אלץ עבד. . משא"כ די הנאה און תועלת וואס דער עבד באקומט פון די הענקה, איז עס א פרט וחלה פון זיין שחרור. די שלימות השחרור איז אויב מתנה מיוחדת, וואס איז מבטל און איז היפך פון עבדות, עס ווערט און איז א מצב פון חירות, רוחב יד וכו', עכלה"ק.

ואולי יש לקשר זה עם שני הפסוקים אשר מהם לומדים דין הענקה, באמה העבריה, (וכמו שמבאר כ"ק אדמו"ר שליט"א בנוגע להב' פסוקים שמהם לומדים קידושי אשה) א) וכל תשלחנו. ב) ואף לאמתיך תעשה כן. שבפסוק הא' מודגש יותר החיוב של הענקה שמוטל על האדון "וכל תשלחנו". משא"כ בפסוק הב' מודגש יותר החיוב שליכת יותר להאמה גופא - "ואף לאמתיך" (בלי הזכרת האדון כלל).

ועפ"ז אפשר לתרץ קושיית הפנ"י על התוס' (דף ל"ז, ד"ה אמה העבריה) שכ' הטעם למה צריכים ב' פסוקים הנ"ל, וע"ז מקשה הפנ"י דלכאורה יש עוד היקש בין עברי ועבריה (כי יקח. . העברי או העבריה), ומזה הי' יכול ללמוד ששייך הענקה בעבריה (עיל"ש בארוכה הקושיא)? אלא דעפ"ז אפשר לתרץ שיש עוד טעם (צדדי) למה צריכים ב' פסוקים הללו - ללמד על ב' הענינים בהענקה, (ופשילטא דעדילין צריכים לתירוץ הפנ"י, כי אין בזה הנ"ל לרבות עוד קרא).

ובהקדים: בס' צפנת פענח (פ' ראה ע' קיד) כתב וז"ל "ומבואר בספרי פ' ראה דהעניק תעניק, ר"ל ב' הענקות, כמו שהי' לישראל במצרים ב' הענקות, ומה זה ב' הענקות שיש לעבד? הנה גבי יוצא בלובל מבואר בר"ה דף ח ע"ב: לחד מ"ד שיש שתי יציאות ר"ה ויוה"כ של לובל, חד פרע זיעבוד מלאכה לא דין (הלינו לא דין עבדות), ושל והכ"פ פקע שיעבוד הגוף, דע"ע גופו קנוי. . וס"ל דאז

ג"כ צריך ליתן ב' הענקות, לאחר ר"ה מחממת שיעבוד מלאכה, ולאחר יוהכ"פ מחממת שיעבוד הגוף...

ולכאורה צריך להכין באיזה דין של נתינת מעות פקע שיעבוד המלאכה? בשלמא שיעבוד הגוף יכול ליפקע בנתינת מעות כנ"ל בהשיחה (מצד רוחב יד וכו') אבל מה עשה בנתינת המעות ליפקע שיעבוד המלאכה? אלא דל"ל שהוא מצד השלגה = שבמגומה. היענב. רנ"י. לפיכך נמצא ייחודה הענקתו וראשונה בהעניק תעניק (שקאי על ההענקה לאחר ר"ה) הוא מצד תשלום וההענקה הב' הוא צד (פקיעת שיעבוד העבד, שבפשות ל"ל שהוא ענין הב' האמור לעיל בהשיחה) שחרור העבד, וכנ"ל.

ואולי יש לקשר בזה כו"כ פלוגתות בכללות הדין דהענקה:

(א) בהמל"מ (הל' עבדים פ"ג הל' ט"ו) כתב וז"ל: "יש להסתפק היכי דנפקא בסימני בגרות - כגון באילולונית דלית לה סימני נערות, אלא מקטנותה יוצאה לבגר . . הענק דמאן הוי, דאי אזלינן בתר זמן היציאה ואמרין דלאחר שיוצאה, א"כ פשיטא דאין לאביה כלום, שהרי באותו שעה היא בוגרות, ואי אזלינן בתר זמן העבודה משום שענק זה הוא חלף עבודתה, וא"כ כשנשלמה העבודה זכה בענק, א"כ פשיטא דהוי לאביה שהא בזמן העבודה היתה קטנה, והרי זה דומה למעשה ידיה שלא גבתה, דאמרין בר"פ נערה שנתפתתה שזכה האב קודם שתגה" ע"כ.

ולכאן' ל"ל שזה תלוי בהנ"ל, דאם אומרים שהעיקר היא התשלום למשך זמן העבודה אזי היתה קטנה, אבל אם אומרים שהעיקר - הגא. שו"פ. . . ייחודה כסלה. מרשחריר ייחודה

(ב) יש מחלוקת בגמ' קידושין (דף יז ע"ב) "ת"ר אשר ברכך . . יכול נתברך בית בגללו מעניקים לו, לא נתברך בית בגללו אין מעניקים לו, ת"ל העניק תעניק מ"מ, א"כ מה ת"ל אשר ברכך הכל לפי הברכה תן לו, ר' אלעזר בן עזריה אומר דברים ככתבן - נתברך בית בגללו מעניקים לו, לא נתברך הבית בגללו אין מעניקים לו..."

ולכאו' יש לתלות זה ג"כ בהנ"ל, דאם אומרים שהעיקר הוא כתשלום להעבד לעבדותו א"כ אם לא נתברך הבית בגללו אין ענין בתשלום (כזה, שהוא תשלום בתוספת על עיקר התשלום, אבל עיקר התשלום עדיין צריך ליתן לו), אבל אם אומרים שהמעות הוא בעיקר לפעול בשחרור [של העבד] אזי יהי' חייב ליתן לו דין אם נתברך הבית וכו' ובין אם לא נתברך (כיון שאינו תלוי בעבדותו).

ג) ג"כ יש להשר אם המחלוקת המורא רספרי - גז"ל ת"ל העניק תעניק, יש מפרשים שזהו הבטחה, שאם קילמה מצות הענקה תזכה להעניק יותר ויותר מאה פעמים, וי"מ שזהו ציווי שאם חזר עבד זה כשיצא לחירות, לגנוב לאיש אחר, ונמכר שוב לאותו אדון אינו נפטר בהענקה ראשונה, אלא אפי' מאה פעמים חייב.

ולכאורה יש לתלות בהנ"ל דאם אומרים שהעיקר הוא מצד תשלום אזי אין צריך לפסוק מיוחד [דהעניק תעניק] ללמדנו שאם חזר וגנב וכו' דבפשטות כל זמן שעבד לו צריך להשלימו (ולפיכך למד הפסוק לדין אחר) אבל אם אומרים שהעיקר הוא נתינה לשחרור - כדי שיהי' רוחב יד וכו', אזי יש מקום להסתפק אם צריך ליתן לו בכל פעם, כיון שכבר הי' לו הרוחב יד והמצב שהוא הילפך מעבדות כו"כ פעמים, ולפיכך לומד מהפסוק דהעניק תעניק.

ד) ואולי יש לקשר ג"כ עם המחלוקת באחרונים (הזבא ג"כ בלקו"ש חי"ט ראה ד') אם הענקה הוא בגדר תשלום או בגדר של צדקה (ענין במל"מ שם הל' י"ב ואנציקלופדי' תלמודית בענין הענקה) ולכאו' יש לתלות בהנ"ל, דאם אומרים שהעיקר הוא נתינתו להעבד - לפעול בשחרורו, אזי אינו מוכרח כ"כ שבעה"ב ינתן לו (וכמש"כ כ"ק אדמו"ר שליט"א בשיחה הנ"ל. ע"ז שכתר רספרי שהטניה דלכאורה התם לא הי' ההענקה מהאדון (ברצונו עכ"פ)? ותי' דכיון דהתם מדובר בענין הב' דהענקה (שהוא פרט מן השחרור) אין צורך כ"כ שיהי' מן האדון) ולפיכך כיון שהאדון נותן ההענקה בעצמו, יש לו גדר של צדקה, אבל אם אומרים שהעיקר הוא לתשלום וכו' אזי אינו בגדר של צדקה אלא תשלום.

והנראה לומר שהעיקר הוא נתינת האדון (וכמו תשלום), ובהשליחה לא הביא ענין הב' אלא לת' על הספרי (כנ"ל, דלכאורה לא הי' מן האדון וכו') אבל בנוגע לפועל ישנם כל ההלכות: א) דוקא מן האדון. ב) דבר שישנו בכלל ברכה. ג) דוקא כשהוא עבד לישראל, דמכל זה רואים שהעיקר הוא על האדון, (וכמבואר שם בהשליחה בארוכה) איך ענינים אלו שילכים (להאדון) ועוד ל"ל שבדין קידוש... ע"כ... שפניה ייעדיה ליכנס. שילוחו מונע... וגמ' דוקא (בעיקר עכ"פ) על האדון, ולפיכך צריך להיות שילוחו מעמך דוקא.

[וזה שכתבתי לעיל בנוגע להב' פסוקים באמה, זהו רק איך למדים דין הענקה באמה מעבד אבל בנוגע להענקה עבד ישנו רק (הפסוק, וכי תשלחנו) שילוחו מעמד].

הת' אליהו נתן סילבערבערג
- תלמיד במתיבתא -

קובץ הערות התמימים ואנ"ש כפר חב"ד גליון נט (תשמ"ח)

הענקה בזה"ז

ה. בלקו"ש חי"ט (ראה ד) מביא מ"ש החינוך סי' תפ"ב דאע"ג דחיוב מצות הענקה הוא רק בזמן שהיובל נוהג. מ"מ יש ללמוד מזה שגם בזה"ז אם שכר מבנ"י ועבדו אפילו זמן מועט שיעניק לו בצאתו מאתו מאשר ברכו הש"י. וכתב ע"ז במנ"ח שזה שיש ללמוד במצות הענקה בנוגע לשכיר בזה"ז שמפני "מוסרו הטוב" של השוכר עליו להעניק לו אי"ז אלא להסוברים שחיוב הענקה הוא בין בעבד שמכרוהו בי"ד ובין מוכר עצמו. אבל להסוברים שמצות הענקה לא נאמרה אלא בעבד שמכרוהו בי"ד הרי אין הטעם דהענקה מצד המוסר - דא"כ מדוע לחלק בין ב' סוגי עבדים הנ"ל? - ולכן אין ללמוד מזה בנוגע לשכיר בזה"ז. ולכן הק' הרי הרמב"ם פסק שהענקה רק

במכרוהו בי"ד ולפי החינוך נמצא שחיוב הענקה הוא גם במוכר עצמו ואינו שכיח שהרב המחבר יהיה נוטה מדעת הרמב"ם אם לא שפי' להדיא". ומיישב כ"ק אדמו"ר שליט"א בהקדים חקירה בגדר הענקה: דיש לפרש דזהו בגדר שכר פעולה ולפי"ז מסתבר שהחדוש וגזיה"כ שהעבד שמכרוהו בי"ד יש לו הענקה כי לתת הענקה בתורת שכר פעולה (בנוסף לשכר העבודה ששלם לו) הוא חדוש. וא"כ אין לך בו אלא חדושו ושכיר בזה"ז לא יקבל הענקה.

אופן ב' יש לפרש: דזהו בגדר צדקה – שהאדון נותן בתור הערכה לעבודת העבד ולפי אופן זה מחייבת הסברא שחידוש וגזיה"כ הוא זה שמוכר עצמו אין לו הענקה כי זה שמכרוהו בי"ד יש לו הענקה הוא מילתא בטעמא כו'. ומסיק דשיטת הרמב"ם דזהו בגדר צדקה ועפי"ז מיושב שפיר דהחינוך ס"ל כהרמב"ם ואעפ"כ ס"ל ששכיר בזה"ז יקבל הענקה דהוי צדקה (מצד המוסר).

ולפי"ז מבאר כ"ק אדמו"ר שליט"א בהערה 18 דהמנ"ח שהקשה "ס"ל כתי' הב' בש"ך שם שהרמב"ם ס"ל דמוכר עצמו אין מעניקים לו מפני שלא ילפינן גז"ש שכיר שכיר (או כמ"ש במשנה למלך שם הי"ב) וא"כ החידוש הוא בזה שמעניקים למכרוהו בי"ד (כנ"ל הערה 8) ואא"פ ללמוד מזה בנוגע לשכיר בזה"ז עכ"ל.

ולכאורה צ"ב דהרי המנ"ח עצמו שם מצדד לומר לדעת הרמב"ם דהענקה בגדר צדקה ובזה מבאר דגם לאחר שהגיע הענקה ליד העבד אין הב' יכול לכופו בממון שאינו שלו "דהוי כמו צדקה". וא"כ מוכח מדבריו לכאורה דאע"פ דהוה צדקה לא הוי בגדר "מוסר הטוב" לדעת הרמב"ם דמוכר עצמו אין מעניקים לא הוי בגדר "מוסר הטוב" לדעת הרמב"ם דמוכר עצמו אין מעניקים לו ולפי"ז גם הדרא קושיא לדוכתא דאיך שייך להעניק לשכיר בזה"ז כו'?

הת' ראובן אלאשוילי

תות"ל כפר חב"ד

לקוטי שיחות

הת' לוי יצחק גופין
את"ל ראשל"צ

בענין הענקה בזמן הזה

א. בלקו"ש חלק י"ט (עמ' 153 ואילך) הנה שם מבאר כ"ק אדמו"ר את ענין ודין הענקה בימינו, וכותב דלשיטת הרמב"ם כיון שהענקה היא מדין "צדקה", וא"כ מצד המוסר צריך וראוי לתת הענקה גם לכל פועל ושכיר בזמנינו כיון שאין זה חידוש מיוחד לא מצד "צדקה", וכמו שכותב החינוך "ישמע חכם ויוסיף לקח שאם שכר מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפי' מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו הש"י".

ב. והנה בקידושין דף ט"ז ע"ב אומרת הגמ' "וכי תשלחנו חפשי מעמך מי ששילוחו מעמך יצא בורח ויוצא בגרעון כסף שאין שילוחו מעמך", ומקשה הגמ' "בורח השלמה בעי" וא"כ מדוע אין מעניקים לו, ומתרצים שמדובר שברח ופגע בו היובל.

וכתב בריטב"א ד"ה "בורח השלמה בעי" וז"ל: "ואפי' את"ל דבתר יובל כיפינן ליה להשלים מה שברח, ההיא לאו בתורת עבדות הוא, אלא מדין תשלומים כפורע חובו, וכי משלים ליכא שלוח עבד דנעניק ליה, דבן חורין גמור הוא קודם לכן", דהיינו שגם על השנים שהשלים, כיון שלא עבד בתור עבד, אין שייך בו ענין הענקה.

ולפי"ז לכאורה נראה לומר דהריטב"א לא ס"ל כנ"ל דהענקה היא מצד צדקה אלא שהיא כעין תשלום שכר, דא"כ צ"ל מה שכתב הריטב"א שגם על ההשלמה של עבד שברח אין מעניקים כיון "דליכא שלוח עבד דנעניק ליה, דבן חורין גמור הוא קודם לכן", ולכאורה מה אכפת לו אם עבד הוא או בן חורין גמור הרי מצד "צדקה" מצוה להעניק לו כנ"ל, אמנם שעל עבד שברח אין להקשות כן שנעניק לו מצד צדקה, שכן ישנו מיעוט מיוחד "מי ששילוחו מעמך", אך על השנים שמשלים אח"כ צריך להבין למה אין מעניקים לו מצד צדקה.

ואולי אפשר לומר שזהו מה שמדגיש הריטב"א "ההיא לאו מתורת עבדות הוא, אלא מדין תשלומים כפורע חובו", שר"ל דבאמת מצד מצוות צדקה שייך בכזה אופן דין הענקה, אבל פה הוא מקרה מיוחד שהוא כאדם המחזיר חובו, דהיינו שאין מסתכלים על עבודתו בתור פועל אלא כאילו מחזיר חוב ולכן לא שייך בו כלל הענקה, ולפי"ז יצא שגם בימינו אדם המשכיר עצמו לבע"ח כדי לשלם החוב לא צריך לתת לו הענקה, והוא קצת דוחק.

ג. והנה ברמב"ם הל' עבדים פ"ג הי"ד כתב "דברים שיש בהם ברכה מצד עצמן הוא שחייב להעניק לו מהם אבל הכספים והבגדים אינו חייב ליתן לו מהם", ונחלקו בדבריו דיש שכתבו דלדעת הרמב"ם מה שהומעטו כספים הוא רק לענין החיוב לתת לו מהם, ויש שכתבו שכספים הומעטו לגמרי מדין הענקה, דהינו שא"א לקיים ע"י מצוות הענקה, ובמשנה למלך על אתר כתב וז"ל "ודע שכתב מהרמ"ט דאם אין לו אלא כספים ופרדות חייב ליתן לו ואין פחות מל' ולא נתמעטו אלו אלא לענין ברכה שאע"פ שנתברך בהם אינו חייב לתת כפי ברכתו ותמנהני שהרי מדברי רבינו יראה שכספים נתמעטו אפילו מל' שהרי קודם שיכתוב הדין דהכל לפי ברכה תן לו מיעט הכספים משמע שנתמעטו אפילו מדין ל' וצ"ע", דהינו שסובר שכספים נתמעטו לגמרי מדין הענקה.

ולפ"ז לכאורה אינו מובן מה שכתב כ"ק אדמו"ר (בשם החינוך) שגם בימינו יש דין הענקה וצריך ליתן לעבד תוספת על שכרו, והרי כספים הומעטו מהענקה וא"א לקיים ע"י מצוות הענקה.

אלא נראה לומר שמה שכותב כ"ק אדמו"ר בלקו"ש שבאם הענקה היא מצד "צדקה" הרי גם בימינו צריך ליתן הענקה לפועל, אין הכונה שגם בימינו נותן לפועל הענקה ממש, אלא נותן נותן לו תוספת על שכרו כעין ענין ההענקה שהיתה פעם, שלכן אפשר לתת גם כספים.

ד. ועפ"ז אפשר לומר דגם הריטב"א ס"ל שהענקה היא מצד צדקה, ומה שכתב דעל ההשלמה של עבד שברח אין מעניקים "דליכא שחרור עבד דנעניק ליה", היינו שמדין הענקה ממש אין מעניקים לו, אבל מצד צדקה הנה באמת צריך לתת לו תוספת על שכרו.

בענין הענקה בעבד שמכר את עצמו

הת' מיכאל קישון
תלמיד בישיבה

א

כו' רבי אלעזר אומר זה וזה אינו נמכר אלא לשש כו' וזה וזה מעניקים לו כו'. מאי לאו בהא קמיפלגי, דתנא קמא לא יליף שכיר שכיר, (הלכך, דלא כתיב ביה – לא כתיב ביה – רש"י) ור"א יליף שכיר שכיר. אמר רב טביומי משמיה דאביי: דכו"ע יליף שכיר שכיר, והכא בהאי קרא קמיפלגי כו' מ"ט דת"ק דאמר מוכר עצמו אין מעניקים לו, מיעט רחמנא גבי מכרוהו בי"ד הענק תעניק לו, לו – ולא למוכר עצמו. ואידך ההוא מיבעי ליה לו – ולא ליורשיו. יורשיו אמאי לא? שכיר קריה רחמנא, מה שכיר פעולתו ליורשיו – אף האי פעולתו ליורשיו אלא לו – ולא לבעל חובו. מדסבירא לן בעלמא כו' נתן דתניא אמר ר' נתן: מנין לנושה בחברו מנה, וחברו בחברו, מנין שמוציאין מזה ונותנים לזה – ת"ל ונתן לאשר אשם לו, אתא לו לאפוקי, – ואידך: בעלמא נמי לא סבירא לן כרבי נתן. ע"כ.

הנה רש"י על דברי הגמ' לשיטת ר"א דיליף "לו – ולא לבעל חובו" כתב בזה"ל: "אין האדון מחוייב להגבות הענקו לבעל חובו". דמשמע אם לא הגיעה ההענקה ליד העבד, אין

במתני' קדושין דף י"ד ע"ב איתא: "עבד עברי נקנה ובשטר" כו' ובגמ' שם: "עבד עברי נקנה בכסף מנ"ל... אמר קרא והפדה מלמד שמגרעת פדיונה ויוצאת (מדלא כתיב "ונפדה" אלא "והפדה" שאף הבעל מסייע בפדיונה. אלמא בכסף נקנה, דאי לא קנאה בדמים – מאי מגרעה – רש"י) אשכחן אמה העבריה... עבד עברי מנלן? אמר קרא כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה – מקיש עברי לעבריה. אשכחן מכרוהו בית דין, הואיל ונמכר בעל כרחו מוכר עצמו מנלן? – יליף "שכיר" "שכיר" (נאמר במוכר עצמו (שם) "כי ימוך אחיך ונמכר" וגו', "כשכיר כתושב יהיה עמך", ונאמר במכרוהו בי"ד "כי משנה שכר שכיר" וגו' בפרשת כי ימכר כתיב (דברים טו) – רש"י). הניחא למאן דיליף שכיר שכיר, למאן דלא יליף שכיר שכיר מאי איכא למימר כו' ומאן תנא דלא יליף שכיר שכיר – האי תנא הוא, דתניא: המוכר עצמו נמכר לשש ויתר על שש, מכרוהו בי"ד – אינו נמכר אלא לשש כו' מוכר עצמו – אין מעניקים לו, מכרוהו בי"ד מעניקים לו

האדון מחויב להעבירו לבעל חובו של העבד וכהאופן דקאי ר' נתן עליה. אבל אם הגיע כבר ליד העבד יכול בעל חובו לשוב ולגבותו ממנו (אלא אם כן התנה האדון מלכתחילה "על מנת שאין לבעל חוב רשות ב").

אמנם הרמב"ם בפ"ג מהל' עבדים הל' ט"ז כתב: "ענק עבד עברי לעצמו ואין בעל חוב גובה ממנו", עכ"ל. ומשמע מלשונו שאף אם הגיעה ההענקה ליד העבד אין ב"ח רשאי לגבותה הימנו.

וקשה לדבריו מה שהקשה הפנ"י כאן (ד"ה "ואידך לו ולבעל חוב") דלפ"ז למאי צריכא הגמ' לבאר לשיטת ר"א דאיצטריך "לו – ולא לבעל חוב" כיון דס"ל בעלמא כר' נתן, הלא אף אילו לא היה ס"ל גם בעלמא כר' נתן איצטריך הכא להלימוד ד"לו – ולא לבעל חוב", שהרי אפי' למאן דפליגי אדר' נתן וסבירא להו שאין מוציאין מזה ונותנים לזה מ"מ ודאי שאם כבר נתן ראובן החוב לשמעון יכול לבוא ולגבותה משמעון, וא"כ הכא איצטריך קרא לאפוקי דבהענקה אין הדין כן ואף לאחר שהגיע לידי העבד אין בעל חובו של העבד יכול לשוב ולגבות חובו מזה.

ב

בספר החינוך מצוה תפ"ב כתב שאע"ג שחייב מצוות הענקה היא רק בזמן שהיובל נהג (כי בזמן שאין היובל נהג אין דין עבד עברי

נוהג), מ"מ יש ללמוד מזה שגם בזה"ז "ישמע חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו הש"י". עכ"ל.

ובמנחת חינוך כתב עליו שדין זה שמפני "מוסרו הטוב" של בעה"ב יש לו להעניק למי ששכר מבני" בצאתו מעימו, אתי שפיר רק להפוסקים כר' אלעזר שבין מכרוהו בי"ד ובין מוכר עצמו מעניקים לו, אבל להסוברים כתנא קמא שמוכר עצמו אין מעניקים לו, הרי דין ההענקה בעבד שמכרוהו בי"ד אינו מצד "מוסרו הטוב" שאילו היה כן לא היה לנו לחלק בין מכרוהו בי"ד למוכר עצמו, ולפ"ז הקשה המנ"ח שם שהרי אינו שכיח "שהרב המחבר (החינוך) יהיה נוטה מדעת הרמב"ם, אם לא שפירש להדיא". והרמב"ם הרי פסק בפ"ג מהל' עבדים הל' י"ב כתנא קמא שמוכר עצמו אין מעניקים לו.

ובספר "חידושים וביאורים לש"ס ולרמב"ם" ח"ב סימן י"ז הובאה שיחת כ"ק אדמו"ר מה"מ (הובא בלקו"ש חי"ט פרשת ראה שיחה ד' עמ' 153 ואילך) שמתרץ קושית המנ"ח, וזלה"ק: "הלימוד שהענקה נהגת רק במכרוהו בי"ד ולא במוכר עצמו יש לפרש בב' אופנים:

א. החידוש דהענקה הוא שצריך להעניק לעבד שמכרוהו בי"ד (הענק תעניק לו) – ומכיון ש"אין לך בו אלא

חידושו" הרי בדרך ממילא אין הענקה במוכר עצמו; ולפי אופן זה אין ללמוד ממכרוהו בי"ד לשכיר בזמן הזה.

ב. החידוש הוא (לא בזה שמכרוהו בי"ד יש לו הענקה, אלא) "לו ולא למוכר עצמו" שמוכר עצמו אין לו הענקה ולפי אופן זה נמצא, שאפילו להדעה דהמוכר עצמו אין לו הענקה, מ"מ אפשר ללמוד מדין הענקה במכרוהו בי"ד למקומות אחרים (שגם בהם יהיה חיוב מסוים דהענקה) ובלבד שאינם בגדר דמוכר עצמו שנתמעט להדיא מהענקה, ולכן, מכיון שהחינוך מיירי כאן [לא במי שמכר עצמו לעבד – מוכר עצמו (שאינו שיך בזה"ז) אלא] ע"ד שכיר – מי שהשכיר עצמו בפועל – אפשר ללמוד זה ממכרוהו בי"ד, שמצד המוסר יתן לו הענקה בצאתו מעמו".

וממשיך שם בהשיחה ומבאר שב' אופנים אלו תלויים בב'

אופנים בהסברת דין הענקה, אם הוא בגדר שכר פעולתו שעבד אצלו או שהוא בגדר צדקה – שהאדון מעריך את עבודת העבד. דלהאופן שגדר הענקה הוא שכר פעולה א"כ החידוש הוא שמכרוהו בי"ד מעניקים לו, שכן מצד הסברה הרי כיון שכבר שילם כל השכר על כל פעולתו, מהיכי תיתי שיצטרך להוסיף לו שכר שלא מגיע לו. אמנם להאופן שהענקה היא בגדר צדקה, הדעת נותנת שהחידוש הוא בכך שמוכר עצמו אין לו הענקה שכן מה שצריך להעניק לעבד הוא מילתא

בטעמא, כנ"ל.

ועפ"ז מישב די"ל שהרמב"ם ס"ל כאופן הב', שהענקה היא

בגדר צדקה ושפיר יש לדמות שכיר בזה"ז למכרוהו בי"ד לענין הענקה כיון שלא איתמעט בהדיא כמוכר עצמו.

ובהע' 8 (שם) תולה ב' האופנים הנ"ל בב' האופנים דלימוד

פלוגתת ת"ק ור"א בדין הענקה, אם פלוגתתם היא האם ילפינן "שכיר" "שכיר" מ"מכרוהו בי"ד" או דלכולי עלמא ילפינן "שכיר" "שכיר" אלא דפליגי האם "הענק תעניק לו" אתי למעוטי מוכר עצמו או בעל חובו, שאם מחלוקתם היא האם ילפינן "שכיר" "שכיר", א"כ טעמא דר"א דס"ל שמוכר עצמו אין מעניקים לו הוא רק מפני שלא ילפינן "שכיר" "שכיר". וא"כ מסתבר שהחידוש הוא בכך שמכרוהו בי"ד מעניקים לו וכיון שחידשה התורה דין זה רק במקרה דמכרוהו בי"ד "אין לך בו אלא חידושו" אבל מוכר עצמו וכל מה שאינו בכלל "מכרוהו בי"ד" לא נתחדש בהם דין הענקה, ואין מעניקים להם, אבל אם המיעוט של מוכר עצמו הוא מ"לו – ולא למוכר עצמו", א"כ יש לומר שהחידוש הוא בכך שמוכר עצמו אין מעניקים לו, וא"כ כל מה שאינו בגדר "מוכר עצמו" לא איתמעט ויש בו דין הענקה, ע"כ תוכן השיחה.

ולכאורה יש להקשות:

א. הרי אפשר לומר שאף להלימוד "לו

– ולא למוכר עצמו, דין הענקה הוא בגדר שכר פעולה, ובאמת החידוש הוא שמכרוהו ב"ד מעניקים לו (ולא שמוכר עצמו שאין מעניקים לו) אלא ש"מ"מ איצטריך "לו – ולא למוכר עצמו" כדי שלא נייתי למילף "שכיר" "שכיר" מ"מכרוהו ב"ד", וכפשט הגמ'.

ב. מדברי כ"ק אדמו"ר מה"מ עולה דלמאי דסברי' הגמ' הכא שגם לר"א ילפינן "שכיר" "שכיר" ואתי "לו" למעוטי מוכר עצמו, החידוש הוא בכך שמוכר עצמו אין מעניקים לו (ולא בכך שמכרוהו ב"ד מעניקים לו) וזהו מפני שהענקה הוא בגדר צדקה כנ"ל, ובהמשך השיחה שם כתב דממש"כ בגמ' "שכיר קריה רחמנא מה שכיר פעולתו ליורשיו – אף האי פעולתו ליורשיו" משמע שההענקה הוא בגדר שכר פעולה. וא"כ לכאור' סותרים דברי הגמ' מיניה וביה, שהרי אם הלימוד הוא מ"לו – ולא למוכר עצמו" לא שייך להקשות "יורשיו אמאי לא כו" שכן כאשר לומדים "לו – ולא למוכר עצמו" צריך לומר שההענקה היא בגדר צדקה (שלכן החידוש הוא בכך שמוכר עצמו אין מעניקים לו), וא"כ יש לחלק בין שכיר שפעולתו ליורשיו לבין דין הענקה במוכר עצמו שאינה אלא צדקה ויש סברא אלימתא לומר שלא חייב ליתנה ליורשיו.

ג

והנה, מדברי הגמ' עולה שמאן דס"ל כת"ק שמוכר עצמו אין

מעניקים לו יליף לה מ"לו – ולא למוכר עצמו" ולא יליף "לו – ולא לבעל חובו" כיון דבעלמא נמי לא ס"ל כר' נתן ועל כן אין צורך לאפוקי הענקה מדין זה, ומאן דס"ל כר"א שמוכר עצמו מעניקים לו ס"ל ד"לו" אתי למעוטי ב"ח כיון דאיהו ס"ל בעלמא כר"ג.

ובתוס' ד"ה ואידך (דף ט"ו ע"א) כתבו ג' אופנים במה שיש להסיק להלכה גבי פלוגתת ת"ק ור"א וגבי דינא דר' נתן:

א. הלכה כת"ק שמוכר עצמו אין מעניקים לו ואין הלכה כר"ג.

ב. הלכה כר"א שמוכר עצמו מעניקים לו והלכה כר' נתן. (שיטת ר"ת ור"י).

ג. הלכה כת"ק שמוכר עצמו אין מעניקים לו והלכה כר"ג במלוה ואין הלכה כר' נתן בשכירות. דת"ק נמי ס"ל הא דר"ג במלוה ומה שאמרה הגמ' דלת"ק "בעלמא נמי לא ס"ל כר' נתן" – "בעלמא" היינו בשכירות (שיטת רבינו נתנאל).

אמנם בשיטת הרמב"ם ליכא למימר לכאור' אף א' מהאופנים הנ"ל, שכן הרמב"ם פסק בהלכות עבדים פ"ג הי"ב (והובא לעיל) כת"ק שמוכר עצמו אין מעניקים לו, ולאידך פסק בפ"ב מהל' מלוה ולוה הלכה ו': "ראובן שהיה חייב לשמעון מאה ולוי חייב לראובן מאה, מוציאין מלוי ונותנים לשמעון", שזהו דינא דר' נתן. ואפ"ל דס"ל כר' נתנאל שא"כ הו"ל לחלק בין

מלוה לשכירות ומדלא חילק בהכי משמע דבכל ענין ס"ל כר' נתן. (וכן הקשה המל"מ בהל' עבדים שם הל' י"ב על הש"ך שר"ל שהרמב"ם ס"ל כר' נתנאל)¹.

ובמל"מ (הל' עבדים שם) האריך בזה ולבסוף מתרץ בזה"ל:
"דרבינו ס"ל דמאן דס"ל כר' נתן קאמר

דטעמא דת"ק דמיעט מוכר עצמו ולא מיעט בעל חובו משום דהענקה מדין צדקה הוא ושנינו בתוספתא מעשר עני (פאה פ"ד הל' ט"ז) אין משלמין בו החוב וה"ה צדקה כו' וא"כ לא איצטריך לו למעט בעל חובו וא"כ על כרחך אתא למעט מוכר עצמו אבל לעולם דס"ל לת"ק כר' נתן. ורב טביומי (כשהוצרך למימר דלת"ק בעלמא נמי

שמקשה, ותירוצו שם דמאן דס"ל כר"נ סובר דלא כהתוס' הוא דוחק לכא' וצ"ע.

והש"ך חר"מ סי' פ"ו סק"ג כתב לת' עפ"י דברי הריטב"א שכתב (בד"ה לו ולא לבעל חובו) בזה"ל: "והנכון דודאי קי"ל הכא כדרבנן וקי"ל כרבי נתן והא דאמרין הכא דרבנן לית להו דר' נתן, היינו לר' טביומי דסבר דת"ק יליף "שכיר" ואצטריך לו למעוטי מוכר עצמו ולא דריש לו ולא לב"ח ואילו הוה משכח ר' טביומי תנא דלא יליף שכיר שכיר הוה אפשר לקיומי דחיה דילי' אבל מכיון דלא אשכחן תנא אחרינא דלא יליף "שכיר" אית לן למימר דתלמודא דאמר לעיל "אלא למאן דלא יליף שכיר שכיר" בדוקא קאמר ליה ומשום דידע דת"ק הוא דלא יליף לה... ותו לא מצריכין לההוא מיעוטא (ד"ל) – ולא למוכר עצמו, כיון דמהיכי תיתי מוכר עצמו למאן דלא יליף שכיר שכיר) ודריש "לו – ולא לב"ח", ועפ"י מת' הש"ך דגם הרמב"ם ס"ל הכי וא"ש מה שפסק כר' נתן וכת"ק וגם מה שפסק שהענקה לא אולא לב"ח.

אלא שהפנ"י הקשה על זה (בד"ה "תוס' ד"ה ואידך") מדף כ' ע"א דאיתא: "נמכר במנה, והשביח ועמד על מאתיים, מנין שאין מחשבין לו אלא מנה – שנאמר "מכסף מקנתר". נמכר במאתיים והכסיף ועמד על מנה, מנין שאין מחשבין לו אלא מנה – ת"ל "כפי שניר". – אין לי אלא עבד הנמכר לנכרי... נמכר לישראל מנולן, ת"ל "שכיר" "שכיר" לגז"ש, ואינו מחלק בין עבד לעבד משמע דס"ל דילפינן "שכיר" "שכיר".

ועיין לקמן הערה 2 מה שמתרץ עוד הש"ך בסי' פ"ו.

(1) ובמל"מ שם הביא תי' הש"ך בסי' פ"ו דהרמב"ם ס"ל כהרשב"א בחידושו פ' השולח (ל"ז:) שכתב דמאן דס"ל כר' נתן מצי לאוקמיה לת"ק כוותיה ולמימר דעדיף ליה למילף "לו – ולא למוכר עצמו" מלמילף "לו – ולא לב"ח" ואה"נ דהענקה אולא גם לב"ח, והקשה עליו המל"מ שהלא הרמב"ם גופיה בפ"ג הט"ו (הובא לעיל) פסק שהענקה לא אולא לב"ח, ונראה שעוד יש להקשות לתירוצו דמנ"ל להרמב"ם לסבור כן נגד הגמ' שכתבה במפורש דבין לת"ק ובין לר"א מסתבר טפי למילף מנה "לו – ולא לב"ח" אם לא נאמר – דלא ס"ל כר"נ. (והטעם לכך כמ"ש בפנ"י כאן דקאי במכרוהו בי"ד וממעט במכרוהו בי"ד ולא במוכר עצמו).

ומתרץ המל"מ שם תירוץ נוסף וז"ל: "ולי נראה דרבינו ס"ל דהא דאיצטריכו בגמ' לומר דת"ק לא ס"ל דר' נתן היינו מקמי דידעינן טעמא דת"ק דס"ל דמוכר עצמו אסור בשפחה כנענית (משא"כ מ"מכרוהו בי"ד" שרבו מוסר לו שפחה כנענית). אבל לפי האמת דדרשינן אם אדוניו יתן לו למעט מוכר עצמו, משום דבעל כרחו מ"משנה שכר שכיר" נפקא (כבגמ' דף ט"ז ע"א) תו לו אצטריך לו דהענקה למעט מוכר עצמו משום דקרא ד"כי משנה שכר שכיר" הוא טעם על הענקה וכמו שפירש"י ז"ל (י"ד: ד"ה להצאת) וכיון דטעמא דהענקה הוא משום דכי משנה שכר שכיר עבדך שפירושו הוא שמוסר לו שפחה כנענית, ממילא משמע דמוכר עצמו דאסור בשפחה ממיעוטא דלו אינו חייב להעניק וא"כ אייתר לן לו דהענקה למעט ב"ח", ע"כ. ועיי' שגם ע"ז הקשה המל"מ מהתוס' ד"ה "ולא אזנר" בדף י"ד ע"ב, עיי"ש מה

לא ס"ל הא דר' נתן) ס"ל דהענקה לאו מדין צדקה הוא אלא כמו שכר שכיר, ומש"ה איצטריך לומר דטעמא דת"ק הוא משום דלא ס"ל כר' נתן. עכ"ל.

ולפ"ז יש ליישב מה שהקשינו לעיל על דברי הרמב"ם בפ"ג הט"ו דמשמע מהם שגם לאחר שהגיעה ההענקה לידי העבד אין הב"ח יכול לגבותם ממנו, (ובניגוד למשמעות רש"י בגמ') דלפ"ז הרי אף אי לא ס"ל כר' נתן מ"מ צריך לו – ולא לבעל חוב, למעוטי בעל חובו אף לאחר

שהגיע לידי העבד, ולהנ"ל א"ש דהא רב טביומי (דהוא זה שאמר דלר"א איצטריך לו – ולא לבעל חובו כיון דס"ל בעלמא כר' נתן) אזיל בהשיטה דהענקה הוא מדין שכר פעולה ולדידיה באמת אם הגיעה ההענקה לידי העבד ב"ח גובה הימנו, דל"ש משאר שכר פעולה או כל החזר חוב. וכדמשמע מרש"י כנ"ל. אמנם הרמב"ם כתב דבריו להלכה ואינו ס"ל כהשיטה דהענקה מדין צדקה וכיון שהוא דין צדקה אין ב"ח גובה הימנו וכדין מעשר עני שהביא המל"מ, וא"ש².

נמי מדין צדקה.

ולפ"ז לא שייך לתרץ כדברינו בפנים עפ"י המל"מ, שהרי להש"ך, ר' אלעזר מצי סבר כר' נתן בדין צדקה (שהלא כן אוקמא ליה רב טביומי בגמ' אף שסבר שהענקה מדין צדקה היא) וא"כ ודאי דפליג אתוספתא דמעשר עני אין משלמין בו את החוב, וא"כ אף אילו לא הוה סבר כר' נתן מ"מ איצטריך לו – ולא לבעל חובו למעוטי שאף לאחר שהגיע לידיו אין ב"ח יכול לגבות הימנו.

במילים אחרות: כשם שאוקמי רב טביומי לר' אלעזר – כר' נתן אף שסבר שהענקה מדין צדקה ואצטריך לר' למעוטי בעל חובו שאין האדון חייב ליתן לו, כן היה יכול לאוקמי לר' אלעזר (דלא כר' נתן ומ"מ ס"ל) שלאחר שהגיע לידי מקבל הצדקה (– בשאר צדקה) יכול הב"ח לשוב ולגבות ממנו, ולכך איצטריך לו ולא לב"ח למעוטי שלאחר שהגיע לידי העבד אין ב"ח רשאי לגבות הימנו.

אמנם להמל"מ לא ניתן להקשות כן כיון דלכר"ע ליכא לדינא דר' נתן בצדקה. ולרב טביומי הענקה אינה מדין צדקה ובזה באמת לכר"ע יכול ב"ח לשוב ולגבות באם הגיע לידי העבד (– בהענקה גם לאחר המיעוט של לו ולא לב"ח) הלכך הוצרך לומר דר"א ס"ל כר"ג וכפנים.

(2) ושאלתנו זו על דברי הרמב"ם לא תתורץ עפ"י דברי הש"ך בס"י פ"ו סק"ג בתירוצו האחרון על סתירת דברי הרמב"ם מהא דפסק כר' נתן להא דפסק הכא כת"ק שמתרץ ע"ד מש"כ המל"מ שלהרמב"ם הענקה מדין צדקה, אלא שלדברי המל"מ רב טביומי ס"ל דהענקה מדין צדקה. וז"ל הש"ך שם: "דכמו שמפרש הרב ר' נתנאל ת"ק בעלמא לא ס"ל כר"ג כן בזה הדרך מפרש הרמב"ם אלא שהר"ד נתנאל מפרש "בעלמא – בשכירות לא ס"ל כר' נתן... אלא הרמב"ם מפרש "בעלמא" – בכל מילי דצדקה כגון מעשר עני ושאר צדקה נמי לא ס"ל כר' נתן דהדבר ידוע דהענקה היא מדין צדקה וכדמשמע בקרא (שהוסמכה הענקה לצדקה – וכמ"ש כ"ק אדמו"ר מה"מ בהשיחה שם) ובש"ס פרק אלו מציאות ובקדושין (ראה לקמן אות ד') בכמה דוכתי הלכך לא אצטריך לו למעוטי ב"ח דעלמא ושאר צדקה נמי לא ס"ל כר' נתן בהא כדתניא בתוספתא דפאה מעשר עני אין משלמין בו את החוב ופסקה הרמב"ם בפ"ו מהל' מתנות עניים כו'. עכ"ל.

א"כ לדבריו גם רבנן ס"ל כר' נתן אפי' לרב טביומי אלא דפליגי עם ר' אלעזר אי ס"ל כר' נתן בשאר צדקה, וכיון דת"ק ס"ל דלא כר"ג בשאר צדקה לא אצטריך לו למעוטי ב"ח, כיון דהענקה

עצמו" הוא אפי' אי לא הוה גז"ש ד"שכיר" "שכיר", דכיון שהענקה הוא מדין צדקה אין לחלק בין העבדים, ומה שהכריח את הרמב"ם לומר שהענקה הוא מדין צדקה הוא לא זה שילפינן "לו" – ולא למוכר עצמו" (שאלו היה כן היה ניתן להקשות כהנ"ל דאפשר שאתי למעוטי מג"ז ד"שכיר" "שכיר" לענין זה), אלא כיון דמשמע כן מהגמ' באלו מציאות דף ל"א ע"ב שאפי' לא נתברך הבית בגללו מעניקים לו, ואילו היה שכר פעולה היה צ"ל חילוק בין נתברך הבית בגללו ללא נתברך וכנ"ל, ומוכח שהענקה מדין צדקה, וכן מפני דמשמע בכ"מ בגמ' דבעלמא ס"ל כר' נתן ולא משמע ליה דנפסוק הכא כר"א דיחידאה ושמותי הוא (וכמבואר לעיל אות ג').

וכן א"ש קושיא הב' דאה"נ להגמ' אף שילפינן "לו" – ולא למוכר עצמו" הוה שפיר שכר פעולה כיון שכנ"ל אף אם לומדים לימוד זה מ"מ אפשר דלא אתי אלא למעוטי גז"ש ד"שכיר" "שכיר" ובאמת סבר דהוא שכר פעולה. אלא שהרמב"ם דסבר שהוא מדין צדקה, ס"ל דאצטריך "לו" – ולא למוכר עצמו" לחידושא דגופיה גם ללא הג"ש דשכיר שכיר, וכ"ק אדמו"ר מה"מ בהשיחה הנ"ל קאי להלימוד "לו" – לא למוכר עצמו" כפי שלומד הרמב"ם.

ובזה יש ליישב נמי מה שהקשינו על דברי כ"ק אדמו"ר מה"מ בלקו"ש חלק י"ט פר' ראה, דכתב שאם מוכר עצמו אין מעניקים לו מפני שלא ילפינן "שכיר" "שכיר" הרי שהחידוש הוא שמכרוהו ב"ד מעניקים לו וזהו מפני שהענקה הוא מדין שכר פעולה ואם מה שאין מעניקים לו הוא מפני הלימוד "לו" – ולא למוכר עצמו" הרי שהחידוש הוא בכך שמוכר עצמו אין מעניקים לו וזהו מפני שהענקה הוא מדין צדקה. והקשינו לעיל ב' קושיות: (א) הרי יתכן שהלימוד "לו" – ולא למוכר עצמו" בא רק לאפוקי דלא נילף גז"ש ד"שכיר" "שכיר" ובאמת הענקה היא מדין שכר פעולה³. (ב) הרי הגמ' שאזלא לפי הלימוד "לו" – ולא למוכר עצמו" סברה שהענקה מדין שכר פעולה, שהרי הגמ' שאלה: "יורשיו אמאי לא, מה שכיר פעולתו ליורשיו – אף האי פעולתו ליורשיו".

אבל להנ"ל א"ש שכן י"ל דכוונת כ"ק אדמו"ר מה"מ בהשיחה שם היא שהלימוד "לו" – ולא למוכר עצמו" עפ"י שיטת הרמב"ם (שכן בא ליישב דברי החינוך ולהשוותם עם דברי הרמב"ם) צ"ל שהענקה היא בגדר צדקה, והוא מפני שמה שצריך "לו" – למעוטי מוכר

הענקה מדין צדקה וא"ש מה שילפינן מ"לו ולא למוכר עצמו". אמנם קשה מצד אחר שכן הקשתה הגמ' "יורשיו אמאי לא מה שכיר פעולתו ליורשיו אף האי פעולתו ליורשיו" שמזה משמע דהוי שכר פעולה וכדכתב בשיחה הנ"ל. וצ"ע.

(3) ושאלה הא' לא תתורץ עפ"י דברי הש"ך (ראה לעיל הע' 2) שכן גם להשיטה דהענקה מדין צדקה (דרב טביומי ס"ל נמי כשיטה זו) מ"מ ילפינן שכיר שכיר לת"ק (כדברי רב טביומי בגמ'), אמנם השאלה הב' א"ש בטוב שלהגמ' אכן

סיכום ביאור רבינו בדין הענקה

הת' יוסף יצחק שי' שמערלינג
תלמיד בישיבה

א.

בגמ' קידושין¹ מובא מחלוקת בדין הענקה, ת"ק סובר שהוא רק בעבד עברי שמכרוהו ב"ד (שבו מדבר הכתוב), ור"א סובר שהוא גם במי שמכר א"ע. וקס"ד שחולקים אם לומדים גז"ש "שכיר שכיר" בין ע"ע שמכרוהו ב"ד לעבד שמכר א"ע או לא, ת"ק סבר שאין לומדים ג"ש זו, ובמילא אין למדים דין זה למי שמכר א"ע, וכלשונו של רש"י: "דלא כתיב בי' לא כתיב בי'", ור"א סבר שלומדים ג"ש זו ולכן יש דין הענקה גם למי שמכר א"ע.

וממשיכה הגמ' ("אמר רב טביומי"), שאין צריך לומר שבזה הם חולקים, אלא שלכו"ע לומדים ג"ש זו, ות"ק סבר שמזה שכתוב "הענק תעניק לו" ממעטים שדוקא לו ולא למוכר עצמו, ואילו ר"א סובר שמתיבת "לו" לומדים לו ולא לבעל חובו לומר שאין כאן הדין של שיעבודא דר"נ, וא"כ יש דין הענקה גם במוכר עצמו מהגז"ש. אמנם ת"ק סובר שאין אומרים בכלל הדין של שיעבודא דר"נ ולפיכך אין צריך לשלול אותו כאן, וע"כ המיעוט הוא למוכר עצמו.

ב.

והנה הקשה הש"ך² סתירה בדברי הרמב"ם, דמסוגית הגמ' עולה שלפי ת"ק שממעט מהפס' "לו" – "ולא למוכר עצמו" אין אומרים בכלל הדין של שיעבודא דר"נ, אמנם הרמב"ם³ פסק כאן כת"ק, בעוד שהוא פוסק⁴ שבכלל כן יש דין של שיעבודא דר"נ?

ומתרץ זה בג' אופנים:

א. הרשב"א⁵ מבאר שאפי' לפי ת"ק אפשר לומר שס"ל כר"נ, ואעפ"כ הי' לומד מתיבת 'לו' מיעוט למוכר עצמו מהסברא ד"קאי בעבד ממעט עבד, קאי בעבד ממעט

(1) יד, ב ואילך.

(2) חו"מ סי' פ"ו סק"ג.

(3) הל' עבדים פ"ג הי"ב.

(4) הלכות מלוה ולוה פ"ב ה"ו.

(5) בחידושו על גיטין ל"ז ע"א ד"ה לו ולערב.

בע"ח?!", היינו שאין אומרים שהפס' בא למעט דבר רחוק יותר, שעבודא דר"נ, אם אפשר למעט דבר קרוב יותר – מוכר עצמו. (ומה שהגמ' אמרה שת"ק לא סבירא לי' דר"נ, היינו משום שהגמ' רוצה לתלות את שיטתו בדין גמור, אבל אנן דפסקינן הן כת"ק והן כר"נ סוברים כנ"ל).

וא"כ אפשר לומר שזהו הביאור בשי' הרמב"ם, שלמרות שהוא פוסק שכן אמרינן שעבודא דר"נ יחד עם זה ס"ל שיש דין הענקה גם במוכר עצמו (ולכאורה יוצא מזה, שיש דין של שיעבודא דר"נ אפי' בהענקה דע"ע, למרות שבגמ' לא מצינו כזו שיטה).

ב. הריטב"א⁶ מבאר שמה שת"ק אינו סובר כר"נ היינו דוקא לפי פי' רב טביומי במחלוקתם, אבל לפי אופן הראשון בגמ' זה שת"ק סובר שאין דין של הענקה במוכר עצמו הוא מכיון שהוא לא לומד את הג"ש ד"שכיר שכיר". ולפי"ז יוצא שתיבת "לו" הוא מיותר (דהא אי"צ למעט מוכר עצמו), וא"כ אפשר לומר שבעלמא ת"ק סובר כר"נ ואיצטריך תיבת "לו" למעט דין זה מהענקה דע"ע (ונמצא שהאופן הראשון בהגמ' הוא גם למסקנא).

וגם זה אפשר לומר ליישב את דברי הרמב"ם, שס"ל כאופן הראשון בגמ' ולפי"ז שני הדינים אינם סותרים זל"ז (ולפי תירוץ זה באמת אין הדין דשיעבודא דר"נ בהענקה דע"ע, דאימעט מ"לו").

ג.

רבינו נתנאל⁷ מבאר בדברי הגמ' שזה שאומרת שת"ק אינו סובר הדין דר"נ, אין הפשט שאינו סובר כלל דין זה, אלא שדין זה לא נאמר אלא בהלואה שבה מדבר הכתוב אבל לא בדינים אחרים, ולכן אין סברא לומר זה בהענקה, ולא איצטרך הפס' למעט זה.

והנה, זה עצמו א"א לבאר בדברי הרמב"ם, שמה שהוא פוסק שאמרינן הדין דשעבודא דר"נ הוא רק בהלואה, משום שא"כ הי' צריך לומר כן בפירוש שאין אומרים זה בשכירות. אבל אפשר לפרש בדומה לזה, דהנה הרמב"ם פוסק⁸ שאין שיעבודא דר"נ בצדקה, כגון מע"ש, והנה י"ל שדין הענקה הוא בגדר צדקה (כמו שמוכח בכ"מ בתורה ובש"ס, ראה בש"ך שם), וא"כ גם בהענקה לא נוהג דין שעבודא דר"נ. ועפ"ז אפ"ל שכוונת דברי הגמ': "בעלמא נמי לא סבירא לן כרבי נתן" – היינו

(6) על אתר ד"ה לו.

(7) דף ט"ו ע"א בתוד"ה ואידך הב'.

(8) הלכות מתנות עניים פ"ו הי"ז.

רק לגבי צדקה (ולפי"ז לומדים את מסקנת הגמ' כפשוטה, דלא כהריטב"א, וגם שאין שיעבודא דר"נ בהענקה, דלא כהרשב"א).

ד.

והנה, אודות מצות הענקה כותב החינוך⁹: "ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בזמן הבית, שאין דין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג כמו שכתבתי במה שקדם, ומכל מקום אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם".

ומבאר המנ"ח, שזהו רק לשיטת ר"א שדין הענקה הוא גם במוכר עצמו, דלשיטתיה יוצא שהטעם של מצות הענקה הוא מצד מוסרו הטוב של האדון, וא"כ גם בזמן הזה מצד מוסרו הטוב של המשכיר יעניק לשכיר. אבל לשיטת ת"ק שדין זה הוא רק במי שמכרוהו ב"ד, א"א לומר שהטעם הוא מצד מוסרו הטוב, כי א"כ אין לחלק בזה בין מי שמכרוהו ב"ד למי שמכר א"ע, וע"כ שזהו מאיזה טעם אחר, וא"כ אין ללמוד מזה למשכיר בזמן הזה.

ומסיק המנ"ח שעפ"ז צ"ע, דעפ"י הג"ל יוצא שהחינוך פוסק כשי' ר"א, אמנם הרמב"ם כתב: "מוכר עצמו אין מעניקין לו מכרוהו בית דין מעניקין לו", כשי' ת"ק (וא"כ לשיטתו לכא' לא שייכא כיום דין הענקה), ולא שכיח שהחינוך יהי' נוטה מדעת הרמב"ם אם לא שפירש בהדיא.

והנה בלקוטי שיחות חלק י"ט שיחה ד' לפ' ראה מבאר כ"ק אדמו"ר, בהקדים שיש לבאר את הגדר דהענקה בב' אופנים: א. שהוא בגדר שכר פעולה, והוא חידוש וגזירת הכתוב שלפני יציאתו צריך לשלם עוד פעם על מה שעבדו. ב. שהוא בגדר צדקה, כהכרת הטוב על זה שעבדו, והוא דבר המובן בשכל.

ועפ"ז מבאר רבינו שאפשר ללמוד את שיטת ת"ק – שממעט הענקה במוכר עצמו – בב' אופנים, לפי אופן הא' הג"ל שהענקה הוא בגדר דשכר פעולה, שהוא גזה"כ, א"כ החידוש הוא זה שיש כאן בכלל דין של הענקה, ולפי"ז המיעוט ד"לו ולא למוכר עצמו" הוא מזה שאין לך בו אלא חידוש.

אבל לפי אופן הב' שהענקה הוא צדקה, א"כ הדין דהענקה מובן ע"פ שכל ובמילא אין טעם לחלק בין מכרוהו בי"ד למוכר עצמו שלא לומר דין זה גם במוכר עצמו, אלא משום שחידשה התורה ובפירוש מיעטה דין זה במוכר עצמו. היינו שלפי אופן זה החידוש הוא המיעוט, שבמוכר עצמו אין דין הענקה.

ובהערה 10 שם מבאר רבינו, שאפשר לתלות שני פירושים אלו בשני האופנים בגמ'. ובהקדים, דהנה באופן הראשון דהגמ' (שפלוגתתם תלויה האם לומדים הגז"ש) יש להקשות מדוע אין למדים מוכר עצמו ממכרוהו בי"ד ב"במה מצינו", אלא צריך לומר מפני שכל הדין דהענקה הוא דין מחודש, ובמילא א"א ללמדו ב"במה מצינו" אלא בג"ש, ואם אין כאן ג"ש אזי "אין לך בו אלא חידושו", כאופן הא' הנ"ל.

אבל לפי האופן הב' בגמ' (רב טביומי) שלכו"ע כן לומדים הג"ש, א"כ בעצם היה צ"ל הדין דהענקה גם במוכר עצמו, והיינו שהדין דהענקה אינו דין מחודש שלמדים מג"ש אלא זה דין המובן בשכל, ורק מזה שמיעט בפירוש "לו" לומדים לא למוכר עצמו כאופן הב' הנ"ל.

וממשיך לבאר ששיטת הרמב"ם הוא כאופן הב' הנ"ל. דהנה בספהמ"צ כתב המצוה של הענקה מיד אחר מצות צדקה ולא בין המצוות דעבד ואמה, שמזה רואים שהוא בגדר צדקה¹⁰ ולא בגדר דשכר פעולה, ועפי"ז החידוש הוא לגבי מוכר עצמו – שבמוכר עצמו אין את הדין דהענקה.

ועפי"ז אפשר לומר שהרמב"ם והחינוך אינם חולקים זה על זה, דהנה לפי האופן הב' אין החידוש בעצם הדין של הענקה אלא שיש מיעוט מיוחד במוכר עצמו, אבל כל שאינו בגדר מוכר עצמו אפשר ללמוד מזה, והרי שכירות בזמן הזה אינו בגדר דמוכר עצמו, וא"כ אפשר לומר שלעולם גם החינוך סובר כת"ק שבמוכר עצמו אין את הדין דהענקה, כרמב"ם, ואעפ"כ סבירא ליה שכן שייכא הענקה לפועל בזה"ז, דהוי גדר דצדקה.

ה.

אמנם, המנ"ח שכתב שאם זה מצד מוסר לא שייך לחלק בין מוכר עצמו למכרוהו בי"ד - כתב רבינו בהערה 20 שהמנ"ח סובר כהריטב"א הנ"ל שהרמב"ם לומד כאופן הראשון בהגמ', שת"ק לא ס"ל הגז"ש ד"שכיר שכיר". ונתבאר לעיל שלפי האופן הזה בגמ' צ"ל שהגדר דהענקה הוא שכר פעולה, שאין זה דבר המובן בשכל כ"א חידוש הכתוב, והחידוש הוא עצם הדין דהענקה, וא"כ מובן שזה נאמר רק במכרוהו בי"ד ולא לומדים א"ז בגז"ש למוכר עצמו. וא"כ מובן קושיית המנ"ח, דמכיון שהרמב"ם מחלק בין מוכר עצמו למכרוהו בי"ד, א"כ הוא הדין דא"א ללמוד דין הענקה לגבי זמן הזה, כי זה חידוש.

וזה שהמנ"ח אומר שהדין של החינוך לגבי זה"ז הוא רק אם הוא סובר כר"א, צריך לומר שאפי' לפי האופן הראשון בגמ', כשר"א לומד הג"ש אין זה שלומדים אותו

(10) וכמו שפי' הש"ך בתי' הג' הנ"ל.

חידוש גם למוכר עצמו, אלא שזה מגלה שהגדר דהענקה הוא כאופן הב' הנ"ל בהענקה שהוא גדר של צדקה, שלכן זה שייך גם במוכר עצמו, ובמילא מובן שזה שייך גם בזה"ז (משא"כ הרמב"ם שלומד כת"ק שאין לומדים הגז"ש ומחלקים בין מוכר עצמו למכרוהו בי"ד – הנה ההסברה בזה היא, כנ"ל, שזה שכר פעולה, ובמילא אינו שייך גם בזה"ז. אך לפי האופן השני בגמ' י"ל שבין לר"א ובין לת"ק הוי גדר דצדקה, וא"כ גם אם מחלקים בין מוכר עצמו למכרוהו בי"ד עדיין י"ל שבזה"ז כן שייך דין הענקה).

וזה שרוצה לבאר כן ולא לומר שהחינוך ס"ל כת"ק באופן הב' דהגמ', י"ל כי אז ה' קשה משיעבודא דר"נ, כמו שהקשה הש"ך והוא מבאר דוקא כתי' הריטב"א, ויוצא מזה שאופן הא' בהענקה שהוא בגדר שכר פעולה הוא רק לפי אופן הא' בהגמ', ובזה גופא רק לפי שיטת ת"ק.

ועוד אופן שרבינו מבאר את המנ"ח בהערה שם, הוא ע"פ מש"כ המשנה למלך על הרמב"ם שם לתרץ קושיית הש"ך, שכתב שזה שהגמ' אומרת שת"ק לא ס"ל כר"נ היינו דוקא לפני שלומדים שמוכר עצמו אין רבו מוסר לו שפחה. אבל בהמשך הגמ' שלומדים דין זה שוב אין אנו צריכים להמיעוט של "לו", כי אפשר ללמוד מיעוט זה ממש"כ בהענקה "כי משנה שכר שכיר", היינו שהוא עובד כפול ממה ששכיר עובד, בין ביום ובין בלילה, והגמ' מבארת שהעבודה בלילה היינו שרבו מוסר לו שפחה, נמצא שהענקה בא כשכר פעולה בשביל מה שעבדו בלילה¹¹, וא"כ יש ללמוד שזהו רק במכרוהו ב"ד שרבו מוסר לו שפחה אבל במוכר עצמו שאין רבו מוסר לו שפחה אין לו הענקה, וא"כ גם בשכיר בזמן הזה אין שום טעם ללמוד בו דין הענקה.

ו.

והנה, בפרשת הענקה כתיב¹² "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' אלקיך, על כן אנכי מצוך את הדבר הזה היום", ומבאר בספרי שזהו טעם למצות צדקה שכמו שהעניק לנו (ושנה לנו – ביזת מצרים וביזת הים) הקב"ה כשהוציאנו ממצרים כך אנו צריכים להעניק (ולשנות) לעבד שיצא ממנו לחירות.

(11) ועפ"ז, אף שזה בגדר שכר פעולה מ"מ אינו חידוש כ"כ כי זה שכר על מה שעובד אותו בלילה, אבל אעפ"כ יש בו חידוש כי אין אנו רואים מי שאומר שיש חילוק במכרוהו ב"ד אם רבו מוסר לו שפחה בפועל או לא, שלעולם יש לו הענקה, וצ"ל (כמ"ש במשנה למלך שם) שההענקה בא בשביל זה שה' יכול להעבירו בלילה, היינו שה' משועבד לעבודה בלילה, וזה שלא עבדו – איהו דאפסיד אנפשי'.

(12) ראה ט"ו, ט"ז.

ומקשה רבינו¹³ שהעיקר חסר מן הפסוק, דהא לא כתיב כאן אודות ההענקה שנתן לנו הקב"ה כ"א רק על כך שהוציאנו ממצרים.

וגם קשה, אם לומדים מזה הדין של הענקה הי' צריך להיות שהדינים דהענקה יהיו כמו ביזת מצרים, אמנם בג' דינים מצינו שאין הענקה כמו ביזת מצרים:

א. הענקה צ"ל מדבר שהוא בכלל ברכה¹⁴, היינו שהוא מרבה פירות כמו גידולי קרקע או בהמות. והנה, נחלקו בגמרא אם זה שאפשר לעשות פרקמטיא עם כסף הוי בכלל ברכה או לא, וא"כ למ"ד שאין הענקה מכספים (שזהו שיטת ר"ש, וסתם ספרי ר"ש) ודאי קשה, דהרי ביזת מצרים היתה בעיקר מכסף וזהב ובגדים, ואפי' למ"ד שיש הענקה מכספים הרי ביצי"מ נתנו כלים שודאי אינם בכלל ברכה.

(והנה לפי הצפנת פענח דרשה זו בספרי הוא למ"ד שיש הענקה מכספים, וכן ס"ל שכלי כסף וכלי זהב בכלל כספים הם, וא"כ הרי זה בכלל דבר שיש בו ברכה, אבל רבינו מבאר כנ"ל שסתם ספרי ר"ש שס"ל שאין הענקה מכספים).

והנה הי' אפשר לתרץ ע"פ מ"ש במכילתא¹⁵ שהיעוד "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" נתקיים ב"מקנה כבד מאד", ועפ"ז מבאר בספר פרשת דרכים¹⁶ שהכספים היו רק בתור תשלום על עבודתם, ואילו ההענקה היה מה שהבטיח הקב"ה לאברהם אבינו "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", היינו המקנה שזהו הרי בכלל ברכה. אמנם במכילתא שלפנינו יש לדייק היפך ביאור הפרשת דרכים, מזה שמסיים שם "עם יציאתן ממצרים אני ממלאן כסף וזהב" היינו שגם הכסף וזהב הוא בכלל ההבטחה "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". וכן במדרש הגדול¹⁷ כתוב "הענקתי לכם כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות אף אתה כו", היינו שגם הכסף היה בגדר הענקה שלומדים ממנו לדין הענקה דע"ע.

ב. דין הענקה הוא רק בעבד הנמכר לישראל משא"כ הנמכר לעכו"ם אין לו הענקה, ואילו במצרים הם היו עבד הנמכר לעכו"ם ואעפ"כ הם קיבלו הענקה.

ג. הענקה הוא חיוב על האדון, ואילו בספרי מדגיש שבמצרים הי' ההענקה מהקב"ה (הענקתי . . ושניתי . . נתתי).

ואף שלכמה דעות¹⁸ כופין על הענקה וא"כ אפשר לומר שזהו הכוונה מה שאומר כאן שהקב"ה נתן להם הענקה, הנה: א. א"כ ההענקה הי' צריך להתייחס למצרים,

(13) לקו"ש חכ"ד ע' 87.

(14) קידושין י"ז ע"א, ספרי ראה ט"ו, י"ד.

(15) בא י"ב, ל"ח.

(16) דרך מצרים דרוש ה'.

(17) על פרשת ראה.

(18) ראה אנציקלופדי' תלמודית ערך הענקה ע' תרעה.

ורק שהקב"ה כפה אותם לתנו. ב. בביזת הים לא היתה נתינה מהמצרים אלא שבנ"י לקחו מן ההפקר לאחר מיתת המצרים (ואפשר לומר שהוא בגדר ביזת מלחמה).

ז.

והנה, אודות יוסף הצדיק כתוב בפרשתינו¹⁹ שהי' נמכר כעבד עברי (וכמ"ש²⁰ "ושם אתנו נער עברי עבד"), וכתב הרלוי"צ שניאורסאהן זצ"ל, אביו של כ"ק אדמו"ר, ברשימה²¹ שכשיצא יוסף לחירות הי' לו הענקה. ויש בזה ג' ענינים: א. עיקר ההענקה הי' מה שנתן לו הקב"ה, ששלח לו מלאך גבריאל ללמדו ע' לשון. ב. מה שנתן לו פרעה (הטבעת ורביד הזהב . . ובגדי שש). ג. ההענקה מהאדון – פוטיפר – שניתן לו בתו אסנת (ע"י פרעה).

וגם בזה יש להקשות מהג' דינים הנ"ל: א. אין ענינים אלו בכלל ברכה (ובהערה 25 שם כתוב שלכאורה אסנת היא כן בכלל ברכה). ב. אדונו הי' נכרי. ג. איך אפשר לומר שעיקר ההענקה הוא מה שנתן לו הקב"ה ולא מה שבא מפוטיפר, וגם איך אפשר לפרש שמה שנתן לו פרעה הוא ענין הענקה²².

(ואף שהרשימה הוא ע"ד הקבלה, מ"מ הרי ידוע ההשתדלות לתווך קבלה עם נגלה מפני שהם תורה אחת וקבלה מגלה עומק הסוד שנסתר בתוך הנגלה. וי"ל שמה שביאר בהרשימה ע"ד הקבלה בנוגע ליוסף הוא מיוסד על הספרי הנ"ל, שכמו שרואים בספרי שגם אם אין כאן הג' דינים הנ"ל אפשר לקראו בשם הענקה, כמו"כ ביוסף אף שלא הי' הג' דינים הנ"ל מ"מ נקרא בשם הענקה).

ח.

ומבאר רבינו, שבהענקה יש ב' חלקים: א. נתינת האדון. ב. קבלת העבד. מצד חלק הא' הרי ההענקה קשורה עם העבדות שלפני זה (אם בגדר של צדקה כהכרת טוב להעבד, או אפי' עוד יותר שהוא בגדר של שכר פעולה²³), אבל מצד חלק הב' הרי זה חלק מהשחרור, שהשלימות של השחרור הוא כשיוצא למצב של חירות והרחבה, וזה נעשה עי"ז שמקבל מתנה מיוחדת.

והנה בפסוק "וזכרת כי עבד הייתי . . ויפדך ה' א וכו'" מודגש חלק הב' של הענקה, שהוא חלק מהפד' והשחרור, וא"כ מובן למה היו ביזת מצרים וביזת הים בגדר הענקה למרות שהמצרים הם נכרים, כי בנוגע לחלק הב' של הענקה אין חילוק למי

19) פרק ל"ט א' ואילך.

20) מקץ מ"א, י"ב.

21) תורת לוי יצחק ע' ק"כ.

22) ויש לעיין למה בשיחה מקשה רק איך אפשר לומר שמה שנתן לו פרעה הוא בגדר הענקה,

ולא הקשה זה על מה שנתן לו הקב"ה.

23) ראה בארוכה לקו"ש חי"ט ע' 154, ובמשנ"ת לעיל.

הוא היה משועבד לפני זה, וגם אין חילוק מהיכן בא ההענקה, כי העיקר הוא שהעבד יהי' במצב של חירות ואין זה שכר על העבודה.

וגם ענין הג' הנ"ל שצריך להיות בכלל ברכה הוא רק מצד נתינת האדון, כי הכרת הטוב אינו ענין חד פעמי אלא נמשך לאחר זמן שמי שעשה דבר טוב בשבילו תמיד יש לו הרגש של הכרת הטוב לו²⁴, ומשום זה ההענקה מצד נתינת האדון צ"ל דבר שנמשך לאחר זמן היינו שהוא בכלל ברכה, משא"כ מצד קבלת העבד שההענקה עושה שלימות השחרור הוא ענין חד פעמי וא"כ אינו צריך להיות דבר הנמשך לאחר זמן.

אבל לאידך, יוצא מזה שאין שיעור להענקה מצד קבלת העבד, שכל מה שמוסיף פועל עוד יותר שלימות בהחירות, וזהו מש"כ בספרי שם "הענק לו ושנה לו . . ברוחב יד", ועפ"ז מובן למה לא כתיב כאן אודות הרכוש גדול, כי העיקר אינו מה שנתן אלא שהי' הענין של "ויפדך" בשלימות.

ועפ"ז מובן ג"כ ביוסף, שכאן מדובר אודות חלק הב' של הענקה מה שזה עושה שלימות החירות (כי חלק הא' שייך רק כשנמכר לישראל), כי ביוסף השלימות של החירות הוא זה שנעשה משנה למלך שהוא להיפך לגמרי מן הקצה אל הקצה מענין העבדות, וזה נעשה ע"י מה שנתן לו פרעה הטבעת וכו', אבל האפשריות לזה הי' ע"י מה שבא גבריאלי ולימדו ע' לשון כי עי"ז נפלו הטענות של אצטגניני פרעה, וא"כ זהו עיקר ההענקה ומה שנתן לו פרעה הטבעת וכו' הוא התוצאה מזה בפועל.

ואח"ז מבאר שיש עוד שלימות אם ההענקה הוא מהאדון שזה מחזק ענין החירות, ולזה ניתן לו אסנת בת פוטיפר, אבל זהו ענין טפל ולא עיקר ההענקה.

(24) ויש לעיין לפי הביאור שנתנית האדון הוא בגדר שכר פעולה, למה צריך להיות דבר שהוא בכלל ברכה.

חובת המוסד לשלם 'הענקה' או 'חודש לשנה' בפיטורי פועל כשאינ מנהג המדינה בזה

הרב שלום דוב בער שוחאט

חבר ביד"ץ אגודת הרבנים דארה"ב וקנדה

שאלה

בדבר האשה שעבדה עבור בית ספר מסויים במשך שנים רבות, וביום אחד נפגשה עם חברי ועד ביה"ס והודיעה להם שברצונה לעזוב ורוצה תשלום ענק עבור עזיבתה, ואחר שלא הסכימו לה התחילה לאיים שהולכת להזיק לבית הספר ע"י הודעה לבעלי-בתים וכו'. ושבועיים אח"כ נפגשה עם שניים מוועד ביה"ס והודיעה להם שברצונה לעזוב, ואף הודיעה שקיבלה תפקיד בבי"ס אחר בעיר, והודיעה שמסכימה שעזיבתה יהי' באופן שיטענו שתפקידה אין בה צורך יותר, ואז תקבל 5 שבועות של הודעה מוקדמת ועוד 12 שבועות תשלום, ואז תעזוב קודם תחילת זמן אלול.

ביני לביני החליטו ועד ביה"ס שאכן אין צורך בתפקידה, ומאחר ובין כה רוצה לעזוב ומסכימה שיהי' באופן שיטענו שאין בה צורך, אזי יעשו כך. והודיעו לה שהולכים לתת לה מכתב ורוצים להיפגש עמה. היא סירבה להיפגש, ובמקום זה שלחה הודעה שהיא חולה. לאחר עשרה ימים, קיבלה תשלום קרוב ל250 אלף דולר. זמן מה לאחר שקיבלה הכסף היא הודיעה שהיא לא היתה מרוצה מזה, ורוצה לתבוע

ביה"ס בדיניהם או בבי"ד, וטוענת שחייבים לה עוד ממון על ימי חולי שלא לקחה וחופש שנתי. ויש לוועד ביה"ס סיבה לרצות לברר היאך הי' כ"כ הרבה ימי חופש שלא לקחה.

המחיר הנ"ל (250 אלף) כולל מה שחייבים לה ע"פ חוק, פלוס סכום בתור "מתנה", פלוס רוב מה שטוענת שחייבים לה עבור זמן חולי וחופשה שלא לקחה.

ועתה שואלים וועד ביה"ס מה הדין ע"פ הלכה, האם יש לה איזה זכות הלכתית לתבוע יותר ממה שקיבלה, ומה זכויות' בכלל.

צדדי השאלה

בראשונה יש לדון בעניני ההלכה הכלליים הנוגעים לענין זה, של הענקה, פיצויים, שכר עזיבה, מה שקיבלה ע"פ החוק, מנהג המדינה וכו'.

א. מה הגדר בזה? בספר החינוך (מצוה תפא) כתב לענין הענקה לעבד עברי, שאף בזה"ז אם אחד שכר בן ישראל לזמן מרובה או אפי' מועט, אזי יש להעניק לו בצאתו (וכותב מקודם שזהו בתורת חסד, ובמטרה למען יהי' לנו מדות טובות).

ב. הסכום המינימום להענקה הוא שלושים שקלים, ויש לתת יותר "לפי הברכה" (כמבואר ברמב"ם הלכות עבדים פ"ג, הי"ד).

ג. ובלקו"ש חי"ט ע' 155 (משיחת ש"פ ראה תשל"ז) מבאר דאם עזב מעצמו קודם גמר עבודתו, אזי אין חיוב הענקה, אבל אם פיטרוהו אזי יש חיוב הענקה, שהוא בנוסף לכל מה שחייב לו על עבודתו, וכן בנוסף לכל "הוספות" שבעה"ב התחייב לתת לפועל, שהרי הענקה הוא מדין "צדקה" ובמילא הוא בנוסף למה שחייב בין כה. וממשיך לבאר, שאם נתברך הבית בגללו – אזי יש לתת לו לפי הברכה שנגרמה על ידו, ואם לא נתברך הבית בגללו – אזי יש לתת לו לפי הזמן שעבד (אם קצר, אם ארוך).

ד. ומאחר ואין המדובר בחיוב, אלא במעשה טוב, אזי אי אפשר לכפות לתת הענקה (כמבואר בס' המקנה קידושין טו ע"א ד"ה אלא), ואע"פ שהמשנה למלך (על הרמב"ם הנ"ל) כתב שכופין על מצוה זו, הנה זה רק בזמן שהמצוה נוהגת, אבל בזמנינו אין מצוה זו נוהגת (כנ"ל). וראה גם סמ"ע חו"מ סי' פו ס"ק ב' שגם כותב שכל דין הענקה (אפי' בעבד) הוא רק מדין חסד ולא מדין חיוב (ובמילא אי אפשר לכפות).

ה. ומ"מ, אף אם לא נדון זאת מדין מצוה, מ"מ אפשר אולי לדונו מדין לפנים משורת הדין, שבזה כופין למי שהיכולת בידו, כמבואר במרדכי פרק אלו מציאות

(הו"ד בש"ך סי' רנט ס"ק ג', ובקצוה"ח שם ס"ק ג'), וראה גם בשו"ת הצ"צ חו"מ סי' כג בענין דומה, ומשמע מדבריו שסובר שיש דין כפי' בדבר שהוא לפנים משורת הדין.

ו. ועתה שנתברר שאין מצוה זו חלה בזה"ז, ואפי' בזמן שהיה חל היה רק מדין חסד ולא מדין חיוב, ואפי' אם יש חיוב הוא רק מדין לפנים משורת הדין, עדיין אפשר לומר שמא יש תוקף לתשלומי פיצויים מצד מנהג המדינה, דהנה ידוע המובא בגמ' ב"מ (פג, א) דבדיני שוכרים הכל כמנהג המדינה (וראה בחו"מ סי' שלא סעיפים א-ב וברמ"א על אתר דינים אלה), ומאחר ובכמה מדינות יש מנהג לתת פיצויים (ועד כדי כך שבמדינות מסוימות נקבע ע"פ חוק), אזי יש מקום לומר שבמקום שיש מנהג – יש לתת פיצויים.

ז. ואם נאמר שזהו מצד מנהג המדינה, אזי אין לך בו אלא המנהג שנהגו, ובמילא במקום שיש מנהג המדינה – יש לתת כפי המנהג המקובל באותה מדינה. ועאכ"כ אם נקבע בחוק שכך צריך לתת, אזי משמע שאין צורך לתת יותר מזה

ח. ולהעיר שבמקום בו מנהג המדינה הוא שלא לתת (כגון בארה"ב), אבל מנהג ישראל הוא לתת, כגון בארה"ב המנהג הרווח הוא לתת "חודש לשנה" לכל מי שעבד בעבודת כלי-קודש (כגון רבנות, חינוך וכו'), וכמה חילוקי דינים יש בדבר – אזי המנהג תקף רק למדינה בה נקבע מנהג זה, ואי אפשר להחיל מנהג זה על מדינה אחרת (וזיל בתר טעמא, שהסיבה למה נקבע מנהג זה בארה"ב הוא בגלל שאין מנהג המדינה או דינא דמלכותא לתת פיצויים, ואיך יעלה על הדעת שבמדינה שבה יש חוק לתת פיצויים – יצטרכו לתת גם חודש לשנה!?)

ט. אבל לפי המבואר לעיל מלקו"ש, שהענקה הוא לאחר מה שכבר נתחייב בין כה, אזי משמע שאם לפי חוקי המדינה או מנהג המדינה או אפילו מנהג בנ"י באותו המקום חייב לתת סכום מסויים, אזי יצטרך לתת הענקה בנוסף לכך.

י. אלא שיש לדון האם כל הנ"ל הוא גם במי שהסכים להתפטר מעבודתו, והסכים שאופן התפטרותו ייעשה כאילו פיטר, והוא ספק אם התפטר או פיטר. והנה במקום ספק – אין מוציאין מיד המוחזק (ועאכ"כ כאשר כל החיוב מעיקרא מוטל בספק), ובמנחת יצחק (ח"ו סי' קסז) פסק לגבי פועל עני שהיה ספק אם פיטר או התפטר שיש לתת לו רק חלק מדמי הפיצויים, מדין לפנים משורת הדין. ואם התפטר מעצמו – לכו"ע המנהג הוא שלא מקבל פיצויים (וכך נכתב גם בלקו"ש לעיל).

ועתה נבוא לדון בפרטי המעשה כאן. לאחר הקדמת כל הפרטים הנוגעים

למעשה.

יא. הפרט הראשון לדון בו הוא האם בכלל מדובר כאן בפיטורין, דהנה מצד אחד – הרי היא הודיעה על רצונה להתפטר, אבל מצד שני הרי יכולה לחזור בה קודם שתתפטר בפועל, ובמילא אי אפשר לומר שהודעה על כך כהתפטרות דמי. אלא שכאן נוסף שהיא הסכימה שהתפטרותה תיעשה באופן שיראה כאילו פיטורה, ובמילא י"ל שהגם שפיטורה – הרי זה היה חלק מהתהליך של התפטרותה מעצמה. אבל מצד וועד ביה"ס הם אכן החליטו גם מעצמם שאין צורך בה יותר, ואולי זה וזה גורם (רצונה להתפטר והסכמתה שייעשה כפיטורין, ורצון וועד ביה"ס לפטרה). ומ"מ מכלל ספק לא יצאנו.

יב. הפרט השני לדון בו הוא מדין מנהג המדינה, דהנה לפי חוקי המדינה חייבים לשלם לה סכום מסויים של שבועות, והיא קיבלה סכום זה במילואו. ואי אפשר לה לטעון שרוצה "חודש לשנה" כפי שיש בארה"ב ובארה"ק, שהרי באותם המדינות הוא במקום דינא דמלכותא, משא"כ במדינה המדוברת שיש חוק לקבל סכום מסויים – אזי זה הסכום שמקבלת בתור פיצויים. והנה הסכום הזה ע"פ חוק – היא כבר קיבלה, ובנוסף לזה קיבלה גם סכום מסויים בתור "מתנה". (שבזה יוצאים יד"ח המובא בלקו"ש שיש לתת מעל ומעבר למה שמחוייבים ממק"א).

יג. ועתה נשאר לדון בנוגע שאר תביעותיה על סכומים שחייבים לה על ידי חופש וימי חולי שלא לקחה, דהנה הסכום שנתנו לה כולל גם חלק מימי חופש וימי חולי אלה לפי החשבון של ביה"ס, אלא שגם בזה צ"ע אם היה חיוב לתת לה. דהנה, גם סכום זה הוא מצד דינא דמלכותא, אלא שבזה גופא יש חוקים שונים, באם לא משתמשים בזה האם אפשר לקבל כסף במקום זה, והחוק ברוב המדינות הוא שאם לא משתמשים בזה – אזי הפסידו בסוף השנה, ולא "נשמר" לשנה הבאה, ולא מקבלים כסף עבור זה, אא"כ כתוב בבירור בחוזה אחר (שאו יש לזה תוקף מדין שהסכימו על כך בין הצדדים). ויש לברר (א) מהו דינא דמלכותא במדינה המדוברת, (ב) האם כתבו בחוזה שזה נשמר משנה לשנה, (ג) האם יש נאמנות לה לאחר פיטוריה לטעון שכך – וכך חייבים לה, (ד) האם לאחר שנתנו ביה"ס חלק מהממון – יכולה לבוא ולטעון שחייבים לה יותר. ועפ"ז יש לדון מה יהי' הדין בנדו"ד.